

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**BİRİKİM SÜRECİNİN BÖLÜŞÜM
DİNAMİKLERİ: 1970 SONRASI İÇİN
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ VE
TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

**AYSEL ARIKBOĞA
2502020055**

**TEZ DANIŞMANI
PROF.DR. HÜLYA KİRMANOĞLU**

İSTANBUL - 2008

BİRİKİM SÜRECİNİN BÖLÜŞÜM DİNAMİKLERİ: 1970 SONRASI İÇİN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

AYSEL ARIKBOĞA

ÖZ

Bu tezde sermaye birikimi süreci ve bu süreçte şekillenen bölüşüm ilişkileri incelenmeye çalışılmıştır. Temel tezimiz, dünya kapitalizminin 1970’li yıllardan başlayarak içine girdiği durgunluğun, özellikle 1980’li yıllardan sonra giderek yaygınlaşan finansallaşma sürecinin nedeni olduğudur. Kâr oranlarının azalmasına bağlı olarak yaşanan birikim krizi, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve kuralsızlaştırma temelinde aşılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede, finansal krizleri, esasen, kapitalist üretim sürecinin çelişkilerinin kredi sistemi ve finansallaşma süreci ile belirginleştiği birer “görüngü” olarak tanımlamak mümkündür. Finansallaşma süreci ile birlikte artan borçluluk olgusu sonucunda, kâr düzeyinin olumsuz etkilenmemesi, ancak, ücret paylarının düşürülmesi ile mümkün olmuştur. Gelir bölüşümünün ücret gelirleri aleyhine bozulmasının nedeni, söz konusu süreçte, artı-değerin paylaşımında finans kesiminin payının ve baskısının giderek artmasıdır.

**DISTRIBUTIONAL DYNAMICS OF THE ACCUMULATION
PROCESS: A COMPARATIVE ANALYSIS AND THE CASE OF
TURKEY FOR THE POST 1970 PERIOD**

AYSEL ARIKBOĞA

ABSTRACT

In this thesis, capital accumulation process and distributional relations that are shaped within this process are tried to be analyzed. Our basic thesis is that, the long stagnation period of the world capitalism since the 1970s is the reason behind the financialisation process which has accelerated and become prevalent especially since the 1980s. The accumulation crisis emanating from the falling rates of profits has been tried to be overcome via the liberalisation of capital flows and the deregulation process. In this context, the increasing frequency of financial crises can fundamentally be referred as a “phenomenon” which has unfolded the contradictions of the capitalist mode of production through the credit system and the financialisation process. During the financialisation process along with the rising indebtedness, maintenance of high profits could only be made possible by the depressing of wages. The reason behind the deterioration of income distribution against the wage income is the rising share and pressure of financial sector in the distribution of the surplus value.

ÖNSÖZ

Bu tezde, dünya kapitalizminin 1970’li yıllarda başlayan depresif dalgası boyunca sermaye birikimi süreci ve bölüşüm sonuçları, uluslararası işbölümü dikkate alınarak, karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir. Söz konusu dönemde hızla yaygınlaşan finansal serbestleştirme uygulamaları temelinde, finansallaşma süreci ve finansal kriz olgusu, sermaye birikimi sürecinin çelişki ve krizinden bağımsız, “kendi başına varolan” bir olgu olarak kavranmamaktadır. Bu çerçevede, kriz kapitalizme içseldir; dışsal faktörler tarafından belirlenen ya da uygulama hatalarından kaynaklanan “teknik” bir olgu değildir. Kapitalist sermaye birikimi sürecinde, gelir bölüşümü de, “teknik” olarak değil “toplumsal” olarak belirlenen sosyal nitelikli bir ilişkidir. Bağlantılı olarak, devletin kaynakların tahsisi ve gelirin bölüşümüne ilişkin işlevleri, sermaye birikimi sürecinden bağımsız belirlenmemektedir.

1970’li yıllardan başlayarak hızla yaygınlaşan finansallaşma süreci, bazı eleştirel yaklaşımlar tarafından sermaye birikimi hızının yavaşlamasının ardındaki en önemli etken olarak gösterilmektedir. Oysaki, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, finansal araçların çeşitliliğinin olağanüstü derecede artırılması gibi, finansallaşma sürecinin pekçok unsuru, aslında, sermayenin aşırı birikim krizine karşı geliştirilmiş bir çözüm arayışı, “çıkış yolu” olarak değerlendirilmelidir. Diğer bir ifadeyle, finansallaşma süreci sermaye birikimi krizinin nedeni değil; sonucudur.

Bu çalışma sırasında, değerli hocam Prof.Dr. İzzettin Önder, emekli olduğu 2007 yılı Ağustos ayına kadar danışmanlığımı yürütmüştür. Hocama, bu süre boyunca ve sonrasında vermiş olduğu destek, tüm fikir açıcı tartışmalar, öneri ve eleştirileri için teşekkürlerimi sunarım. Değerli hocam Prof.Dr. Nihat Falay ise, 2008 yılı Mayıs ayında emekli olmuş; ancak bu tarihten sonra da tez çalışmam hakkındaki öneri ve eleştirileri ile beni cesaretlendirmeyi sürdürmüştür. Nihat Hoca’ma teşekkürlerimi sunmayı borç bilirim. İzzettin Hoca’nın emekliliğinin ardından, tez danışmanlığımı kabul eden

Prof.Dr. Hlyla Kirmanoğlu'na, göstermiş olduğu sabır ve çalışmamla ilgili yapıcı eleştirileri için çok teşekkür ederim. Prof.Dr. Kaya Ardıç'a tez çalışmalarım sırasında yapmış olduğu öneriler için teşekkürlerimi sunarım.

Tezin hazırlık aşamalarında,  ayımı geçirdiğim Helsinki'deki United Nations University - World Institute for Development Economics Research çalışanlarına, yaptığım sunum sırasında ve sonrasındaki tüm öneri ve katkıları için teşekkür borçluyum.

Sevgili aileme çalışmalarım sırasında gösterdikleri sabır, ilgi ve destekleri için sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLO LİSTESİ.....	x
GRAFİK LİSTESİ.....	xii
EK LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xiv
 GİRİŞ.....	 1
 1. KURAMSAL ÇERÇEVE: BİRİKİM SÜRECİNİN ANALİZİ.....	 5
1.1. KAPİTALİST BİRİKİM SÜRECİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	7
1.2. SERMAYE BİRİKİMİ SÜRECİNİN KURAMSAL ANALİZİ	13
1.2.1. Tekelci Kapitalizm Kuramı	14
1.2.2. Uzun Dalgalar Kuramı	15
1.2.2.1. Kondratieff'in Uzun Dalgalar Kuramı.....	17
1.2.2.2. Mandel'in Uzun Dalgalar Kuramı.....	19
1.2.2.3. Genişleyen ve Depresif Uzun Dalgaların Seyrine İlişkin Çeşitli Göstergeler.....	21
1.2.3. Birikimin Sosyal Yapıları Kuramı	25
1.2.4. Tekelci Kapitalizm, Uzun Dalgalar ve Birikimin Sosyal Yapıları Kuramlarının Karşılaştırılması	33
1.3. BİRİKİM SÜRECİNİN DÖNÜŞÜMÜ: DOĞRUDAN BİRİKİMDEN BİRİKİM SÜRECİNİN FİNANSALLAŞMASINA	36
1.3.1. Finansallaşma Kavramı	38

1.3.2. Finansal Birikim Kavramı.....	39
1.3.3. Finansallaşmanın Kuramsal Temelleri.....	43
1.3.4. Finans Egemenliğinde Birikim ve Finans Yardımıyla Birikim Süreçleri.....	47
1.3.5. Fordist Birikim ve Post-Fordist Birikim Süreçleri	51
1.4. BİRİKİM SÜRECİNDE DEVLETİN İŞLEVİ	54
 2. 1970 SONRASINDA BİRİKİM SÜRECİNİN ÖZELLİKLERİ VE BÖLÜŞÜM SONUÇLARI.....	58
2.1. EKONOMİK KARARLARI MEŞRULAŞTIRMA ARACI OLARAK DİL	59
2.2. KÜRESELLEŞTİRME KAVRAM VE OLGUSU	61
2.3. SERMAYENİN KÜRESELLEŞ(TİRİL)MESİ	65
2.4. 1970 SONRASINDA BİRİKİM SÜRECİNİN ÖZELLİKLERİ	72
2.4.1. Gelişmiş Kapitalist Ekonomiler Açısından Birikim Sürecinin Özellikleri	73
2.4.2. ABD’de Birikim Sürecinin Finansallaşmasının Seyri	77
2.4.3. Gelişmekte Olan Kapitalist Ekonomiler Açısından Birikim Sürecinin Özellikleri	81
2.4.3.1. Ekonomik Kalkınma - Ekonomik Büyüme Ayrımı.....	82
2.4.3.2. Finansal Küreselleştirme Süreci: Artan İstikrarsızlık ve Borçluluk Olguları.....	87
2.4.3.3. Finansal Küreselleştirme Sürecinin Sosyal Sonuçları	89
2.5. 1970 SONRASINDA BİRİKİM SÜRECİNİN BÖLÜŞÜM DİNAMİKLERİ	93
 3. 1970 SONRASINDA TÜRKİYE’DE BİRİKİM SÜRECİ VE BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ.....	101
3.1. ÜRETKEN SERMAYE BİRİKİMİ - BÜYÜME AYRIMI	104

3.2. BİRİKİM MODELLERİ, ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE BÖLÜŞÜM SONUÇLARI	109
3.2.1. İthal İkameci Sanayileşme Döneminde Birikim ve Bölüşüm (1970-1979)	114
3.2.2. Ticari Serbestleştirme ve İhracatı Teşvik Döneminde Birikim ve Bölüşüm (1980-1988)	115
3.2.3. Finansal Serbestleştirme Sonrası Birikim ve Bölüşüm (1989-....)	118
3.3. TÜRKİYE’DE BİRİKİM SÜRECİNİN FİNANSALLAŞMASININ SEYRİ	125
3.4. ÇEŞİTLİ EKONOMİK VE SOSYAL GÖSTERGELER İŞİĞİNDE TÜRKİYE’DE BİRİKİM VE BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİNİN SEYRİ.....	131
3.4.1. Kamu Kesimi Dengeleri	131
3.4.2. Borç Faizi Ödemelerinin Kamu Yatırımları Üzerindeki Etkileri	136
3.4.3. Emekgücü ve Sermaye Arasındaki Bölüşüm İlişkileri.....	137
 SONUÇ	 145
 KAYNAKÇA	 149
 EKLER	 168
 ÖZGEÇMİŞ	 181

TABLO LİSTESİ

Tablo 1.1: Avrupa'dan Asya'ya Giden Gemi Sayısı (1500-1800).....	9
Tablo 1.2: Birleşik Krallık ve Dünya Ölçeğinde Gemi Taşımacılığı Kapasitesinin ve GSYİH'nın Karşılaştırmalı Büyüme Hızları (1570–1913).....	10
Tablo 1.3: 1914 Yılı İtibariyle Toplam Sömürge Sayıları ile Sömürgeci Ülke ve Sömürge Nüfusları.....	10
Tablo 1.4a: Avrupa Sömürgeci Güçleri ve Eski Sömürgelerdeki Kişi Başına GSYİH Düzeyleri (1500–1998).....	11
Tablo 1.4b: Avrupa Sömürgeci Güçleri ve Eski Sömürgelerdeki Kişi Başına GSYİH Artışları (1500–1998).....	11
Tablo 1.5: Kapitalist Gelişmenin Evreleri	16
Tablo 1.6: Dünya Ticaret Hacminin Yıllık Kümülatif Büyüme Oranları	16
Tablo 1.7: Kondratieff'in Uzun Dalgalar Sınıflandırması	18
Tablo 1.8: Mandel'in Uzun Dalgalar Sınıflandırması	20
Tablo 1.9: ABD, Japonya, Almanya ve G-7: İmalat Sanayii ve Özel Sektör Net Kâr Oranları (Yüzde).....	22
Tablo 1.10: İmalat Sanayiinin Genişleme ve Gerileme Evrelerindeki Çeşitli Göstergeleri.....	24
Tablo 1.11: Özel Sektör İstihdamındaki Artış ve Çalışan Başına Reel Ödemeler (Ortalama Yüzde Değişim).....	25
Tablo 1.12: Gordon, Edwards ve Reich'in Uzun Salınımlar Sınıflandırmaları.....	27
Tablo 1.13: Çeşitli Yaklaşımlarda Kapitalist Sermaye Birikiminin Uzun Dalgaları/Salınımları	35
Tablo 1.14: Yüksek Gelir Grubundaki Ülkeler, Üst Orta Gelir Grubundaki Ülkeler ve Tüm Dünya Açısından Kişi Başına GSYİH'nın Ortalama ve Oynaklık Değerleri.....	48
Tablo 2.1: Doğrudan Yabancı Yatırımların Yönü.....	69
Tablo 2.2: Doğrudan Yabancı Yatırımların Kaynağı	70
Tablo 2.3: Almanya ve Japonya'nın Gelişimi	71
Tablo 2.4: Gelişmiş Kapitalist Ekonomilerde Durgunluğun Seyri (1948-2007).....	74
Tablo 2.5: ABD'de Toplam Vergi Gelirleri İçinde Şirket Kârları ve Sosyal Sigorta Vergilerinin Payları.....	76
Tablo 2.6: Bazı OECD Ülkelerinde Rant Gelirlerinin ve Finans Dışı Kesimin Kârlarının GSYİH içindeki Payları (1970-2000).....	77
Tablo 2.7: ABD'de Finans Kurumları, Finans Dışı Kurumlar ve İmalat Sanayii Kârlarının Ortalama ve Oynaklık Değerleri (GSYİH'nın Yüzdesi Olarak).....	81
Tablo 2.8: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İmalat Sanayiinde Katma Değerin Yüzdesi Olarak Toplam Ücretler	94
Tablo 2.9: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Net Saat Ücretleri (ABD Doları)....	96
Tablo 2.10: İmalat Sanayii Katma Değerinin Seyri (Yüzde Artış)	97

Tablo 2.11: Ücretlerin İmalat Sanayii Katma Değeri İçindeki Payı	98
Tablo 2.12: Reel Faiz Oranları	98
Tablo 2.13: Faiz Ödemelerinin Bütçe Harcamaları İçindeki Payı (Yüzde)	99
Tablo 3.1: Türkiye Ekonomisine İlişkin Çeşitli Göstergeler (1972-2005)	111
Tablo 3.2: Türkiye’de Tasarruf Mevduatının Hesap Dilimlerine Göre Miktar ve Hesap Adedi Açısından Kıyaslanması.....	123
Tablo 3.3: Türkiye’de Büyüme, Birikim ve Bölüşüm Göstergeleri (1970-2005)	125

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1.1: Yüksek Gelir Grubundaki Ülkeler ve Üst Orta Gelir Grubundaki Ülkeler Açısından Kişi Başına GSYİH'nın Seyri	49
Grafik 1.2: Dünya Ölçeğinde Kişi Başına GSYİH'nın Seyri.....	49
Grafik 1.3: 1948-2007 Yılları Arasındaki Negatif Büyüme Süreci	52
Grafik 2.1: ABD'de Finansal Kuruluşların ve İmalat Sanayii Kârlarının GSYİH Payı (1960-2005).....	78
Grafik 2.2: ABD'de Finans Kesimi Kârlarının Toplam Kârlar İçindeki Payı (1960-2005).....	79
Grafik 2.3: ABD'de Finans Kurumları ile Finans Dışı Kurumlarda Kârların Seyri (1961-2005).....	80
Grafik 2.4: Sanayi Katma Değeri Karşısında Hizmet Sektörü Katma Değeri (1970-2006).....	84
Grafik 2.5: İthalatın Yıllık Artış Hızı Karşısında GSYİH'nın Yıllık Artış Hızı (1970-2006).....	86
Grafik 2.6: Özel Sermaye Akımları – Kişi Başına GSYİH İlişkisi	87
Grafik 2.7: Özel Sermaye Akımları – Kısa Vadeli Borçlar İlişkisi	89
Grafik 3.1: Türkiye'de Sektörel Büyüme Hızlarının Seyri	105
Grafik 3.2: Büyüme Hızı ve Sanayinin GSMH Payının Yüzde Değişimi (1970-2005).....	106
Grafik 3.3: Türkiye'de İstihdamın Sektörel Dağılımı (1968-2005)	107
Grafik 3.4: Türkiye'de GSMH'nın Sektörel Dağılımı (1968-2005).....	108
Grafik 3.5: Sıcak Para Hareketlerinin GSYİH İçindeki Payı (1984-2006)	127
Grafik 3.6: Türkiye'de Birikim Oranı ve Mali Varlıkların Artış Hızı (1970-2006)	128
Grafik 3.7: Türkiye'de İmalat Sanayii Sabit Sermaye Stoku ve Mali Varlıklar (1973-2003).....	129
Grafik 3.8: Türkiye'de Özel Büyük Sanayi Kuruluşlarının Faaliyet Dışı Gelirlerinin Net Dönem Kârı İçindeki Payı (1983-2006).....	130
Grafik 3.9: Türkiye'de Finansal ve Finans Dışı Kuruluşların Orta ve Uzun Vadeli Dış Borç Stokunun Değişimi	131
Grafik 3.10: GSMH'nın Yüzdesi Olarak Borç Anapara ve Faiz Ödemeleri (1970-2005)	133
Grafik 3.11: İç Borç Faiz Ödemelerinin Vergi Gelirleri İçindeki Yüzde Payı (1975-2005)	134
Grafik 3.12: GSMH'nın Yüzdesi Olarak Reel Harcamalar (1970-2005)	135
Grafik 3.13: Türkiye'de Kamu Yatırım Harcamalarının ve Borç Faizi Ödemelerinin Konsolide Bütçe Payları (1975-2005)	137
Grafik 3.14: Türkiye'de İmalat Sanayiinde Ücret-Katma Değer İlişkisi	140
Grafik 3.15: Türkiye'de İmalat Sanayiinde Üretim ve İstihdam Artışı İlişkisi.....	141
Grafik 3.16: Türkiye'de İmalat Sanayiinde Mark-Up Oranları.....	142

EK LİSTESİ

Ek 2.1: GSYİH ve İthalatın Yıllık Artış Hızı Ortalama Değerleri (1970-2006).....	169
Ek 2.2: Gayri Safi Özel Sermaye Akımları - Kişi Başına GSYİH Oynaklık Değerleri (1980-2005).....	170
Ek 2.3: Kısa Vadeli Borçların Ortalama ve Oynaklık Değerleri (1980-2005).....	172
Ek 2.4: Gayri Safi Özel Sermaye Akımları – Kısa Vadeli Borçlar Oynaklık Değerleri (1980-2005).....	174
Ek 3.1: Türkiye’de İmalat Sanayiinde Ücret-Katma Değer ve Mark-Up Oranları.....	176
Ek 3.2: Türkiye’de İmalat Sanayiinde Ücretle Çalışanların Yıllık Ortalama Sayısındaki ve Çıktıdaki Değişim.....	178
Ek 3.3: Türkiye’de İmalat Sanayii Sabit Sermaye Stoku ve Mali Varlıklar (Yüzde Değişim).....	179
Ek 3.4: Toplam İç ve Dış Borç Faiz Ödemelerinin GSMH Payı.....	180

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
Bkz.	Bakınız
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri

GİRİŞ

Sermayenin genişleyen yeniden üretimini ifade eden sermaye birikimi süreci, kapitalizmin temelini oluşturur. Kapitalist sermaye birikimi sürecinin en önemli niteliği ve çelişkisi, üretimin toplumsal niteliğine karşılık üretim süreci sonunda elde edilen artı-değerin özel mülkiyetidir. Artı-değerin kaynağı emekgücü olduğundan, sermaye birikimi süreci ile bölüşüm ilişkilerinin birlikte ele alınmaları ve belirttiğimiz temel çelişkiyi esas alarak incelenmeleri gerekmektedir.

“Gelir dağılımı” yerine “gelir bölüşümü” kavramını benimsememizin bir yaklaşımı yansıttığı gözden kaçmamalıdır. İlkinden farklı olarak, ikincisinde, temel bölüşüm ilişkilerinde bulunan emek-sermaye temelli bölüşüm karşıtlıklarının çözümlenmesi çabası söz konusu olmaktadır. Neoklasik iktisat kuramı çerçevesinde, gelir dağılımı kavramı, “üretim faktörleri”nin marjinal verimlilikleri oranında gelirden pay aldıklarına işaret etmektedir. Bu yaklaşım ile aslında, üretim süreci sonucunda bir artık kalmadığı örtük olarak ifade edilmiş olmaktadır. Gelir bölüşümü kavramı ise, klasik politik iktisadın üretken emek-üretken olmayan emek, rant vb. ayrımlarından hareketle üretim süreci sonunda ortaya çıkan “artı(k) değer”e dikkat çekmektedir.

Doğrusal olmayan ve kesikli bir süreç tarafından belirlenen birikim süreci boyunca, üretim biçim ve ilişkilerinde önemli değişimlere neden olmayan çevrimsel dalgalar ile üretim biçim ve ilişkilerinde köklü değişimlere neden olan uzun dalgalar yaşanmaktadır. Birikim sürecinde yaşanan uzun genişleyen ve depresif dalgalar, gelir bölüşümünü doğrudan etkilemektedirler. Kapitalist üretim biçiminin iç dinamikleri ile bağlantılı olarak, sermayenin organik bileşiminde görülen artış ve azalan kâr oranları; ilk olarak birikim sürecini etkilemekte ve mevcut birikim modelinde dönüşümü zorunlu kılmaktadır.

Kapitalist üretim ve birikim sürecinin doğrusal olmayan seyrini açıklayan yaklaşımlar, temel olarak, “dışsal etkenler” ve “kapitalizmin içsel dinamikleri” ekseninde şekillenmektedir. Kapitalist gelişme sürecinin, dışsal ve beklenmedik faktörler nedeniyle, kesintiye uğradığını ileri süren ilk yaklaşım, kapitalizmin hareket yasalarını dikkate almamaktadır. Birikim sürecinin çelişkilerini ve kapitalizmin kesikli gelişme sürecini, onun içsel dinamikleri ile ilişkilendiren ikinci yaklaşım ise, kriz dönemlerinin rastlantısal ve dışsal değişkenler tarafından açıklanabilen olgular oldukları savını reddetmektedir. Bu çalışmada benimsenen temel yaklaşım, sermaye birikimi sürecinin, kapitalizmin iç dinamiklerinin bir yansıması olarak ortaya çıkan uzun dalgalar tarafından şekillendiğidir.

Hareket noktası olarak 1970’li yılların alınmasının nedeni, dünya ekonomisinin içine girdiği ve halen devam etmekte olan depresif uzun dalganın başlangıcının bu yıllara denk düşmesidir. Bu süreçte, “talep yönetimi” politikaları ekseninde şekillenen birikim modelleri savunulmaya başlanmıştır. Talep yönetimi politikaları, özünde, emek gelirlerinin baskılanarak, üretilen katma değer içerisindeki payının giderek azaltılması anlamına gelmektedir.

1970 sonrasında finansal serbestleştirme ve finansallaşma olgularının hız kazanması, yaygın biçimde, sermaye birikimi hızının yavaşlamasına neden olan bir süreç olarak gösterilmektedir. Ancak, bu tezde, dünya kapitalizminin 1960’lı yılların sonundan itibaren içine girdiği durgunluğun, özellikle 1980’li yıllardan sonra giderek yaygınlaşan finansallaşma sürecinin nedeni olduğu ileri sürülmektedir. Sermaye birikiminin krizi ile birlikte yaygınlaşan finansallaşma sürecinde, artı-değerin paylaşımında finans kesiminin payının ve baskısının giderek artması, gelir bölüşümünün, emek gelirleri aleyhine bozulmasının koşullarını oluşturmaktadır.

Kapitalist sermaye birikimi sürecinin tarihsel seyri ışığında, 1970'lerden günümüze birikim sürecinin özellikleri ve bölüşüm sonuçlarının inceleneceği bu çalışma, üç bölümden oluşmaktadır.

Kuramsal çerçevenin çizildiği birinci bölümde, birikim sürecinin tarihsel gelişimi incelenecek; sermaye birikimi sürecinin kuramsal analizi çeşitli farklı yaklaşımlar açısından ele alınacaktır. Kapitalist sermaye birikimi sürecinin çelişkili niteliğini açıklayan Marksist kriz kuramlarının başlıcaları; eksik tüketim, kâr oranlarının düşme eğilimi ve kâr sıkışmasıdır. Bu çalışmada, sermaye birikimi sürecinin çelişkili niteliğini incelemek üzere, kâr sıkışması dışında, eksik tüketim odaklı tekelci kapitalizm kuramı, kâr oranlarının düşme eğilimi odaklı uzun dalgalar kuramı ve sermaye birikiminin sağlanmasında bir dizi birbiri ile uyumlu kurumun gerekliliğine dikkat çeken birikimin sosyal yapıları kuramı incelenecektir. Ardından, birikim krizinin finansallaşma süreci ile aşılmaya çalışıldığı savından hareketle, 1970 sonrasında giderek yaygınlaşan finansallaşma olgusu incelenecektir. Bu kapsamda, devletin kapitalist sermaye birikimi sürecindeki işlevi, “yeni” birikim modelinin gereklerine uygun olarak mevcut paradigmanın değişimi, bu değişimin “doğal” bir süreç olarak kavranması ve devletin ekonomideki rolüne yansımaları araştırma konuları arasındadır. Çalışma, esas olarak, 1970 sonrası kapitalist sermaye birikimine ve bölüşüm sonuçlarına odaklanmakla birlikte, incelenen dönemi daha iyi kavrayabilmek amacıyla, bu bölümde, hem yakın geçmişe ilişkin verilerden (kapitalizmin Altın Çağ’ı olarak adlandırılan dönem), hem de imkân dahilindeki daha uzak geçmişe ilişkin tarihsel verilerden (16. yüzyıldan başlayarak) yararlanılmıştır.

İkinci bölümde, sermaye birikimi süreci 1970’li yıllardan sonra kazandığı boyut ile ele alınacaktır. Söz konusu süreçteki küresel politika önerileri, dünya ekonomisinin bu tarihten başlayarak içine girdiği ve halen devam etmekte olan depresif dalganın yansımaları temelinde değerlendirilmelidir. Diğer bir ifade ile, kriz eksik tüketim kaynaklı olsa idi, bu darboğaz Keynesyen politikalarla aşılabilirdi; ancak, ortalama kâr

oranlarının genel bir düşme eğilimi göstermesi ile birlikte politika önerilerinin değişmesi söz konusu olmuştur. Neoliberal politikalar ve özellikle de finansal küreselleştirme süreci, bu “gelişmelerin” önemli yansımalarıdır. Bu bölümde, belirtmiş olduğumuz genel çerçeve içinde, “dil”in yaşanan dönüşümü meşrulaştırma ve toplumsal algıyı şekillendirme işlevi; küreselleştirme kavram ve olgusu; sermayenin küreselleştirilmesi olgusu üzerinde durulacak; birikim süreci gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler açısından değerlendirilerek bölüşüm sonuçları incelenecektir. Kapitalist sermaye birikimi sürecinin bir bütün halinde kavranabilmesi açısından, seçilmiş gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler birlikte karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Üçüncü bölümde, 1970 sonrasında Türkiye’de birikim sürecinin özgül nitelikleri temel alınarak, uluslararası işbölümü açısından Türkiye’nin üstlendiği rolün belirlenmesi ve bu olgu ile bağlantılı olarak, emekgücünün sermaye karşısındaki göreceli konumu ile kâr ve faiz gelirlerinin seyri incelenecektir. Küreselleştirme ve son haliyle finansal küreselleştirme süreci sonucunda giderek yaygınlaşan kısa vadeli spekülasyon sermaye hareketlerinin, Türkiye gibi gelişmekte olan kapitalist bir ülkede, gelir bölüşümünü nasıl etkilediği araştırılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE: BİRİKİM SÜRECİNİN ANALİZİ

Kapitalizmin tarihine çok genel bir bakış, kapitalist sistem açısından sermayenin önemini ortaya koymaktadır. Sermayenin bu başat rolü, “servet” ve “sermaye” arasındaki ayrımın belirlenmesini gerektirmektedir. Servet ve sermaye arasındaki fark, esas olarak, sermayeye emek aracılığıyla katılan değerden kaynaklanmaktadır. Bu farka Köymen (2007: 11) şu şekilde dikkat çekmektedir: “Neden “servet” değil de sermaye kapitalist sisteme adını verecek kadar belirleyici bir kavram?” Söz konusu ayrıma, 18. yüzyılın ikinci yarısında, sermaye birikimi süreci üzerindeki etkileri açısından, “üretken emek” ve “üretken olmayan emek” kavramları ile dikkat çekilmiştir.

“Üretken emek” ve “üretken olmayan emek” ayrımları ile bunların sermaye birikimi sürecindeki rolleri, ilk kez Smith (2003: 422-446) tarafından ortaya konulmuştur. Smith’e göre, bir sermayedar ne kadar çok üretken emek çalıştırırsa zenginliği o kadar çok artar; tam tersi, ne kadar çok üretken olmayan emek çalıştırırsa o derece yoksullaşır. Bunun nedeni, üretken emeğin uygulandığı nesne üzerine artı bir değer katmasından kaynaklanmaktadır. Oysaki, üretken olmayan emeğin bu tür bir etkisi yoktur; üretken olmayan emek, sermayedarın daha fazla “sermaye” satın almasını sağlayacak yeni bir değer üretmemektedir. Diğer bir ifade ile, üretken olmayan emeğin aksine, üretken emeğin sermayedara hiçbir maliyeti yoktur (Smith, 2003: 422). Marx (2004: 545), üretim araçlarının emek aracılığıyla tüketilerek, başlangıçta yatırılan sermayeden daha değerli ürünlere dönüştürülmesine “üretici tüketim” adını vermektedir. Marx’a göre, yalnızca, artı-değer üreten ve bu sayede sermayenin kendisini genişletmesini sağlayan emekçi üretken sayılabilir. (Marx, 2004: 484).

Sermayenin kapitalizm açısından önemine kısaca değindikten sonra, sermaye birikimi kavramının açıklanması gerekmektedir. Sermaye birikimi, artı-değerin sermaye olarak kullanılması ve yeniden sermayeye dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır. (Marx, 2004: 553). Sermaye birikiminin sağlanması, genişleyen yeniden üretim koşulları içinde, artı-değerin tamamının tüketilmeyerek, tasarruf edilen kısmının değişmeyen ve değişen sermayeye yatırılması; bu sayede, elde edilen artı-değer miktarının daha da arttırılması anlamına gelmektedir. “(...) bütün artı-değer üretim yöntemleri, aynı zamanda, birikim yöntemleridir; ve birikimdeki her genişleme, bu yöntemlerin gelişmesi için bir araç haline gelir.” (Marx, 2004: 614).

Kapitalist üretim sistemi, temelinde, yüksek kârlılık elde etmek üzere sermaye birikimi sürecine dayanır ve bölüşüm ilişkileri bu süreç içinde şekillenir. Bu nedenle, sermaye birikimi süreci, esasen, sosyal nitelikli bir ilişkidir. Sınıfsal konumlar, sermaye birikimi sürecinin içinde kök salmıştır (de Brunhoff, 2003: 147); birikim süreci içinde şekillenmektedir.

Sermaye birikimi sürecini ve gelir bölüşümünü birlikte incelememizin nedeni, P – M – P’ (Para – Meta – Para’) (Marx, 2004: 150-158) şeklinde ifade edilen süreç dikkate alındığında açıklığa kavuşmaktadır. Sermaye sahibi, hammadde, makine, emekgücü ve üretim için gerekli diğer araçları satın alarak üretim sürecini başlatmakta; ardından, emek sürecini düzenlemekte ve son aşamada, emeğin ürünlerini satabildiğinde ise, yeniden para sermaye biçimini elde etmektedir. (Gordon, Edwards ve Reich, 1988: 23). Sınıfların birbirlerine karşı göreceli konumları temelinde, emek süreçlerinin düzenlenmesi ve denetimi ile birlikte, bölüşüm ilişkileri de belirlenmektedir. Diğer bir ifade ile, hem sermaye birikimi süreci hem de bu sürecin bölüşüm sonuçları, P – M – P’ döngüsünde birlikte yer aldıklarından, birlikte analiz edilmeleri gerekmektedir.

Luxemburg, sermaye birikiminin sağlanabilmesinin; artı-değerin gerçekleştirilmesi (realizasyonu - saf değere çevrilmesi) ve bu saf değerın üretken sermayeye

dönüştürülmesi süreçlerinin, kapitalizm dışındaki alanlara bağlı olduğunu ileri sürmektedir. (Luxemburg, 1984: 36-48). Bu yaklaşıma göre, gerçekleştirilen artı-değerin üretken sermayeye dönüştürülmesi süreci otomatik değildir. Birikim için öncelikli koşul artı-değerin üretilmesidir. Bunun saf değere çevrilmesi ve daha sonra bu saf değerın üretken sermayeye dönüştürölerek sermaye birikiminin sağlanabilmesi pekçok koşula bağılıdır. Birikim sürecinin “esnek ve sıçramalı” (Luxemburg, 1984: 37) niteliğı, gerçekleştirilen artı-değerin üretken sermayeye dönüştürölmesi sürecinin otomatik olarak gerçekleşmediğinin bir göstergesi olarak ifade edilmektedir.

Bu bölümde, öncelikle, kapitalist sermaye birikimi sürecinin tarihsel açıdan gelişimi ele alınacaktır. Daha sonra, sermaye birikimi sürecini analiz eden kuramlardan üç tanesi incelenecektir. Bunlar; tekelci kapitalizm, uzun dalgalar ve birikimin sosyal yapıları kuramlarıdır. Kapitalist sermaye birikimi sürecinin kriz üreten çelişkili yapısını açıklamak üzere, söz konusu üç kuram tartışılarak; birbirleri olan ilişkilerine, benzerlik ve farklılıklarına değinilecektir. Ardından, bu tezin hareket noktası olarak aldığı ve belirttiğimiz üç yaklaşım açısından da bir dönüm noktasına işaret eden, 1970 sonrasında sermaye birikimi sürecinin özgül nitelikleri incelenecektir. Bu süreç, giderek yaygınlaşan “finansallaşma” olgusu temelinde ele alınarak; finansallaşma süreci kavramsal, kuramsal ve olgusal düzeyde tartışılacaktır. Son olarak, sermaye birikimi sürecinde devletin işlevleri incelenecektir.

1.1. KAPİTALİST BİRİKİM SÜRECİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Birikimin olağanüstü boyutlara ulaşmasına imkân veren sürecin temelleri, dokuma tezgâhlarındaki gelişmelerle atılmış, demiryolları ve denizasıırı gemilerin gelişimi ile birlikte ivme kazanmıştır. Bu gelişmelerin kaynağı, esas olarak, Avrupa kıtası olmuştur (Luxemburg, 1984: 36-37). (bkz. Tablo 1.1). Ancak, tüm bu yenilikler, aslında, tek başlarına teknolojik gelişmenin olağanüstü boyutlarını yansıtmamaktadırlar; artı-değerin

gerçekleştirilmesi ve sermayeye dönüştürülmesi süreçlerinde kapitalist ülkelere yardımcı araçlar olarak işlev görmektedirler. Bu gelişmeler sayesinde, ucuz hammadde ve emekgücüne, geniş pazarlara ulaşılması mümkün olmuştur (Luxemburg, 1984: 47). Luxemburg, sermaye birikiminin gerekli koşulu olarak, artı-değerin kapitalist olmayan-kapitalist üretim ilişkileri dışındaki alıcılarının varlığına işaret etmektedir. Bu yaklaşımdan hareketle, iç ve dış pazar kavramları ile “iç ticaret” - “dış ticaret” kavramlarının kapitalist sermaye birikimi açısından belirleyici nitelikleri ve farkları şu şekilde ele alınmaktadır (Luxemburg, 1984: 46-47): İç kapitalist ticaret, değişmeyen sermayenin tüketilen kısmını, değişen sermayeyi ve artı-değerin tüketilen kısmını gerçekleştirebilirken; artı-değerin sermayeye dönüştürülecek kısmı ise, dış pazarda, “dış ticaret ilişkisi” ile gerçekleştirilmelidir.¹ Luxemburg’a göre, kapitalistler arasındaki ticaret, yalnızca artı-değerin tüketilen kısmının gerçekleştirilmesini sağladığından bir “iç ticaret” ilişkisi; henüz -tam olarak- kapitalistleşmemiş bölgeler ile kapitalistler arasında yapılan ticaret ise, artı-değerin gerçekleştirilmesi ile birlikte bu değer sermayeye dönüştürülmesi sürecini de içerdiğinden bir “dış ticaret” ilişkisidir. Luxemburg’un analizi, eksik tüketim kuramına temel oluşturmaktadır. Luxemburg, eksik tüketim sorununun çözümünü “dış ticaret” ilişkisi kavramında somutlaştırarak, henüz -tam olarak- kapitalistleşmemiş dış pazarlara duyulan ihtiyaç temelinde, uluslararası ticaretin gerekliliğine değinmektedir. Dış pazarlara açılma süreci ise, sömürge politikaları, dış borçlanma ve militarizm olguları ekseninde açıklanmaktadır. (Luxemburg, 1984: 49-168). Günümüzde, uluslararası kuruluşlar tarafından ortaya atılan “yeni gelişen piyasa ekonomileri” ile “geçiş ekonomileri” kavramlarını, Luxemburg’un ortaya koymuş olduğu “dış ticaret” ilişkisinin oluşturulmasına ve geliştirilmesine örnek gösterilebilecek çabalar arasında görmek mümkündür. Luxemburg’un yaklaşımına göre, yukarıda sıralanan tüm “teknolojik gelişmeler” birikim sürecinin gereklerinden olan “dış ticaret” ilişkisinin sağlanmasının zorunlu birer aracı olarak ortaya çıkmışlardır. Diğer bir ifade ile, bu gelişmeler sayesinde “mekân engeli” (Harvey, 2004: 83-84) aşılabilmektedir;

¹ Gallagher ve Robinson (1953: 11), dış ticaret ilişkisinin yerleşmesi/kesintiye uğramaması için, uluslararası kapitalist sistemle entegrasyonunu görece olarak tamamlamış gelişmekte olan ülkelerle yapılan ya da bu ülkelere dayatılan serbest ticaret anlaşmalarına dikkat çekmektedirler.

aşırı birikim ve bağlantılı olarak sermayenin değersizleşmesi sorunu bu sayede bir süre için çözümlenebilmektedir. Harvey'e göre (Harvey, 2004: 115), Luxemburg tarafından geliştirilen birikim kuramından çıkarılabilecek "örtük" sonuçlardan birisi, sistemin işleyebilmesinin kapitalist olmayan toprakların kapitalizm dışında tutulabilmesine bağlı olduğudur. Bunun nedeni, bir bölge bir kez kapitalizm içine çekildikten sonra, hammadde, işgücü ve pazar açısından kaynak sağlayacak, kapitalizm dışında kalmış yeni coğrafyalara ihtiyaç duyulacak olmasıdır.

Tablo 1.1: Avrupa'dan Asya'ya Giden Gemi Sayısı (1500-1800)

Ülke	1500-1599	1600-1700	1701-1800
Portekiz	705	371	196
Hollanda	65*	1.770	2.950
İngiltere		811	1.865
Fransa		155	1.300
Diğer		54	350
Toplam	770	3.161	6.661

(*) 1590'lı yıllar.

Kaynak: Maddison, 2006: 65.

Kapitalizmin yayılma sürecinin ve çabasının, toplumsal üretim biçimleri ve örgütlenme düzeylerine indirdiği darbenin tarihsel süreci birikim sürecinin de tarihidir. (Luxemburg, 1984: 49-70). Bu kapsamda, sömürge politikaları, özellikle 17. yüzyıldan başlayarak dikkat çekmektedir. Tarihsel perspektif ile yapılan değerlendirmeler, örneğin, 1860'lı yılların sonunda Cezayir'deki yaygın kıtlık ve yükselen ölüm oranları, 1866 yılında Hindistan'da yaşanan kıtlık (Luxemburg, 1984: 67), günümüzde yaşananları daha iyi anlamamızı sağlamaktadır. Bağlantılı olarak, kapitalist sermaye birikimi sürecinde savaşların yeri -Afyon Savaşları vd. ile başlayan süreç- (Luxemburg, 1984: 72-77), yine, olay ve olguların arka planının anlaşılabilmesi açısından son derece önemlidir.

Kapitalizmin gelişiminde, özellikle, Sanayi Devrimi ile hızlanan üretken sermaye birikiminin rolü esas olmakla birlikte, 18. ve 19. yüzyıl sömürgeciliğinin payı gözardı edilmemelidir. (Köymen, 2007: 158-159). Birleşik Krallık örneğinde olduğu gibi,

sömürgecilik yolu ile hammadde ve ucuz emekgücüne erişim imkânları olmasa idi, sanayileşme, tek başına, bu ülkenin 19. yüzyıl boyunca dünyadaki egemen güç olmasına yeterli olmayabilecekti. (bkz. Tablo 1.1, Tablo 1.2, Tablo 1.3, Tablo 1.4a ve Tablo 1.4b).

Tablo 1.2: Birleşik Krallık ve Dünya Ölçeğinde Gemi Taşımacılığı Kapasitesinin ve GSYİH'nın Karşılaştırmalı Büyüme Hızları (1570–1913)

(Ortalama Yıllık Bileşik Büyüme Hızları)

Yıllar	Birleşik Krallık		Dünya	
	Gemi Taşımacılığı	GSYİH	Gemi Taşımacılığı	GSYİH
1570–1820	1,56	0,79	0,84	0,33
1820–1913	3,20	2,13	3,69	1,47

Kaynak: Maddison, 2006: 97.

Sömürgelerin Birinci Dünya Savaşı öncesindeki dağılımı, Tablo 1.3'den izlenebilmektedir.

Tablo 1.3: 1914 Yılı İtibariyle Toplam Sömürge Sayıları ile Sömürgeci Ülke ve Sömürge Nüfusları

	Sömürge Sayısı	Sömürgeci Ülke Nüfusu (Milyon)	Sömürge Nüfusu (Milyon)
İngiltere	55	46	392
Fransa	29	39	62
Almanya	10	64	13
Rusya	8	163	13

Kaynak: Köymen, 2007: 168.

Tablo 1.3, sömürgeler aracılığıyla elde edilen ucuz emekgücünü ve pazarın genişliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. İngiltere'nin nüfusunun sömürge nüfusuna oranı yüzde 11,7 düzeyindedir; bu sayede hâkim olunan pazarın büyüklüğü olağanüstüdür.

Tablo 1.4a: Avrupa Sömürgeci Güçleri ve Eski Sömürgelerdeki Kişi Başına GSYİH Düzeyleri (1500–1998)

(1990 uluslararası doları)						
	1500	1700	1820	1913	1950	1998
Britanya*	762	1.405	2.121	5.150	6.907	18.714
Fransa	727	986	1.230	3.485	5.270	19.558
İtalya	1.100	1.100	1.117	2.564	3.502	17.759
Hollanda	754	2.110	1.821	4.049	5.996	20.224
Portekiz	632	854	963	1.244	2.069	12.929
İspanya	698	900	1.063	2.255	2.397	14.227
Çin	600	600	600	552	439	3.117
Hindistan	550	550	533	673	619	1.746
Endonezya	565	580	612	904	840	3.070
Brezilya	400	460	646	811	1.672	5.459
Meksika	425	568	759	1.732	2.365	6.655
ABD	400	527	1.257	5.301	9.561	27.331
İrlanda**	526	715	880	2.736	3.446	18.183

Tablo 1.4b: Avrupa Sömürgeci Güçleri ve Eski Sömürgelerdeki Kişi Başına GSYİH Artışları (1500–1998)

(Ortalama Yıllık Bileşik Büyüme Hızları)					
	1500–1700	1700–1820	1820–1913	1913–1950	1950–98
Britanya*	0,31	0,34	0,96	0,80	2,10
Fransa	0,15	0,18	1,13	1,12	2,77
İtalya	0,00	0,01	0,90	0,85	3,44
Hollanda	0,52	–0,12	0,86	1,07	2,56
Portekiz	0,15	0,10	0,27	1,38	3,89
İspanya	0,13	0,14	0,81	0,17	3,78
Çin	0,00	0,00	–0,08	–0,62	4,17
Hindistan	0,00	–0,03	0,25	–0,23	2,18
Endonezya	0,01	0,04	0,42	–0,20	2,74
Brezilya	0,07	0,28	0,24	1,97	2,50
Meksika	0,15	0,24	0,89	0,85	2,18
ABD	0,14	0,73	1,56	1,61	2,21
İrlanda**	0,15	0,17	1,23	0,63	3,53

(*) 1500-1913 yılları için İngiltere, İskoçya ve Galler'i kapsamaktadır. Kuzey İrlanda 1950 ve 1998 yılları için dahil edilmiştir. (**) 1500–1913 yılları için İrlanda'nın tamamını, 1950 ve 1998 yılları için İrlanda Cumhuriyeti'ni kapsamaktadır.

Kaynak: Maddison, 2006: 92.

Kapitalist sermaye birikimi sürecinde, Sanayi Devrimi ve sonrasındaki teknolojik gelişme ve yenilikler önemli bir paya sahip olmakla birlikte, Tablo 1.4a ve Tablo 1.4b’den izlenebileceği gibi, özellikle 19. yüzyıl sömürgeciliğinin süreçteki rolü dikkat çekmektedir. Denizaşırı gemiler sayesinde sömürgecilik döneminin başlaması ile birlikte ticari kapitalizm ivme kazanmış ve ortaya çıkan güç, uygulanacak iktisat politikalarının belirleniminde etkili olmaya başlamıştır: merkantilist politikalar. Bu politikaların, Sanayi Devrimi’ne kadar egemenliğini sürdürmesinde, devletlerin aslı borç kaynağının tüccarlar olmasının payı yüksektir. (Köymen, 2007: 21-22). Tıpkı, ticari kapitalizm çağında, ticaretin, donanma ve orduların açtığı yollardan (Köymen, 2007: 22) ilerlemesi gibi, İkinci Dünya Savaşı’ndan itibaren dünyanın en önemli hegemonik gücü haline gelen ABD’nin, 1947-2003 yılları arasındaki toplam 159 adet müdahalesini (Tal, 2004’den aktaran Köymen, 2007: 240-250)² kapitalist sermaye birikimi sürecinden ve bu sürece olan doğrudan etkilerinden bağımsız görmek mümkün değildir.

Luxemburg’a göre, üretimin ihtiyaçlar tarafından belirlendiği doğal ekonomik sistem, kapitalizmin varlığını sürdürmesinin önünde önemli bir engeldir. Doğal kaynakların ele geçirilmesi, işgücünün “özgürleştirilmesi”, meta üretiminin yaygınlaştırılması, kapitalizmin doğal ekonomiyi ele geçirme yöntemlerinin başlıcaları arasında yer almaktadır (Luxemburg, 1984: 50-51). Bu süreç, aslında, yukarıda belirttiğimiz gibi, mekân engelinin ortadan kaldırılması çabasından başka bir şey değildir. Diğer yandan, meta üretiminin yaygınlaştırılması ile birlikte, ekonomik sistemin “ihtiyaçlar” üretmesi olgusu gelişmiştir. Doğal ekonominin tersine, ne üretileceğini ihtiyaçlar değil; neye ihtiyaç duyulacağını üretim belirlemeye başlamıştır. Bunun en belirgin örneklerinden biri, ulaşım ihtiyacının karşılanmasına ilişkin yöntemlerde görülebilmektedir. “Ulaşım ihtiyacı”na çözüm olarak otomobilin geliştirilmesi, bu gelişmeyi başta tamamlayıcı mallar olmak üzere yan sanayi dallarındaki ve sonrasında tüketici kredilerindeki artışın ve çeşitlenmenin izlemesi çarpıcıdır.

² Söz konusu müdahalelerin tipi, ileri sürülen gerekçeleri ve gerçek nedenlerinin ayrıntılı tablosu için bkz. Köymen, 2007: 241-250.

Tüm dünyada, özellikle, 1990'lı yıllarla birlikte giderek yaygınlaştıran özelleştirme uygulamaları yukarıdaki bakış açısı ile değerlendirildiğinde, karşımıza daha açıklayıcı bir tablo çıkmaktadır. Luxemburg, bir ülkenin ekonomik varlıklarının ele geçirilebilmesi için ortak mülkiyetin parçalanması gerektiğini belirtmekte ve sermaye birikiminin tarihsel koşullarını, İngiltere'nin Hindistan'daki, Fransa'nın ise Cezayir'deki uygulamalarından örneklerle ortaya koymaktadır. Kamu yatırımlarına karşı kayıtsızlık, doğal kaynakların ele geçirilmesi, dönemin ortak politika uygulamalarıdır. (Luxemburg, 1984: 51-70). Tüm bunların günümüzdeki uygulamalarla olan benzerliği dikkat çekicidir. Harvey, günümüzdeki yaygın özelleştirme uygulamaları sayesinde gerçekleştirilen “mülksüzleştirme yoluyla birikim” (el koyarak birikim) sürecini, Güney Afrika, Arjantin ve Meksika gibi ülkelerdeki uygulamalardan örneklerle ortaya koymaktadır. (Harvey, 2004: 130-134).

Buraya kadar değinmiş olduğumuz olguların herbiri, başlıbaşına detaylı çalışmaların konusudur. Ancak, çalışmamızın bütünlüğü ve kapitalist sermaye birikimi sürecinin arka planının kavranması açısından, kısaca değinilmesi, gerekli görülmüştür.

1.2. SERMAYE BİRİKİMİ SÜRECİNİN KURAMSAL ANALİZİ

Kapitalist gelişme süreci, klasik ve neoklasik kuram tarafından, doğrusal ve “kendiliğinden” işleyen bir süreç olarak kavranmaktadır; bu temelde, kuram ve uygulamaya ilişkin politika önerileri şekillenmektedir. Söz konusu yaklaşımlar, kapitalist ekonomide, zaman zaman ortaya çıkabilecek olan konjonktürel dalgalanmaların, piyasa mekanizması içinde kendiliğinden çözümlenebileceğini ileri sürmektedirler. Ancak, bu kavrayış biçimi radikal yaklaşım tarafından kabul edilmeyerek, gerçek dışı olduğu ileri sürülmektedir; kapitalist gelişme sürecinin karmaşık ve dalgalı bir süreç izlediği savunulmaktadır.

Yukarıda belirttiğimiz ayrım temelinde, ikinci grupta yer alan yaklaşımlar, kapitalist sermaye birikimi süreci ve bu sürecin çelişkili niteliğini, çeşitli farklı şekillerde açıklamışlardır. Bunlardan, Marksist kriz kuramları; eksik tüketim, kâr oranlarının düşme eğilimi ve kâr sıkışması olmak üzere üç farklı noktadan açıklamalar geliştirmiştir. (Shaikh, 1988: 140-169). Bu alt bölümde, sermaye birikimi sürecinin çelişkili niteliğini incelemek üzere, tekeli kapitalizm kuramı, uzun dalgalar kuramı ve birikimin sosyal yapıları kuramı incelenecektir.

1.2.1. Tekeli Kapitalizm Kuramı

Tekeli kapitalizm kavramı, kapitalizmin, büyük şirketlerce kontrol edildiği aşamasını açıklamak üzere, Marksist iktisat kuramı tarafından yaygın biçimde kullanılmaktadır. Hilferding'in 1910 tarihli Finans Kapital isimli çalışması ve Lenin'in kapitalizmin tekeli aşamasını emperyalizm kuramı ile birleştiren 1916 tarihli Emperyalizm isimli çalışması, tekeli kapitalizm kuramına yapılan en önemli ilk katkılar arasında sayılmaktadır. (Foster, 2002).

Tekeli kapitalizm kuramı ile ilgili olarak ilk akla gelen kişilerden birisi olan Sweezy (1970: 254-269), sermayenin organik bileşiminde meydana gelen artışların, kapitalizmin rekabetçi aşamasından tekeli aşamasına geçiş eğilimiyle yakından ilgili olduğunu belirtmektedir. Baran ve Sweezy (1973), bu sürecin temel niteliğini, sistemin soğurtabileceğinin üzerinde artık elde edilmesi olarak tanımlamaktadırlar. Bu yaklaşıma göre, 19. yüzyıl sermaye yapısı ile 20. yüzyıl sermaye yapısını birbirinden ayıran en temel özellik; ilkinde, fiyatlar, üretim ve yatırımlar üzerinde çok az etkisi olan küçük aile şirketlerinin ağırlığına karşılık, ikincisinde, özellikle ABD'de, pek çok sanayi kolunun az sayıda, ancak dev şirketler tarafından kontrol edilmesidir (Foster, 2006: 2).

Magdoff ve Sweezy'ye göre (Magdoff ve Sweezy, 1987: 23);

- Yeterince kuvvetli karşı güçlerin bulunmaması halinde, kapitalist ekonominin normal hali durgunluktur.
- Tekelci kapitalizm çağında, tarihsel süreç, durgunluk eğilimi ile ona karşı duran güçlerin karşılıklı etkileşimi tarafından belirlenmektedir.

Durgunluk eğilimi ile ona karşı duran güçler arasındaki temel farklılık şöyle tanımlanmaktadır (Magdoff ve Sweezy, 1987: 23): Durgunluk eğilimi sistemin özünde vardır, ona içkindir ve devamlı işlemektedir; oysa, durgunluğa karşı duran eğilimler, çok çeşitlidir, kesiklidir ve en önemlisi ise, kendiliğinden kaybolmaktadırlar.

Tekelci kapitalizm yaklaşımında, kapitalist ekonominin durgunluk eğilimlerinin aşılabilmesi, esasen, kapitalizm dışından gelecek talep unsurlarına, savaşlar ve büyük buluşlar gibi çeşitli dışsal faktörlere bağlıdır.

Eksik tüketim odaklı bu yaklaşımda, sistemin sınırları, Luxemburg'un ileri sürmüş olduğu kapitalistleşmemiş alanların varlığı tezine benzer biçimde, sisteme dışsal olarak görülmektedir. Kâr sıkışması ve bir sonraki alt bölümde ele alacağımız kâr oranlarının düşme eğilimi odaklı yaklaşımlar ise, sistemin sınırlarının sisteme içsel olduğunu kabul etmektedirler. (Shaikh, 1988: 127-128).

1.2.2. Uzun Dalgalar Kuramı

Uzun dalgalar kuramına göre, Sanayi Devrimini izleyen yıllardan günümüze dek meydana gelen ekonomik dalgalanmaları belli bir şekilde analiz etmek mümkündür. Dünya ekonomisi, 18. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak, yaklaşık olarak 30-40 yıllık evreler halinde ayırdedilebilecek olan dalgalar yaşamaktadır. Uzun dalgaların varlığına kanıt oluşturabilecek iki tabloya aşağıda yer verilmektedir.

Tablo 1.5’de, Maddison (1977) tarafından 16 ileri sanayi ülkesi için hesaplanmış olan, büyüme ve daralma evrelerinin birbirini izlediği kapitalist gelişmenin herbir evresindeki yıllık bileşik büyüme oranları görülmektedir.

Tablo 1.5: Kapitalist Gelişmenin Evreleri

Dönemler	Ortalama Yıllık Bileşik Büyüme Oranı* (%)
1870-1913	2,5
1913-1950	1,9
1950-1970	4,9
1970-1976	3,0

(*) ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada, Norveç.

Kaynak: Maddison, 1977: 114.

Tablo 1.5’de dikkat çeken en önemli nokta, çalışmanın başında belirttiğimiz gibi, kapitalist gelişmenin doğrusal bir süreç izlemediğidir. (Brenner, 2006; Hobsbawm, 1988: 71-89; Kondratieff, 1935: 105-115; Maddison, 1977: 103-137; Maddison, 1991; Mandel, 1991: 9-33; Mandel, 1992: 316-338; Mandel, 1993: 108-146; Shaikh, 1992: 174-195). Ortalama yıllık bileşik büyüme oranı dikkate alındığında, 16 gelişmiş sanayi ülkesinde, kapitalist gelişmenin yavaşladığı ve hızlandığı dönemlerin birbirini izlediği görülmektedir.

Tablo 1.6: Dünya Ticaret Hacminin Yıllık Kümülatif Büyüme Oranları

Dönemler	Büyüme Oranı (%)
1820-1840	2,7
1840-1870	5,5
1870-1890	2,2
1891-1913	3,7
1913-1937	0,4
1938-1967	4,8

Kaynak: Mandel, 1993: 142.

Tablo 1.6’da ise, dünya ticaret hacminin gelişimine ilişkin olarak, 1820 yılından 1967 yılına kadar olan veriler görülmektedir. Ticaret hacminin, dönemler itibarıyla birbirini

izleyen genişleyen ve daralan hacmi tablodan kolaylıkla izlenebilmektedir. 1960'lı yıllardan günümüze dek dünya ticaret hacminin seyri şu şekilde gelişmiştir: 1961-1973 yılları arasında, ihracatın yıllık ortalama büyüme hızı, ileri sanayi ülkelerinde yüzde 8,4 ve tüm dünyada yüzde 7,9 iken; aynı oran 1974-2005 yılları arasında, sırasıyla, yüzde 5,6 ve yüzde 5,7 olarak gerçekleşmiştir. (World Bank, World Development Indicators Database).

Sermaye birikimi süreci tarihsel perspektif ile incelendiğinde, kapitalist gelişme sürecinin “doğrusal” bir çizgi izlemediği görülmektedir. Bu konuda, iki temel yaklaşımdan söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki, kapitalist gelişme sürecinin, dışsal ve beklenmedik faktörler (ya da ekonomik şoklar) nedeniyle, kesintiye uğradığını ve farklı evrelere ayrıldığını ileri sürmektedir. İkinci yaklaşım ise, birikim sürecindeki uzun dönemli dalgalanmaları kapitalizmin iç dinamikleri ile açıklamaktadır.

Uzun dalgaları ifade etmek üzere, çoğu kez “Kondratieff tipi dalgalar” kavramı kullanılmaktadır. Bunun nedeni, söz konusu kavramsallaştırmanın da ima ettiği gibi, geleneksel iş çevrimleri (**business cycles**) dışında daha uzun süreli dalgaların, yaygın biçimde, ilk kez Kondratieff tarafından ortaya atılmış olmasıdır. Aşağıda, öncelikle Kondratieff'in uzun dalgalar kuramı ele alınacaktır; ardından, kapitalist gelişmenin uzun dalgalarının Marksist analizini geliştiren Mandel'in uzun dalgalar kuramı üzerinde durulacaktır.

1.2.2.1. Kondratieff'in Uzun Dalgalar Kuramı

Uzun dalgalar kuramının çoğu kez Kondratieff tipi dalgalar olarak adlandırılmasına karşın, bu konudaki ilk çalışmalar 1913 yılında Jan van Gelderen ve 1915 ile 1921 yıllarında Sam de Wolff tarafından yapılmış; ancak Hollandalı van Gelderen'in çalışması “dil engeli” sebebiyle yaygınlaşmamıştır. Kondratieff, Jan van Gelderen'in

alışmasından habersiz olarak³, fiyat endeksleri ve faiz oranlarında uzun dalgaların, veriler ham halde iken bile, gözlenebildiğini göstermiştir (Kleinknecht, 1992: 1-2).

Kondratieff (1935: 105-115), 7-11 yıllık dönemlerden oluşan iş çevrimleri dışında, daha uzun vadeli, ortalama olarak 50 yıllık süreleri kapsayan genişleme ve durgunluk/gerileme evrelerinden oluşan uzun dalgaların varlığına işaret etmektedir. Kondratieff, çalışmasında, fiyat düzeyi, faiz oranları, ücretler ve dış ticaret gibi değişkenleri inceleyerek, kapitalizmin 18. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başındaki gelişme süreci boyunca, üç uzun dalganın varlığını ampirik olarak göstermektedir.

Kondratieff'in uzun dalgalar sınıflandırması, Tablo 1.7'den izlenebilmektedir. Buna göre, her uzun dalga, yaklaşık olarak 50-60 yıllık dönemlerden oluşmakta olup; herbir uzun dalga yükseliş evresini, düşüş evresinin izlediği iki alt evreden oluşmaktadır.

Tablo 1.7: Kondratieff'in Uzun Dalgalar Sınıflandırması

	Yükseliş Evresi	Düşüş Evresi
Birinci Uzun Dalga	1780/1790 – 1810/1817	1810/1817 – 1844/1851
İkinci Uzun Dalga	1844/1851 – 1870/1875	1870/1875 – 1890/1896
Üçüncü Uzun Dalga	1890/1896 – 1914/1920	1914/1920 - ?

Kaynak: Kondratieff, 1935: 111.

Kondratieff, uzun dalganın yükseliş evresinde refah yıllarının sayıca daha fazla olduğunu; düşüş evresinde ise, kriz yıllarının sayısının arttığını belirtmektedir. (Kondratieff, 1935: 111). Buna göre, uzun dalganın yükseliş evresi boyunca hiç kriz yaşanmayacağı ileri sürülemeyeceği gibi, düşüş evresi boyunca da hiç büyüme

³ Kondratieff, uzun dalgalar kuramına ilişkin görüşlerinin 1919-1921 yıllarında şekillendiğini, bu konudaki çalışmasını 1925 yılında tamamladığını ve pekçok noktada kendisi ile benzer sonuçlara ulaşmış olan Sam de Wolff'un çalışmasından ancak 1926 yılı başında haberdar olduğunu, ayrıca Sam de Wolff'un çalışmasında referans gösterdiği ve sadece Hollandaca yayımlanmış olan van Gelderen'in çalışmasından ise, haberdar olmadığını belirtmektedir. (Kondratieff, 1935: 115).

yaşanmayacağı ileri sürülememektedir. Aksine, yükseliş evresinde krizler meydana gelebileceği gibi, düşüş evresinde refah yılları görülebilmektedir.

Kondratieff, uzun dalgaların, rastlantısal nedenlerle açıklanamayacağını ileri sürerek, söz konusu dalgaların kapitalist ekonomiye içkin nedenlerden ortaya çıktığı görüşünü benimsemekte; ancak, çalışmasında bunlara değinmemektedir. (Kondratieff, 1935: 115). Kondratieff'in kapitalist gelişmenin uzun dalgalarına yaklaşımını, kapitalizmin hareket yasalarının analizine dönük olmaktan çok, teknik düzeyde bir analiz olarak tanımlamak mümkündür. Kondratieff'e göre, sistem, kendi kendisini onarabilecek şekilde sürekli olarak yeniden yapılanmaktadır.

1.2.2.2. Mandel'in Uzun Dalgalar Kuramı

Marksist uzun dalgalar kuramının gelişimine önemli katkılar sağlayan Mandel ise, kapitalist birikimin tarihini dört uzun dalgada incelemektedir. Herbir uzun dalga, kendi içinde, kâr beklenti ve gerçekleştirmelerinin yükselerek birikim hızının arttığı evreyi, kâr oranlarının düşerek birikim hızının yavaşladığı evrenin izlediği iki alt döneme ayrılmaktadır. Buna göre, kapitalist gelişmenin uzun dalgalarının seyri ve herbir dalganın önemli unsurları şöyle sıralanmaktadır (Mandel, 1993: 120-121):

- Sanayi Devriminin Uzun Dalgası: 18. yüzyılın sonundan 1847 yılındaki krize dek süren, sanayinin önemli dallarında ve sanayi ülkelerinde giderek yaygınlaşan buhar makinesi kullanımının etkisiyle şekillenen uzun dalga;
- Birinci Teknolojik Devrimin Uzun Dalgası: 1847 yılındaki krizden 1890'lı yılların başına dek süren ve buhar makinesinin yaygınlaşması ile şekillenen uzun dalga;
- İkinci Teknolojik Devrimin Uzun Dalgası: 1890'lardan İkinci Dünya Savaşı'na dek süren ve elektriğin sanayinin her alanında yaygın kullanımı ile şekillenen uzun dalga;
- Üçüncü Teknolojik Devrimin Uzun Dalgası: 1945/1948 (Kuzey Amerika için 1940) yıllarında başlayan ve makinelerin elektronik aygıtlar aracılığı ile kontrolünün yaygınlaşması ile şekillenen uzun dalga.

Mandel'in uzun dalgalar sınıflandırması, Tablo 1.8'den izlenebilmektedir.

Tablo 1.8: Mandel'in Uzun Dalgalar Sınıflandırması

	Evreler	Birikim Süreci Üzerindeki Etkileri
Birinci Uzun Dalga	1793-1823	Birikim Hızı Artıyor
	1824-1847	Birikim Hızı Düşüyor
İkinci Uzun Dalga	1848-1873	Birikim Hızı Artıyor
	1874-1893	Birikim Hızı Düşüyor
Üçüncü Uzun Dalga	1894-1913	Birikim Hızı Artıyor
	1914-1939	Birikim Hızı Düşüyor
Dördüncü Uzun Dalga	1940/45/48-1966	Birikim Hızı Artıyor
	1967-...	Birikim Hızı Düşüyor

Kaynak: Mandel, 1993: 122.

Mandel (1992: 316-338), kapitalist gelişmenin uzun dalgalarını, ortalama kâr oranındaki hareketlerle ve genişleme eğilimli uzun dalgadan depresif uzun dalgaya geçişi ise, tamamen, kapitalizmin hareket yasalarıyla açıklamaktadır.

Shaikh ise, Mandel'den farklı olarak, temel kâr oranı ve fiilî kâr oranı arasındaki ayrıma dikkat çekmektedir. Söz konusu ayrım, Shaikh'in, Mandel'in uzun dalgalar kuramından ayrıldığı temel noktayı oluşturmaktadır (Shaikh, 1992: 174-195). Buna göre, sermaye birikiminin hızlandığı ve yavaşladığı evrelerin birbirini izledikleri kapitalist gelişmenin temel çizgisi boyunca, sermayenin organik bileşimindeki artış nedeniyle -sömürü oranı yükseliyor olsa dahi, uzun vadede sermayenin organik bileşimindeki artışı telafi edemeyeceğinden-, temel kâr oranı düşme eğiliminde olacaktır. (Shaikh, 1992: 177). Shaikh'e göre, genişleyen uzun dalga süresince, tıpkı depresif uzun dalgada olduğu gibi, temel kâr oranının düşme eğilimi sürmekte, fakat fiilî kâr oranı yükselmektedir. Diğer bir ifade ile, genişleyen uzun dalga sırasında temel kâr oranı değil, fiilî kâr oranı

yükselmektedir; fiilî kâr oranı, temel kâr oranının düşüş eğilimi üzerinde dalgalanmaktadır. (Shaikh, 1992: 176).

Büyüme sürecinin dışsal faktörler (şoklar) nedeniyle kesintiye uğradığını ileri süren ve dünya kapitalizminin 1870-1976 yılları arasındaki gelişme sürecini dört evrede inceleyen Maddison (1977: 103-137), ampirik veriler eşliğinde, kapitalist üretim sürecinin genişleme ve daralma evrelerine ilişkin önemli kanıtlar sunmaktadır. (bkz. Tablo 1.5). Ancak, Maddison'un bu meseleye yaklaşım biçiminin, Mandel'in geliştirdiği uzun dalgalar kuramını desteklemekte olan önemli kanıtlar sunmakla birlikte, genişleme evresinden depresif evreye geçişi, dışsal etkenlere bağlı olarak açıklaması bakımından, temelde, Mandel'in uzun dalgalar yaklaşımından farklı olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Mandel, Maddison'un analizini, ülke seçimi ve dönemlendirmedeki bazı farklılıklar nedeniyle eleştirmekle birlikte, uzun dalgaların varlığına ilişkin sunduğu kanıtlar açısından, çalışmanın önemini kabul etmektedir. Söz konusu farklılıklardan ilki, Mandel'in geliştirdiği uzun dalgalar kuramının ileri düzeyde sanayileşmiş ülkeler açısından geçerli olmasıdır. Oysa, Maddison, döneminin sanayileşmiş 16 ülkesini analiz etmiştir. Bu ülkeler arasında, 1800'lü yıllarda henüz tam olarak sanayileşmemiş ülkeler de bulunmaktadır. İkincisi, Maddison'un kapitalist gelişmenin ilk evresini 1870-1913 şeklinde tek bir dönemde ele alması, ancak 1873-1893 depresyonunu dikkate almamasıdır (Mandel, 1991: 10-13).

1.2.2.3. Genişleyen ve Depresif Uzun Dalgaların Seyrine İlişkin Çeşitli Göstergeler

Kâr beklenti ve gerçekleştirmelerinin yükseldiği son genişleyen uzun dalga boyunca, ileri sanayi ülkeleri başta olmak üzere, tüm dünya açısından genel bir büyüme, yatırım ve istihdam artışı söz konusu olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızlanan bu süreçte, yoğun bir devlet müdahalesi ve düzenlemesi yanında sermaye-emek uzlaşması (Bello, 2006: 1346) sağlanmıştır. Dönem boyunca elde edilen göreceli ücret artışları, talebin

genişlemesine; talepte meydana gelen artışlar ise, büyümenin ivme kazanmasına aracılık etmiştir. Ancak, 1970’li yıllarla birlikte, bu değişkenlerde çarpıcı bir gerileme yaşanmıştır. Bu süreçte, yatırımların azalması ile birlikte, üretim araçları üreten sanayi kollarında üretimin ve istihdamın kısılması sonucu, efektif talep sorunlarının ortaya çıkışı kârlılıktaki düşüşü pekiştirmiştir. (Satlıgan, 1988: 518).

Kâr oranlarındaki uzun vadeli hareketler -diğer bir ifade ile uzun dalgalar- (Mandel, 1991: 7), sermaye birikiminin biçim ve yoğunluğunu belirleyen önemli birer unsur olarak karşımıza çıkmaktadırlar. “Gerçekte, her Marksist uzun dalgalar kuramı yalnızca bir sermaye birikimi kuramı, ya da aynı şeyi başka türlü ifade edersek, bir kâr oranı kuramı olabilir.” (Mandel, 1991: 15). Bu çerçevede, kapitalist sistemin temel eğilimini belirleyen hareketler, üretken sermayenin ortalama birikim oranındaki dalgalanmalardır. (Mandel, 1991: 16). Sermaye birikimi açısından kilit noktanın kâr oranları olmasından hareketle, kapitalizmin yaşamış olduğu son genişleyen uzun dalga boyunca ve günümüzde halen devam etmekte olan depresif uzun dalga boyunca, ileri sanayi ülkelerindeki kârlılık durumunu gösteren Tablo 1.9 aşağıdadır.

Tablo 1.9: ABD, Japonya, Almanya ve G-7*: İmalat Sanayii ve Özel Sektör Net Kâr Oranları (Yüzde)

Dönem	ABD		Japonya		Almanya**		G-7	
	İmalat San.	Özel Sektör	İmalat San.	Finans Dışı Kurumlar	İmalat San.	Özel Sektör	İmalat San.	Özel Sektör
1949-1959***	25,0	13,5	31,6	17,3	30,3	23,4	26,8	16,9
1960-1969	24,6	14,2	36,2	25,4	19,8	17,5	26,3	18,3
1970-1979	15,0	11,5	24,5	20,5	13,4	12,8	17,8	14,0
1980-1990	13,0	9,9	24,9	16,7	10,1	11,8	13,9	12,4
1991-2000	17,7	11,9	14,5	10,8	5,2	10,5	-	-

(*) ABD, Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya, Japonya, Kanada.

(**) Almanya’ya ilişkin veriler, 1990 yılına kadar Batı Almanya için, 1991-2000 yılları tüm Almanya içindir.

(***) Japonya için 1955-1959, Almanya için 1950-1959.

Kaynak: Brenner, 2006: 282.

Brenner'a göre, ABD'de, 1985-1995 yılları arasında, imalat sanayii kârlılığindeki artıştan kaynaklanan bir canlanma olmuştur; fakat bu canlanma başta Almanya ve Japonya olmak üzere dünyanın geri kalanı için durgunluğun yerleşmesi ve ihracat hacminin giderek düşmesi anlamına gelmektedir. (Brenner, 2001: 26-31; bkz. Tablo 1.9). Söz konusu canlanma, ücretlerin baskılanması, finansal serbestleştirme ve artan borçluluk olguları temelinde, ABD dışında kalan ülkelerdeki ekonomik durgunluk pahasına sağlanabilmiştir. (Brenner, 2001: 24-29). Bağlantılı olarak, 1990'lı yılların başındaki canlanmaya çok fazla önem vermek ve son yirmi yılda depresif uzun dalgadan çıkılmış olduğunu savlamak hatalıdır. (Satlıgan, 1995: 520-528). Brenner'in azalan kâr oranlarına ilişkin yaklaşımı, pekçok iktisatçı tarafından eleştirilmekle birlikte⁴, yine de, kâr oranlarının seyri hakkında önemli bir ampirik çalışma sunmaktadır.

1970 sonrasının depresif uzun dalgası boyunca, gelişmiş ekonomilerde çeşitli değişkenlerin süreçten nasıl ve ne kadar etkilendiğini aşağıdaki tablodan izlemek mümkündür. Tablo 1.10'da, gelişmiş kapitalist ekonomilerde imalat sanayiinde gerçekleşen kâr oranı, üretim, sermaye stoku, emek üretkenliği ve reel ücret değişkenleri, genişleme ve gerileme evreleri dikkate alınarak kıyaslanmaktadır.

⁴ Bu konudaki temel eleştiri, Brenner'ın, kâr oranlarındaki düşüşü, kâr oranlarının genel düşme eğilimi kuramıyla değil, ABD'de imalat sanayiinde kapitalistler arası rekabetin tüm dünya çapında kâr oranlarını düşürmesi ile açıklamasından kaynaklanmaktadır (Shaikh, 1999: 103-144).

Tablo 1.10: İmalat Sanayiinin Genişleme ve Gerileme Evrelerindeki Çeşitli Göstergeleri

İmalat Sanayii												
	Net Kâr Oranı		Üretim		Net Sermaye Stoku		Brüt Sermaye Stoku		Emek Üretkenliği		Reel Ücret	
	1950-1970	1970-1993	1950-1973	1973-1993	1950-1973	1973-1993	1950-1973	1973-1993	1950-1973	1973-1993	1950-1973	1973-1993
ABD	24,4	14,5	4,3	1,9	3,8	2,3	-	-	3,0	2,4	2,6	0,5
Almanya	23,1	10,9	5,1	0,9	5,7	0,9	6,4	1,7	4,8	1,7	5,7	2,4
Japonya	40,4	20,4	14,1	5,0	14,5	5,0	14,7	5,0	10,2	5,1	6,1	2,7
G-7	26,2	15,7	5,5	2,1	-	-	4,8	3,7	3,9	3,1	-	-

(*) Net kâr oranı ortalamayı, diğerleri ortalama yıllık değişim oranlarını göstermektedir.

(**) G-7'nin net kâr oranı 1950-1990 yıllarını, Almanya'nın net sermaye stoku 1955-1993 yıllarını, Japonya'nın net kâr oranı ve net sermaye stoku 1955-1991 yıllarını kapsamaktadır.

Kaynak: Brenner, 2006: 5.

Tablo 1.10'dan izlenebileceği gibi, sermaye birikiminin en önemli belirleyenlerinden birisi olan kâr oranları, gelişmiş ekonomilerde 1970 sonrasında, 1950-1970 dönemine kıyasla, yaklaşık olarak yarı yarıya düşmüştür. Kâr oranlarının düşmesi, başta üretim, birikim ve reel ücretler olmak üzere, tüm değişkenler üzerinde çarpıcı bir düşüşe neden olmuştur.

İleri sanayi ülkelerinde, 1970'li yıllardan itibaren kâr oranlarında görülen ve süreklilik arzeden düşüşün ciddi sonuçları arasında, üretimin kısılması ve azalan istihdam düzeyleri dikkat çekicidir. (bkz. Tablo 1.11).

Tablo 1.11: Özel Sektör İstihdamındaki Artış ve Çalışan Başına Reel Ödemeler (Ortalama Yüzde Değişim)

Dönem	ABD		Japonya		Almanya		Euro-12*	
	İstih.	Ödeme	İstih.	Ödeme	İstih.	Ödeme	İstih.	Ödeme
1960-1969**	2,5	2,7	3,9	7,5	0,7	5,7	-	5,8
1970-1979	2,3	1,0	1,5	3,9	0,3	3,0	-	3,2
1980-1990	1,9	0,8	2,1	1,7	0,6	0,8	-	0,6
1991-2000	2,0	1,6	0,9	0,6	0,0	1,8	-	1,1
2001-2005	-0,7	1,7	*** 0,4	0,0	**** -0,6	0,2	-	0,4

(*) Almanya, Avusturya, Belçika, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Lüksemburg, Portekiz, Yunanistan.

(**) 1960-1969 dönemi ortalaması, 1961-1969 yılları içindir.

(***) Japonya'nın 2001-2005 dönemi istihdamı 2001-2002 yılları içindir.

(****) Almanya'nın 2001-2005 dönemi istihdamı 2001-2003 yılları içindir.

Kaynak: Brenner, 2006: 283.

1.2.3. Birikimin Sosyal Yapıları Kuramı

Birikimin sosyal yapıları kuramı, kapitalist sermaye birikimi sürecinin -içinde- düzenlendiği özgül kurumsal çevrenin analizini ifade etmektedir. (Gordon, Edwards ve Reich, 1988: 9). Bu kurama göre, birikimin sosyal yapısını oluşturan kurumlar, büyümeyi ve sermaye birikimini teşvik etmektedirler. Para ve kredi sistemi, devletin ekonomiye müdahale biçimi ve düzeyi, sınıflararası çatışmanın niteliği gibi temel kurumsal yapılar ile bu temel yapıları çevreleyen döneme özgü diğer kurumsal yapılar, hep birlikte sermaye birikimi sürecini etkilemekte ve birikimin sosyal yapıları olarak adlandırılmaktadırlar. (Gordon, Edwards ve Reich, 1988: 9; 23). Sermaye birikimi sürecine pozitif katkı sağlayan sosyal yapıların en önemli özelliği, birikim için uygun koşulların oluşturulmasıdır; bu ise, söz konusu yapıların, yatırımlar için istikrarlı bir ortam sağlayabilme fonksiyonları ile ilgilidir. (Gordon, Edwards ve Reich, 1988: 23; Gordon, Edwards ve Reich, 1994: 14). Birikimin sosyal yapıları kuramına göre, sermaye birikimi sürecine katkı sağlayan “sosyal yapılar”, her bir dönem için o dönemin gereklerine uygun nitelikler taşımaktadırlar. Bu sosyal yapılar, belirli bir süre işlev gördükten sonra çözülmektedirler. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, birikimin

sosyal yapıları belirli özellikler göstermekte olup, bu dönemin yüksek oranlı büyümesine katkı sağlamışlardır; ancak, 1960'lı yılların sonunda söz konusu yapılar çözülmeye başlamıştır.

Birikimin sosyal yapıları kuramı, ilk olarak, 1970'li yılların sonu ile 1980'li yılların başında yapılan bazı çalışmalarla ortaya çıkmıştır. Bu kuramın özü, kapitalizmin tarihi boyunca gözlenen uzun dönemli ve birbirini takip eden ekonomik genişleme ve durgunluk dönemlerinin, sırasıyla, büyümeyi teşvik eden kurumların oluşturulması ve ardından çökmesi süreçleri ile açıklanabileceğine dayanmaktadır. (Kotz, 1994a: 50).

Birikimin sosyal yapıları kuramı, birikimin sosyal yapısını meydana getiren ve sermaye birikimini teşvik eden bir dizi birbiri ile uyumlu kurumun uzun dönemli hızlı bir büyüme sürecini başlatacağını; yine, aynı kurumların çökmesi ile söz konusu büyüme döneminin sona ereceğini ve uzun dönemli bir durgunluk dönemine geçişin koşullarının oluşacağını ileri sürmektedir. (Kotz, 2003: 263). Bunun nedeni, büyüme için elverişli bir ortam sağlayarak ekonomik genişleme dönemlerini başlatan sosyal yapıların, aynı zamanda, yaşanan gelişmeyi yavaşlatacak ve/veya sona erecek iç çelişkileri de bünyelerinde barındırmalarıdır. (Gordon, Edwards ve Reich, 1988: 27-28).

Birikimin sosyal yapıları kuramcıları, başlangıçta “uzun dalgalar” kavramından hareket etmiş olmakla birlikte, zamanla, ekonomik büyümenin düzenli bir döngüsel seyir izlediği varsayımından uzaklaşarak “uzun salınım” (**long swing**) kavramını kullanmaya başlamışlardır (Kotz, 1994a: 50). Buna göre, dünya ekonomisinde, ekonomik canlılığın durgunluk dönemlerini izlediği ve herbiri yaklaşık olarak 25 yıllık süreleri kapsayan dönemler (bkz. Tablo 1.12), “uzun salınım”lar olarak adlandırılmaktadır. (Gordon, Edwards ve Reich, 1988: 8). Ancak, “uzun dalgalar” kavramını kullanmış olan Mandel de, genişleyen ve depresif uzun dalgaların, süreleri dikkate alındığında, herhangi bir “düzenlilik” göstermediğini; ayrıca bir dalgadan diğerine geçişin otomatik olmadığını belirtmiştir. Mandel'e göre, tam da bu “düzensiz” süreler nedeniyle, dalga kavramının

kullanılması gerekmektedir. Mandel, çeşitli değişkenlerin uzun dönemli hareketlerinin düzenliliğinin, kapitalist gelişmenin “uzun çevrimler”i (**long cycles**) olgusuna işaret edebileceğini; ancak, tarihsel olarak değerlendirildiğinde söz konusu değişkenlerin uzun dönemli hareketlerinin düzenli olmaktan çok; düzensiz bir nitelik sergilediğini ve bu nedenle “uzun dalgalar” kavramının daha tutarlı olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, “uzun dalgalar” kavramı, “uzun çevrim” kavramından farklı olarak, bir dalgalardan diğerine geçişin otomatik bir şekilde gerçekleşmediğini ifade etmektedir (Mandel, 1992: 326-327). Dolayısıyla, birikimin sosyal yapıları kuramının, “uzun dalgalar” kavramı yerine “uzun salınım” kavramını tercih etmesi; “uzun dalgalar” ve “uzun çevrimler” kavramlarının eşanlamlı kabul edilmesinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 1.12: Gordon, Edwards ve Reich’in Uzun Salınımlar Sınıflandırmaları

	Yaklaşık Dönemlendirme	Niteliği
Birinci Uzun Salınım	1790’lar -1820 civarı	Hızlı Büyüme
	1820 civarı-1840’ların ortası	Yavaş Büyüme
İkinci Uzun Salınım	1840’ların ortası-1873 civarı	Hızlı Büyüme
	1873 civarı-1890’ların sonu	Yavaş Büyüme
Üçüncü Uzun Salınım	1890’ların sonu-I. Dünya Savaşı	Hızlı Büyüme
	I. Dünya Savaşı-II. Dünya Savaşı	Yavaş Büyüme
Dördüncü Uzun Salınım	II. Dünya Savaşı-1970’lerin başı	Hızlı Büyüme
	1970’lerin başı-...	Yavaş Büyüme

Kaynak: Gordon, Edwards ve Reich, 1988: 9.

Birikimin sosyal yapıları kuramına göre, her uzun salınım, belirli bir sosyal yapı ile ilişkilidir. Söz konusu sosyal yapılar, kapitalist gelişmenin birbirini izleyen evrelerini belirlemektedirler. (Gordon, Edwards ve Reich, 1988: 9). Birikimin sosyal yapıları kuramına göre, uzun salınımların en önemli göstergesi, kurumsal yapılarda periyodik olarak nitel değişikliklerin meydana gelmesidir. (Gordon, Edwards ve Reich, 1988: 42).

Uzun salınımlarla birikimin sosyal yapıları arasındaki ilişkiyi vurgulamış olan Gordon, Edwards ve Reich’in temel önermeleri ve birikimin sosyal yapısının aşamaları şunlardır (Gordon, Edwards ve Reich, 1988: 32; Gordon, Edwards ve Reich, 1994: 20-21):

- Genişleme dönemi, söz konusu dönem için uygun bir “birikimin sosyal yapısı”nın oluşturulması ve bu yapının belli bir istikrara kavuşturulması üzerine inşa edilir.
- Sermaye birikimi açısından uygun kurumsal çevre, yatırımlarda hızlı bir yükseliş ve ekonomik canlanma meydana getirir.
- Sermaye birikimi sürecinin başarısı, yatırımları, birikimin sosyal yapısı dahilinde mümkün olan sınırlara doğru iteler.
- Birikim hızı yavaşlar ve durgunluk dönemine girilir.
- Durgunluk süreci, mevcut birikimin sosyal yapısının çözülmesini hızlandırır.
- Ekonomik durgunluk ve kriz sürecinde, sermaye birikim hızının yeniden artırılabilmesi, “yeni” bir kurumsal yapının inşasına bağlıdır.
- Söz konusu yeni kurumsal yapının özü, ekonomik kriz sırasındaki sınıf mücadelesinin niteliği ile yakından ilgilidir.
- “Yeni” birikimin sosyal yapısı, bir önceki yapıdan farklı olduğundan, kapitalizmin çeşitli evrelerinin birbirini izlemesinin koşullarını oluşturur.
- Herbir evre, uzun bir genişleme dönemi ve onu izleyen uzun bir durgunluk dönemi ile dikkat çeker.

Kapitalist sermaye birikimi sürecinin herbir genişleme evresinde, birikim sürecini teşvik eden sosyal yapılar birbirinden farklıdır. Örneğin, ABD açısından, 1940’lı yıllar ile 1960’lı yıllar arasındaki birikimin sosyal yapılarını oluşturan kurumların bazıları şunlardır (Kotz, 1994a: 68-69): Bretton Woods sistemi, ABD’nin askeri, politik ve ekonomik hâkimiyeti, çokuluslu şirketler, ucuz hammadde politikası, soğuk savaş ideolojisi, ekonominin askerileştirilmesi, barışçıl toplu sözleşme, katmanlı emek piyasası, Keynesyen talep yönetimi, ılımlı refah devleti, devletin büyümeyi teşviki, finans sektörünün devlet tarafından düzenlenmesi. Dördüncü uzun salınımın genişleme dönemindeki birikimin sosyal yapılarını oluşturan kurumların bu şekilde sıralanmasına karşın, Kotz (1994a: 64-66), söz konusu sosyal yapıların genişleme döneminin başından itibaren varolması gerekmediğini, belli başlı birkaç çekirdek kurumun uzun genişleme dönemini başlattığını ve diğer kurumların da süreç içinde ya biçim değiştirdiklerini ya

da sonradan oluştuklarını ileri sürmektedir. Belirtilen dönem için çekirdek kurumlar; uluslararası alanda ABD hâkimiyeti, barışçıl toplu sözleşme ve ekonominin askerileştirilmesidir.

Birikimin sosyal yapıları yaklaşımına göre, sermaye birikimi sürecinin sınıf çatışması yanında yol açtığı ikinci tür çatışma, sermayenin kendi içindeki rekabetinden kaynaklanmaktadır. Birikimin sosyal yapıları, sınıf çatışmasını ve kapitalistler arasındaki rekabeti belli bir istikrara kavuşturarak sermaye birikimi sürecinin temel çelişkilerini bir dönem için hafifletmekte ve yatırımlar açısından kâr oranlarının yükseleceğı elverişli bir ortam sağlamaktadırlar. (Kotz, 1994a: 54-57).

Birikimin sosyal yapıları kuramı, ekonomik büyümenin sağlanması ve birikim hızının artırılması için belirli sosyal kurumların oluşturulmasının gerekli olduğunu ileri sürmekte, ancak bu sosyal kurumların bir süreliğine işlevsel olacağını kabul etmektedir. Diğer bir ifade ile, büyümeye katkı sağlayan sosyal kurumlar, aynı zamanda, büyüme hızını yavaşlatacak eğilimler taşıdıklarından, genişleme dönemi belli bir süre sonra sona ermektedir. Birikimin sosyal yapılarının zayıflayarak giderek çökmesi, üç temel neden etrafında açıklanmaktadır (Kotz, 1994a: 57):

- Birikim süreci; eksik tüketim, sermayenin organik bileşiminin yükselmesi şeklinde sıralanabilecek olan bazı temel kriz eğilimleri taşımaktadır.
- Birikimin sosyal yapıları, sınıf çatışmasını ve kapitalistler arası rekabeti ortadan kaldırmamakta; sadece görece istikrarlı bir seviyeye getirmektedir. Bu nedenle, sınıf çatışması ve kapitalistler arası rekabet, birikimin sosyal yapılarının iç çelişkilerini oluşturmaktadırlar.
- Birikim süreci ile onu destekleyen birikimin sosyal yapısı arasındaki ilişkiden kaynaklı etkiler nedeniyle, söz konusu sosyal yapı işlevsiz hale gelebilmektedir. Örneğın, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa ve Japonya'nın gösterdiği ilerleme ve ABD'ye rakip olarak ortaya çıkmaları ile birlikte, ABD'nin ekonomik hegemonyası

sarsılmış; söz konusu hegemonyaya dayanan ve savaş sonrasının sosyal yapılarından birisi olan Bretton Woods sistemini zayıflatmıştır.

Birikimin sosyal yapıları kuramının önemi, neoliberal süreçte ortaya çıkan yapıların yeni bir sosyal yapıyı oluşturup oluşturmadığına ilişkin tartışmaların yoğunlaşmasıyla birlikte artmaktadır.

Birikimin sosyal yapıları kuramına göre, her yeni birikimin sosyal yapısı, büyüme ve kriz dönemlerini içermekte ve kapitalizmin belirli bir aşamasını oluşturmaktadır (Wolfson, 2003: 256). Bu tanımdan hareketle, neoliberal çağın, kuralsızlaştırma temelinde yeni bir kurumsal yapı içerdiğini söylemek mümkündür. Ancak, belirli bir kurumsal yapının varlığı, onun yeni bir “birikimin sosyal yapısı” olduğu anlamına gelmemektedir. Bir kurumsal yapının birikimin sosyal yapısı sayılabilmesi için, öncelikle, istikrarlı bir büyüme sürecinin koşullarını sağlaması gerekmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, neoliberalizmin yeni bir birikimin sosyal yapısı olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. (Wolfson, 2003: 257). Birikimin sosyal yapılarını oluşturan kurumların belirli özellikler taşımaları gerekmektedir (Kotz, 2003: 263-270):

- Her yeni birikimin sosyal yapısı, o döneme özgüdür.
- Bu yeni dönemde ortaya çıkan sosyal kurumlar birbiri ile uyumludur.
- Söz konusu sosyal kurumlar, sermaye birikimi sürecine pozitif yönde katkı sağlamaktadırlar.

Birikimin sosyal yapıları kuramına göre, yukarıda sıralanan temel koşulları sağlamadığı sürece, yeni bir birikimin sosyal yapısının oluşumundan söz etmek mümkün değildir. Wolfson’a göre, neoliberalizm yeni bir “birikimin sosyal yapısı” değildir; sermayenin emek üzerindeki hâkimiyetinin geçici olarak artmış olduğu bir evredir. (Wolfson, 2003: 255-262).

Kotz (2003: 264-265), birikimin sosyal yapılarını, sermaye birikimi ve büyüme hızı üzerindeki etkileri temelinde, sermaye birikimi sürecine katkı sağlayıp sağlamadıklarına bağlı olarak, iki grupta incelemektedir. Bunlar; liberal ve düzenleyici kurumsal yapılardır.

Sermaye birikimi sürecinde her kurumsal yapı, artı-değerin üretilmesi ve ona el koyulması sürecini desteklemektedir. Ancak, aynı kurumsal yapının, uzun dönemde sermaye birikimine katkı sağlayacağı şeklinde bir kural bulunmamaktadır. Bu yaklaşımda, sermaye birikimini destekleyen kurumsal yapıların düzenleyici yapılar olduğu; sermaye birikimine yeterli katkıyı sağlamayan kurumsal yapıların ise, liberal yapılar olduğu ileri sürülmektedir. Bağlantılı olarak, “kurumsal yapı” ve “birikimin sosyal yapıları” kavramları aynı şeyi ifade etmemektedirler. Hızlı sermaye birikimi sürecini teşvik eden, yalnızca, bir dizi yeni birikimin sosyal yapısı meydana getiren kurumlardır. (Kotz, 2003: 264-265). Wolfson (2003: 255-262), benzer bir yaklaşımla, düzenleyici yapıların, eksik tüketim ve kâr sıkışması sorunlarını önleyebildikleri için büyümeyi teşvik ettiklerini ileri sürmektedir. O’Hara (2003: 18-43) ise, “neoliberal düzenleme biçimi”nin uzun vadeli istikrarlı bir büyüme sürecine kaynaklık edemeyeceğini belirtmektedir.

Liberal ve düzenleyici kurumsal yapıları birbirinden ayıran unsurlar dört temel noktada incelenmektedir (Kotz, 2003: 264):

- Devlet-piyasa ilişkileri,⁵
- Sermaye-emek ilişkileri,
- Sermaye-sermaye ilişkileri,
- Hâkim ideolojinin niteliği.

⁵ Kotz, bu maddeyi devlet-ekonomi ilişkileri şeklinde ele almıştır. Ayrıca, söz konusu iki tür sosyal yapı açısından devlet müdahalesi konusundaki farklılaşmayı çok büyütmemek gerektiğini, çünkü kapitalist ekonomik faaliyetin devlet desteği olmadan sürdürülemediğini belirtmektedir. (Kotz, 2003: 264).

Bu yaklaşımda, yukarıda sıralanan temel ayrım noktaları dikkate alınarak, düzenleyici kurumsal yapıların liberal kurumsal yapılara kıyasla, sermaye birikimi açısından olumlu sonuçlar doğurduğu ileri sürülmektedir. Liberal kurumsal yapıların sermaye birikimini teşvik edememe nedenleri ise, maddeler halinde şöyle sıralanmaktadır (Kotz, 2003: 265-266):

- Liberal kurumsal yapılar, uzun dönemde, reel ücretleri ve kamu harcamalarını azalttıkları için toplam talep yetersizliğine neden olmaktadır.
- Liberal kurumsal yapılar, sosyal refah programlarının daraltılması ve finans kesimi üzerindeki kamusal düzenlemenin gevşetilmesi sonucunda, otomatik istikrar sağlayıcıların etkinliğini azaltarak, devlet harcamalarını ve vergi politikalarını olumsuz etkilemekte ve makroekonomik istikrarsızlığa neden olmaktadır.
- Liberal kurumsal yapılar, sınıf çatışmasını yoğunlaştırma eğilimi taşımaktadırlar; bu ise, yatırımlar üzerinde caydırıcı etkiye sahip olabilmektedir.
- Liberal kurumsal yapılar dönemindeki kıyasıya rekabet, şirketleri daha kısa vadeli hedeflere yöneltmektedir. Oysa, birikim hızını arttıran uzun vadeli yatırımlardır.

Yukarıda sıralanan maddelerden, özellikle üçüncüsü ile ilgili bazı sorunlar bulunmaktadır. Liberal kurumsal yapıların hâkim olduğu dönemlerde, reel ücretler düşürüldüğünden, sınıf çatışmasının yoğunlaşması kapitalisti yatırım yapmaktan alıkoyar mı? Yoksa, tam tersi bir etki yaparak, teşvik etmesi mi beklenir? Yatırım kararlarını belirleyen kâr beklentileri olduğundan, birikimin sosyal yapıları kuramında ileri sürüldüğü gibi, liberal kurumsal yapıların hâkim olduğu büyüme ve birikim hızının azaldığı evrede, kapitalisti yatırım yapmaktan alıkoyan yoğunlaşan sınıf çatışması değildir; azalan kâr oranlarıdır.

Birikimin sosyal yapıları kuramı, tekelci kapitalizm ve uzun dalgalar kuramlarıyla çeşitli açılardan benzerlikler göstermektedir. Bu kuram, aynı zamanda, düzenleme kuramı (Aglietta, 2000) ile de bazı benzerlikler taşımaktadır. Birikimin sosyal yapıları kuramı ile düzenleme kuramının ortaya çıkışları yaklaşık olarak aynı tarihlere rastlamaktadır;

düzenleme kuramı Fransa’da, birikimin sosyal yapıları kuramı ise, ABD’de, 1970’li yılların sonunda ortaya çıkmıştır. (Kotz, 1994b: 85).

Düzenleme kuramı, kapitalist gelişmenin bir dizi “birikim rejimi”ne sahne olduğunu; söz konusu birikim rejimlerinin belirli “düzenleme biçimleri”yle yakından ilişkili olduğunu ileri sürmektedir. Birikimin sosyal yapıları kuramı ile düzenleme kuramının en temel benzerlikleri, her ikisinin de sermaye birikimi süreci ile birikimi etkileyen bir dizi sosyal kurum arasındaki ilişkileri analiz ederek, sermaye birikimi sürecinin uzun vadeli dinamiklerini açıklamaya çalışmalarıdır. Her iki kuram da, Marksist “ekonomik kriz” kavramını, kapitalizmin her bir aşamasındaki mevcut birikim-kurum ilişkisindeki dönüşüm açısından başlangıç noktası olarak görmektedirler. Sermaye birikimi süreci ile kurumlar ilişkisinde, doğma-gelişme-çökme döngüsünden bahsedilmektedir. (Kotz, 1994b: 85-87).

Düzenleme kuramı, birikimin sosyal yapıları kuramından farklı olarak, sosyal yapının birikim hızını arttırıp arttırmadığından çok, belli bir dönemdeki birikim sürecinin özgül niteliklerini açıklamaya çalışmaktadır.

1.2.4. Tekelci Kapitalizm, Uzun Dalgalar ve Birikimin Sosyal Yapıları Kuramlarının Karşılaştırılması

Tekelci kapitalizm, uzun dalgalar ve birikimin sosyal yapıları kuramları; kapitalist sermaye birikimi sürecini farklı bakış açılarından hareketle açıklamışlardır.

Sweezy, kapitalizmin içsel dinamikleri sonucu, durgunluğa evrileceğini ileri sürmekte, bazı dışsal, dönüm noktası niteliğinde buluş ve gelişmelerle birikimin hızlanacağını ve sonra yeniden durgunluk eğiliminin baskın geleceğini savunmaktadır. Bu yaklaşımda, refah dönemleri rastlantısal ve dışsal etkenlerce açıklanmaktadır; durgunluk dönemleri

ise, kapitalizmin tekelci aşamasının olağan işleyişinin bir sonucudur. (Kotz, 1987: 18; Kotz, 1994a: 52).

Mandel, kâr oranlarının düşme eğilimini temel alarak, depresif uzun dalga boyunca kapitalizmin bu temel eğiliminin hâkim olduğunu ileri sürmektedir. Genişleyen uzun dalgayı ise, kâr oranlarının düşme eğilimine karşı duran güçlerin eşanlı olarak işlediği, kâr oranlarında patlayıcı bir artışın söz konusu olduğu; bağlantılı olarak, birikim hızının arttığı bir evre olarak açıklamaktadır. Mandel, depresif bir uzun dalgadan çıkışı, rastlantısal ve ekonomi dışı faktörlerle açıklamaktadır. (Kotz, 1987: 18-19; Kotz, 1994a: 52).

Sweezy, giderek artan üretim fazlasını; Mandel ise, sermayenin organik bileşiminin yükselmesini kapitalizmin hareket yasaları olarak vurgulamaktadırlar. Söz konusu temel farklılığa karşın, her iki yaklaşımda da, kapitalizmin içsel ve ekonomik faktörlere bağlı olarak durgunluk eğilimi taşıdığı ve uzun genişleme dönemlerini başlatan sürecin rastlantısal, dışsal ve kimi durumlarda ekonomi dışı faktörler tarafından belirlendiği ileri sürülmektedir (Kotz, 1987: 19; Kotz, 1994a: 52-53).

Birikimin sosyal yapıları kuramı, genişleme döneminden gerileme dönemine geçişi kapitalizmin iç dinamikleri ve çelişkileri ile açıkladığından, tekelci kapitalizm ve uzun dalgalar kuramları ile benzerlik göstermektedir. Ancak, birikimin sosyal yapıları kuramının yeniden genişleme sürecine geçişe ilişkin açıklamaları, birikim için gerekli çevresel koşulların oluşturulmasına dayandırıldığından, söz konusu iki kuramdan önemli ölçüde farklılaşmaktadır.

Birikimin sosyal yapıları yaklaşımının ayırdedici noktası, sermaye birikimi sürecindeki çeşitli faktörleri rastlantısal ya da dışsal etkenlerle açıklamamasıdır. Bu kurama göre, sermaye birikimi hızının artması, bu süreci destekleyen ya da kolaylaştıran bir dizi sosyal yapının varlığını gerektirmektedir (Kotz, 1987: 20; Kotz, 1994a: 52-53).

Tablo 1.13’de, kapitalist sermaye birikimi sürecinin uzun dalgaları konusunda çalışmalar yürütmüş temel kuramcılarının, dünya ekonomisinin uzun dalgalar/uzun salınımlar süreçlerine ilişkin sınıflandırmaları karşılaştırılmaktadır. Buna göre, sırasıyla Kondratieff, Mandel ve Gordon, Edwards ve Reich’in dönemlendirmeleri gösterilmektedir.⁶ Tablodan rahatlıkla izlenebileceği gibi, uzun dalgaların/salınımların dönemlendirilmesinde genel bir fikirbirliği bulunmaktadır; ancak, söz konusu yaklaşımların herbirinde farklı açıklamalar geliştirilmiş olduğu dikkate alınmalıdır. Kondratieff ve Mandel, “uzun dalga” kavramını, Gordon, Edwards ve Reich ise “uzun salınım” kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir.

Tablo 1.13: Çeşitli Yaklaşımlarda Kapitalist Sermaye Birikiminin Uzun Dalgaları/Salınımları

Uzun Dalga/Salınım	Kondratieff	Mandel	Gordon, Edwards ve Reich
I. Uzun Dalga/Salınım	1780/90 – 1810/17	1793-1823	1790’lar -1820 civarı
	1810/17 – 1844/51	1824-1847	1820 civarı-1840’ların ortası
II. Uzun Dalga/Salınım	1844/51 – 1870/75	1848-1873	1840’ların ortası-1873 civarı
	1870/75 – 1890/96	1874-1893	1873 civarı-1890’ların sonu
III. Uzun Dalga/Salınım	1890/96 – 1914/20	1894-1913	1890’ların sonu-I. Dünya Savaşı
	1914/20 - ?	1914-1939	I. Dünya Savaşı-II. Dünya Savaşı
IV. Uzun Dalga/Salınım	-	1940/45/48-1966	II. Dünya Savaşı-1970’lerin başı
	-	1967-...	1970’lerin başı-...

Kaynak: Kondratieff, 1935: 111; Mandel, 1993: 122; Gordon, Edwards ve Reich, 1988: 9.

⁶ Tekelci kapitalizm yaklaşımında, uzun dalgalar kavramına yer verilmemektedir. Söz konusu kuramın, uzun dalgalar kuramı ile benzerliği, kapitalizmin tekelci aşamasının durgunluk eğilimi taşıdığı şeklindeki yaklaşımından kaynaklanmaktadır.

Tekelci kapitalizm ve uzun dalgalar kuramlarının yukarıda kısaca açıkladığımız “ortak” kavrayış biçimi, birikimin sosyal yapıları kuramıyla olan temel farklılıklarını ortaya koymaktadır. Daha açık bir ifade ile, çeşitli sosyal yapıların oluşturulması (Kotz, 1994a: 53-61) ya da daha seçici davranarak, düzenleyici sosyal yapıların oluşturulması (Kotz, 2003: 263-270) ile, zaten sistemin iç işleyişinin bir ürünü olan kriz eğilimi önlenememektedir; en iyimser olasılıkla ötelenmektedir.

Bu tezde, 1970 sonrası için sermaye birikiminin seyri, Mandel’in yaklaşımı çerçevesinde ele alınacaktır. Bunun nedeni, kapitalist gelişmenin uzun dalgalarını açıklamada “dışsal faktörler”in ve düzenleyici sosyal yapıların yeterli ve ikna edici olmamalarıdır.

Tekelci kapitalizm, uzun dalgalar ve birikimin sosyal yapıları kuramları, sermaye birikimi sürecinde “doğrudan birikim” unsuruna verdikleri önem temelinde ortaklaşmaktadırlar. Kapitalist birikim süreci için en önemli koşul, üretim süreci sonucunda artı-değer elde edilmesi ve bunun yeniden üretken sermayeye dönüştürülmesidir. Ancak, 1960’lı yılların sonu/1970’li yılların başından itibaren, sermayenin içine girdiği kârlılık krizinin, finansal serbestleştirme aracılığıyla aşmaya çalışılması, çoğu kez, sermaye birikiminin asıl kaynağının artı-değer üretimi olduğu gözardı edilerek, finansallaşma olgusu temelinde yeni bir birikim sürecine geçilmiş olduğu şeklinde yorumlanmıştır.

1.3. BİRİKİM SÜRECİNİN DÖNÜŞÜMÜ: DOĞRUDAN BİRİKİMDEN BİRİKİM SÜRECİNİN FİNANSALLAŞMASINA

Kapitalist sermaye birikimi sürecinin çelişkili ve kriz üreten niteliği, “Sermaye Birikimi Sürecinin Kuramsal Analizi” başlığında ortaya konulmuştur. Dünya kapitalizminin, 1970’li yıllardan başlayarak, içinde bulunduğu kârlılık krizi ile birlikte, sermaye birikimi sürecinin finansallaşması olgusu giderek yaygınlaşmıştır. Bu kapsamda, birikim

sürecinin kârlılık krizine bağlı olarak yaşamış olduğu söz konusu dönüşümü tanımlamak üzere; doğrudan birikim ve dolaylı birikim kavramları ele alınacaktır. Kısaca belirtmek gerekirse, doğrudan birikim, yatırım artışlarını ve üretken sermaye birikimini; bu olgu ile bağlantılı olarak, istihdam yaratan üretim biçimlerini ifade etmektedir. Dolaylı birikim ise, 1970 sonrasında, sermaye birikimi krizine çözüm arayışı temelinde geliştirilmiş olan finansal serbestleştirme sürecinde, birikimin giderek finansallaşması olgusuna işaret etmektedir.

Doğrudan birikim süreci, Marx'ın, sermayenin genel formülü olarak ifade ettiği $P - M - P'$ (Para – Meta – Para') (Marx, 2004: 150-158); dolaylı birikim süreci ise, $P - P'$ (Para – Para') (Marx, 2004: 158) şeklinde gösterilebilmektedir. Marx, $P - P'$ sürecinin, faiz getiren sermayenin dolaşıma girmesi durumunda gerçekleştiğini ifade etmekte ve $P - M - P'$ dolaşımını, ara aşama olmaksızın, $P - P'$ süreci olarak formüle etmektedir. İlk süreci doğrudan birikim, ikincisini ise dolaylı birikim olarak adlandırmamızın nedeni; dolaylı birikim sürecinde, üretken sektörlerde gerçekleştirilen artı-değer çıkarımının, “ikincil bölüşüm ilişkileri” (Boratav, 1991: 29-31) içerisinde yeniden bölüşümü sürecinin yoğunlaşmış, ağırlığının artmış olmasıdır. Dolaylı birikim sürecinde, artı-değerin, kâr ve faiz arasındaki paylaşımında, giderek arttırılan kredi arzı ve borçlandırma olgularına bağlı olarak, ücretlerin baskılanması söz konusu olmaktadır.

“Kredi sisteminin, aşırı-üretim ve ticarete aşırı-spekülasyonun ana manivelaları gibi görünmesinin biricik nedeni, doğası gereği esnek olan yeniden-üretim sürecinin burada son sınırlarına kadar zorlanmasıdır; ve bu zorlanmaya da, toplumsal sermayenin büyük bir kısmının, bunun sahibi olmayan ve dolayısıyla işleri, bizzat kendi işini yürüttüğü zaman kendi malı olan sermayesinin sınırlarını dikkatle ölçüp biçtiği halde şimdi bambaşka bir biçimde ele alan kimseler tarafından kullanılması yolaçar. Bu yalnızca şu olguyu gözler önüne serer ki, kapitalist üretimin çelişkili niteliğine dayanan sermayenin kendi kendisini genişletmesi, ancak belli bir noktaya kadar gerçek serbest bir gelişmeye izin verir ve böylece, aslında, sürekli olarak kredi sistemi ile yıkılması ve kopartılması gereken kaçınılmaz engeller ve bağlar yaratır. Dolayısıyla, kredi sistemi, üretken güçlerin maddî gelişmelerini ve bir dünya-piyasası kurulmasını hızlandırmaktadır. Yeni bir üretim tarzının bu maddî temellerini böyle bir yetkinlik derecesine yükseltmek, kapitalist üretim sisteminin tarihsel görevidir. Aynı zamanda, kredi, bu çelişkinin

şiddetli patlamalarını -bunalımları- hızlandırır ve böylece eski üretim biçimini çözüp dağıtacak öğeleri oluşturur.

Kredi sisteminin özünde yatan iki karakteristiğinden birisi, kapitalist üretimin itici gücü olan, başkalarının emeğinin sömürülmesi yoluyla zenginleşmeyi, en katıksız ve en dev boyutlara ulaşmış bir kumar ve sahtekârlık sistemi halini alıncaya kadar geliştirmek, ve toplumsal serveti sömüren azınlığın sayısını gitgide azaltmak, diğeri de, yeni bir üretim tarzına geçiş biçimini oluşturmaktır.” (Marx, 2003: 390)

Birikim sürecinin finansallaşmasının, ciddi bir kriz yaşanarak sermayeleri değersizleştirene kadar devam etmesi ve sonrasında artı-değer çıkarımının ve bunun üretken sermayeye dönüştürülmesi sürecinin yeniden ağırlık kazanacağı bir dönüşümün aracı olarak ifade edilmesi mümkündür.

İlerleyen kısımlarda, finansallaşma süreci, belirtmiş olduğumuz kapsam çerçevesinde, kavramsal, kuramsal ve olgusal düzeyde tartışılacaktır.

1.3.1. Finansallaşma Kavramı

Finansallaşma kavramı, hem oldukça yenidir; hem de finans piyasalarının küreselleşmesinden finansal yatırımlar sonucu elde edilen gelirlerde görülen artışa kadar oldukça geniş kapsamlı bir olgular bütününe ifade ettiğinden, henüz üzerinde görüş birliğine varılmış eksiksiz ve sarıh bir tanımlamaya sahip değildir. (Stockhammer, 2004: 720). Finansallaşma kavramı, finans piyasalarının kuralsızlaştırılması ve yeni finansal araçların ortaya çıkması yanında, uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi ve döviz piyasalarının artan istikrarsızlığı, kredi arzının artması ve kredi almanın kolaylaştırılması gibi bir dizi olguyu ifade etmek üzere kullanılmaktadır. (Stockhammer, 2007: 2).

Finansallaşma kavramı, hem finans kesiminin kendi içindeki, hem de bu kesimin ekonominin diğer kesimleri ile ilişkilerindeki dönüş(tür)ümü kapsayan bir kavramdır

(Stockhammer, 2004: 720). Finans kesimi içindeki değişim süreci, türev piyasaları, tutsat (**mortgage**) piyasası, özel emeklilik ve sağlık sigortaları gibi bir dizi yeni piyasanın oluşturulması ve gelişimi ekseninde ele alınabilir. Finansal kesimin, başta üretken sektörler olmak üzere, ekonominin diğer kesimleri ile ilişkisindeki dönüşüme örnek olarak, tasarruf-yatırım birimleri arasındaki “geleneksel” aracılık işlevinde görülen değişim ve finans kesiminin kendi içindeki dönüşümüne paralel olarak, reel yatırım yapan pekçok firmanın zamanla finansal yatırımlara yönelmesi gösterilebilir.

1.3.2. Finansal Birikim Kavramı

Finansal birikim kavramı, özellikle son 20-25 yılın gelişmeleri dikkate alındığında, olgusal temelde birikim sürecinde yaşanan önemli değişimi ifade etmekle birlikte, kavramsal niteliğindeki belirsizlikler nedeniyle bazı problemler içermektedir. Finansal birikim kavramı, çeşitli yaklaşımlar tarafından farklı açılardan ele alınmaktadır.

Bu alt bölümde incelenecek yaklaşımlardan biri Post Keynesyen yaklaşım (bkz. Minsky, 1984; Onaran, 2006; Stockhammer, 2004: 719-741; Stockhammer, 2007), diğeri ise Marksist yaklaşımdır. Post Keynesyen yaklaşım, Keynes’den yola çıkarak, “spekülasyon”⁷ kavramının tanımlanması ve etkileri temelinde açıklamalar getirmektedir. Keynes’in istikrarsızlık nedeni olarak üzerinde durmuş olduğu “belirsizlik” kavramı, Minsky tarafından finansal istikrarsızlık hipotezi çerçevesinde geliştirilmiştir. Minsky, finansal krizleri rastlantısal olaylar olarak değil; sistemik olaylar olarak değerlendirmektedir. Finansal istikrarsızlığın ve bağlantılı olarak finansal krizlerin, kapitalist ekonomiye “içsel” olduğunu, dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan yaklaşık yirmi yıllık “sakin” dönemin, aslında, bir “anomalî” olduğunu belirtmektedir (Minsky, 1984: 62-63). Marksist yaklaşımının önemli temsilcilerinden Sweezy ise, bu süreci, “finansal sermayenin zaferi” (Sweezy, 1994: 1-

⁷ Keynes, spekülasyon kavramını, “piyasanın psikolojisini tahmin etme faaliyeti” (Keynes, 1936: 158) olarak tanımlamaktadır.

11) olarak adlandırırken, Foster sürecin tekeli niteliğini vurgulayarak “tekelci-finans sermaye” (Foster, 2006: 1-14) kavramını kullanmaktadır.

Finansal birikim kavramı, iki farklı şekilde algılanabilmektedir: Bunlardan ilki; finansal araçların çeşitliliğindeki artışı, finansal varlıkların birikimini ve bu birikim sürecinin analizini içermektedir. İkincisi ise; sermaye birikimi sürecinin finans kesimi tarafından kontrol edildiği ve finansal sermayenin hâkimiyetinin sermaye birikimi sürecini şekillendirdiği bir sürecin analizini ifade etmektedir. Bu ikincisinde, yine, iki ayrı yaklaşım söz konusudur:

- Üretken sermaye yatırımları, giderek mali sermayeden kopmakta ve ikincisine oranla ağırlığı azalmaktadır.
- Üretken sermaye ve mali sermaye, aslında, birbirini dışlamamaktadır; aralarında, emekgücü aleyhine geliştirilen bir “işbirliği” söz konusudur.

Söz konusu yaklaşımlardan ilkinde, sanayisizleştirme eksenli tartışmalar yer alırken; ikincisinde, reel kesim ile finans kesimi arasındaki işbirliğinin, emek gelirlerinin baskılanması, esnek istihdam süreçlerinin yaygınlaştırılması gibi etkileri temel hareket noktasıdır.

Yukarıda sıralamış olduğumuz son iki unsurla bağlantılı olarak, sermaye birikimi sürecinin finansallaşma süreci ile ilişkisi konusunda, iki temel yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür:

- 1970’li yıllardan sonra yaygınlaşan finansallaşma süreci birikim hızının azalmasının önemli -hatta açıklayıcı- bir nedenidir (Stockhammer, 2004: 737-738).
- 1960’lı yılların sonu/1970’li yılların başından itibaren kâr oranlarının düşme eğilimi ile birlikte, üretken sermaye birikimi hızında meydana gelen gerileme (Mandel, 1991; Mandel, 1993) sonucunda finansal yatırımlar, finansallaşma eğilimi ve bağlantılı olarak finansal birikim süreci hızlanmıştır.

Dünya kapitalizminin son uzun dalgasının depresif evresi boyunca, kâr oranlarının düşmesi ve birikim hızının yavaşlaması ile belirlenen finansallaşma sürecinde; sermayenin akışkanlığının arttırılması yolu ile değersizleşme sorununa çözüm aranmıştır. Birikimin sosyal yapıları kuramı ise, yaygınlaşan finansallaşma sürecini, liberal kurumsal yapıların işleyişi ile bağlantılı olarak açıklamaktadır. (Kotz, 2003: 263-270; Wolfson, 2003: 255-262).

Diğer yandan, tekelci kapitalizm yaklaşımına göre, sermaye birikimi sürecinin, sadece, sermaye (yatırım) malları stokunun artması olarak kavranması tek yönlü ve eksik bir yaklaşımdır. (Sweezy'den aktaran Foster, 2006: 5). Birikim sürecinde finansal varlıkların stokunun artması da, aynı şekilde önem arz etmektedir. Bu yaklaşıma göre, birikim sürecinin son otuz yıl boyunca dikkat çeken niteliği, durgunluk ve finansallaşma eğilimlerinin birlikte artışı olmuştur. Magdoff ve Sweezy, bu dönemi, “durgunluk ve finansal patlamanın ikili gerçekliği” (Foster, 2006: 6) şeklinde açıklamaktadırlar.

Foster'ın, ABD'den yola çıkarak, tekelci-finans sermaye birikimi sürecine ilişkin sıralamış olduğu temel unsurlar şunlardır (Foster, 2006: 11):

- Reel ücretler durağan bir seyir izlemektedir.
- Hanehalkı borçluluk oranı giderek yükselmektedir.
- İşsizlik/eksik istihdam oranları yükselmektedir.
- İstihdam yaratıcı yatırımların yetersizliği ile bağlantılı olarak, işgücüne katılım oranı düşmektedir.
- Sağlık harcamaları, sosyal güvenlik harcamaları, toplumsal nitelikli kamu harcamaları azaltılmaktadır.
- Ücretlilerin ödemekte olduğu vergilerin payı artmaktadır.

Foster'ın ABD için sıraladığı, yoksulluk/yoksunluk birikiminin temel unsurlarının, söz konusu süreç hangi yaklaşım çerçevesinde açıklanırsa açıklansın, esasen, dünya ölçeğinde gözlenebilen olgular olduğunu söylemek mümkündür.

Finansallaşma süreci ile birlikte, spekülasyon faaliyetlerinin ve borçlanmanın olağanüstü artışı, sermayenin, işçi sınıfı yanında toplumun alt-orta gelir grubunda yer alan geniş kesimlerinden de artık elde etmesinin mekanizmalarını oluşturmaktadır. Söz konusu mekanizmaların bazıları, özellikle ABD açısından şu şekilde sıralanmaktadır (Magdoff, 2006: 1-23):

- Kurum ve şahıslara yönelik olarak kredi arzının artırılması;
- Düşük gelirli kişilere “avantajlı” koşullarla kredi arzı⁸;
- Borçlanarak satın alma (**leveraged buyout**) yöntemi ile kurumların borçluluğunun artırılması;
- Dünyanın geri kalanı ile ticaret dengesinin giderek bozulması.

Borçluluğu, kamu borçları, hanehalkı borçları ve özel sektör (finans kesimi ve finans dışı kesim) borçları şeklinde bileşenlerine ayırmak gerekirse, finansal birikim açısından dikkat çekici olan, finans kuruluşlarının borçluluğunda meydana gelen gelişmedir. Borç bileşiminin ekonominin canlanması açısından etkilerinin; hanehalkı borçlanmasında tüketim harcamalarındaki artışla bağlantılı olarak kısa dönemli, kamu borçlanması ve finans dışı özel kesimin borçlanmasında borcun kullanım alanına bağlı olarak uzun dönemli ve finans kurumlarının spekülasyon temelli borçlanmasında ise, ekonomiyi canlandırıcı etkinin ya çok küçük olacağı ya da hiç olmayacağı söylenebilir. (Magdoff, 2006: 7). Magdoff ve Sweezy, borçlanma hızı ile büyüme hızının karşılaştırılmasının, 1970 sonrasında finansallaşma yönündeki niteliği hakkında bilgi verdiğini belirtmektedirler; yazarlar, 1970 öncesinde ABD ekonomisinde borçlanma düzeyinin ekonomik faaliyetle uyumlu bir biçimde varlığını sürdürdüğünü, ancak, 1970’li yıllarla birlikte durgunluk yaygınlaştıkça borç bağımlılığının da arttığını göstermişlerdir. (Magdoff ve Sweezy, 1987: 13-15). Kamu borçlarının olağanüstü artışı karşısında geliştirilen açıklamalardan biri, finans piyasalarında yaşanan kuralsızlaştırma sonrasında

⁸ Bu maddenin, Türkiye açısından oldukça yeni olmakla birlikte hızla yaygınlaşan bir örneği, kefişsiz ve dakikalar içerisinde alınabilen “ihtiyaç” kredileridir. Hatta bazı durumlarda, cep telefonu ile mesaj gönderilerek banka kredisi alınabilmektedir.

artan kamu borçlarının, çok düşük miktarda yatırım yapmaları nedeniyle daha az borçlanma ihtiyacında olan özel kesim borçlularının yerini aldığı şeklindedir. (Altvater, 1997: 65).

Lapavitsas, finans kesiminin, sigortacılık, konut kredileri gibi çeşitli biçimlerde gündelik hayat içine giderek artan bir oranda nüfuz etmesini ve kârlarını giderek artan bir oranda doğrudan çalışan kesimlerin gelirleri üzerinden elde etmesini, “doğrudan sömürü” mekanizması olarak adlandırmaktadır. (Lapavitsas, 2008).

Bu tezde, 1970’li yıllar sonrasında yaygınlaşan finansallaşma sürecinin, birikim hızının azalmasının bir nedeni olduğu hipotezinin tam tersi ileri sürülmektedir. Diğer bir ifade ile, 1960’lı yılların sonu/1970’li yılların başından itibaren birikim hızında meydana gelen düşüş nedeniyle, finansallaşma eğilimi ve finansal birikim süreci hız kazanmıştır.

1.3.3. Finansallaşmanın Kuramsal Temelleri

Finansallaşma kavram ve olgusu, yaygın olarak, 1980 ve sonrasında tartışmaların odağını oluşturmaya başlamıştır. Bu açıdan değerlendirildiğinde oldukça yeni sayılabilecek bir tartışma alanı olmasına karşılık, aslında, finans kapital kavramının ortaya çıkışı Hilferding’in 1910 tarihli “Finans Kapital” isimli çalışması ile olmuştur. Hilferding (1981: 21), kapitalizmin gelişme sürecinde (ya da sermayenin uluslararasılaşması sürecinde), eksik rekabet olgusu ile birlikte tekelleşmenin artmasına ve banka sermayesi ile sanayi sermayesi arasında giderek içiçe geçmiş ilişkilere vurgu yaparak; sermayenin, en olgun ve soyut biçimi olarak adlandırdığı “finans kapital” şekline dönüştüğünü ileri sürmüştür.

“Finansal Birikim” başlığında ifade etmiş olduğumuz üzere, birikim sürecinin finansallaşması ile ilgili olarak son yıllardaki tartışmalar, iki farklı açıdan yürütülmektedir. Bunlardan ilki, mali varlıklara yapılan yatırımların artması nedeniyle

retken sermaye birikimi hızının yavaşlaması temelli yaklaşımdır. İkinci ise, mali sermaye ile sanayi sermayesi arasındaki ayrımın aslında çok da keskin olmadığı; bağlantılı olarak, sermayenin bu iki alt grubu arasında bir rekabetten çok işbirliği olduğu şeklindeki yaklaşımdır.

Kapitalist bir ekonomide paranın işlevlerinin çok yönlülüğüne karşılık, gelişmiş kapitalist ekonomilerde paranın biçimi, kredi sistemi ile bağlantılı olarak, ortak bir temelde birleşmektedir: “kredi para”. (Lapavitsas, 2003: 60-61). Paranın bu çok çeşitli işlevlerini şöyle sıralamak mümkündür (Lapavitsas, 2003: 60): değer ölçüsü, değişim aracı, ödeme aracı, dünya parası, gömüleme/istifleme aracı, rezerv para. Oysaki, geleneksel (ana akım) iktisat, kapitalist ekonomiyi, emtianın para yerine doğrudan diğer emtia ile trampa edildiği bir sosyal sistem olarak kavramaktadır. (Lapavitsas, 2003: 61; de Brunhoff, 2003: 145). Ancak, birikimin ön koşulu olarak artı-değerin gerçekleştirilmesi, bir “evrensel eşdeğer” (Marx, 2004: 79-102) olarak parayı zorunlu kılmaktadır. Hilferding (1981: 60-66), “kredi para”nın ortaya çıkışı açısından, ödeme yükümlülüğünün ticari ilişkinin gerçekleştiği zamandan daha sonra yerine getirilmesi - diğer bir ifade ile, paranın ödeme aracı olarak ortaya çıkışı- ile bağlantılı olarak, kredi mekanizmasının gelişiminin önemini ortaya koymuştur.

Finansallaşma kavram ve olgusuna çok çeşitli açılardan yaklaşılmaktadır. Bunları genel olarak aşağıdaki başlıklarda toplamak mümkündür (Krippner, 2004’den aktaran Epstein, 2005: 3):

- hissedar odaklılık (**share-holder value orientation**) yaklaşımının firma kararları üzerindeki hâkimiyetinin artması;
- para piyasası odaklı piyasa temelli (**market based**) finansal sistemin banka temelli (**bank based**) finansal sistem üzerindeki hâkimiyetinin artması;
- Hilferding tarafından geliştirilmiş olan “finans kapital” kavramından hareketle belli bir sınıfın (rantiyeler) ekonomik ve politik gücünün artması;

- yeni ve çok çeşitli finansal araçların ortaya çıkması ile finansal işlemler ticaret hacminin patlayıcı bir artış süreci içinde olması;
- kârların giderek artan bir biçimde, ticaret ya da meta üretimi yolu ile değil, finansal yollardan gerçekleştirildiği yeni bir birikim biçiminin ortaya çıkması.

Birikim sürecinin finansallaşması, yukarıda sıralanan unsurlardan birini veya birkaçını birlikte ifade edebilen bir süreç olarak tanımlanabilmektedir. Epstein'a göre, finansallaşma olgusu en geniş biçimiyle, finansal motiflerin, finans piyasalarının, finans piyasalarındaki aktör ve kurumların, yurtiçinde ve uluslararası alanda rollerinin artmasıdır (Epstein, 2005: 3).

Özellikle 1980'li yıllar sonrasında yaygınlaşmış olan hissedar odaklılık yaklaşımı, firma yöneticilerinin ve hissedarların işbirliği/koalisyonu temelinde, çalışanların gelirlerinin giderek düşürülmesi, yarı zamanlı ve geçici işlerde artış, gerekli görüldüğü durumlarda üretim planlamasının hızla başka coğrafyalara kaydırılması (de Brunhoff, 2003: 142-148) gibi bir dizi gelişmeyi hızlandırmıştır.

Söz konusu gelişmenin büyüme, birikim ve bölüşüm üzerindeki etkileri konusunda çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Hein (2008), hissedar odaklılık yaklaşımının, kapasite kullanım oranları, kârlar ve sermaye birikimi üzerindeki etkileri açısından, kısa vadede olumlu (finans yardımı) (**finance-led**), olumsuz ya da orta dereceli (yatırım yapılmadan kâr elde edilmesi) sonuçlar doğuracağını göstermektedir. Orta vadede ise, olumlu etkilerin ancak istikrarlı bir ortamda ve belirli özel durumlarda gerçekleşebileceğini, olumsuz ve orta dereceli etkilerin ise kapasite kullanım oranları, kâr oranları ve sermaye birikim oranının düşmesi ve borçluluk oranlarının artması ile dengesizlik koşullarını ortaya çıkarabileceğini göstermektedir. De Brunhoff (2003: 142), hissedarların yüksek getiri ve yüksek kısa-dönemli kâr taleplerinin, üretim süreçlerinin yeniden yapılandırılmasında önemli bir role sahip olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, finansallaşma sürecinden söz ederken finans sermayesi ile sanayi sermayesi arasındaki

sınıf içi rekabeti çok büyütmemek gerekir. Diğer bir ifade ile, sermayenin bu iki alt grubu arasında bir işbirliğinden söz etmek daha gerçekçi olabilir. Hissedarların yüksek getiri talepleri (ki bu taleplerinin sermayenin artan akışkanlığı ile yakından ilişkili olduğunu söyleyebiliriz), üretim sürecinin yeniden düzenlenmesi ile sağlanmıştır. Üretim sürecinin düzenlenmesi, firmanın küçülmesi, taşeronluk uygulamalarının yaygınlaşması, üretim tesisinin başka bir yere taşınması şeklinde gerçekleşmiştir. (de Brunhoff, 2003: 143). Finans sermayesi ile sanayi sermayesi arasındaki bu yeni işbirliği ve üretim sürecinin yeniden yapılandırılması sayesinde, kârlar yükselirken, istihdam ve ücretler ayarlayıcı değişkenler olarak işlev görmüşlerdir. (de Brunhoff, 2003: 143). Finans sermayesi ile sanayi sermayesinin farklı özellikleri bulunsa da, ortak yönleri sermayenin bu iki alt grubunun da sermaye birikimi sürecine dahil olmalarıdır. (de Brunhoff, 2003: 147) Söz konusu dahiliyet, birikim sürecinin sosyal ilişkileri ve bölüşümle olan bağlantısı temelinde ele alınmalıdır. 1980 sonrasında uygulanmaya başlanan talep yönetimi odaklı politikalarla fiyat istikrarının temel amaç olarak belirlenmesi, finansal varlık sahiplerinin çıkarları ile uyumlu bir gelişmedir. Finansal birikim deflasyonist politikalar aracılığıyla teşvik edilmektedir. (de Brunhoff, 2003: 148). Enflasyonu düşürme odaklı adeta saplantı halindeki bu gelişmeler, işçi ile sermayedar arasındaki sosyal ilişkiyi de şekillendirmektedir. Finans sermayesinin bölüşüm sürecine dahil oluşu, değişim değeri olarak ücret ödendikten sonra kâr, faiz ya da vergi olarak artı-değerin bölüşümü sürecinde ve giderek artan hanehalkı borçluluk düzeyi ile bağlantılı olarak gerçekleşmektedir.

Belirli bir rekabet unsuru taşımakla birlikte, finans sermayesi ile sanayi sermayesi arasındaki ilişkinin, temelde, işbirliğine dayanması, her iki grubun da sermaye birikimi sürecine aktif olarak dahil olmalarından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifade ile, finans sermayesinin sanayi sermayesi üzerinde kesin olarak hâkimiyet kurduğunu ileri sürmek mümkün değildir.

Hilferding'e göre, "finans kapital" sermayenin birleştirilmesi anlamına gelmektedir. Sanayi sermayesi, ticari sermaye ve banka sermayesi (mali sermaye) şeklindeki üçlü ayırım, 20. yüzyılda "yüksek finans" (**high finance**) olarak adlandırılan yönde biraraya gelmektedir. (Hilferding, 1981: 301).

Diğer yandan, yukarıda özetlediğimiz süreç, geçici işlerde ve/veya yarı-zamanlı çalışma sonucunda, işgücünün hareketliliğini arttırmıştır (de Brunhoff, 2003: 148). Söz konusu "gelişme", "üretim faktörlerinin serbest dolaşımı" şeklinde yaygın kabul görmüş küreselleşme tanımı ile uyumlu görünmektedir. Ancak emek, sermayenin aksine, yüksek getiriyi sağlayan yere hareket edememekte; tam da sermayenin bu niteliğine bağlı olarak kendine özgü bir hareketlilik haline zorlanmaktadır. Emeğin söz konusu hareketliliği esnek istihdam süreçlerinde ortaya çıkmaktadır.

1.3.4. Finans Egemenliğinde Birikim ve Finans Yardımıyla Birikim Süreçleri

1970 sonrasındaki birikim sürecinin temel özellikleri tanımlanırken kullanılan bazı kavramlar birbiri ile karıştırılmakta ve kavram kargaşasına neden olmaktadır. Bunlardan en önemli ikisi, "finans egemenliğinde birikim" (**finance-dominated accumulation**) ile "finans yardımıyla birikim" (**finance-led accumulation**) kavramlarıdır. Bunlardan ilkinde, finans sektörünün birikim sürecinde hâkimiyeti; ona yön vermesi, şekillendirmesi söz konusudur. İkincisinde ise, birikim sürecini "destekleyen"; ona rehberlik eden bir kurumsal yapı ifade edilmektedir. Diğer bir ifade ile, finans yardımıyla birikim sürecinde, finans kesiminin yatırımlar üzerindeki yönlendirici etkisi sayesinde büyümeye katkı sağlanırken, finans egemenliğinde birikim sürecinin zorunlu olarak büyümeye olumlu etki yapması beklenmemektedir. Büyüme üzerindeki bu etki yüksek oynaklık derecesi ile birlikte pozitif ya da negatif yönlü olabilmektedir (Stockhammer, 2007: 3).

Finans egemenliğinde birikim kavramı, finans dışı kesimin/geleneksel endüstrilerin güçlerinin finans kuruluşlarına kaydığı anlamına gelmemektedir. Bunun önemli bir göstergesi, finans dışı kesimdeki firmaların üretim faaliyeti dışı gelirlerinin artışı ve söz konusu gelirlerin önemli bir kısmını faiz gelirlerinin oluşturmasıdır.

Finans egemenliğinde birikim sürecinin yaygın kabul görmüş iki niteliği, vasat bir büyüme hızına eşlik eden yüksek oynaklık derecesidir. (Stockhammer, 2007). Bu yaklaşımdan hareketle, 1961-1979 ve 1980 sonrası olmak üzere, yüksek gelir grubu ve üst orta gelir grubundaki ülkelerle tüm dünya için kişi başına ortalama GSYİH artış hızı ile büyümenin oynaklık derecesi hesaplanmıştır. Bu hesaplama göre, 1980 sonrasında finansallaşma sürecinin yukarıda belirtilmiş olan her iki niteliğini de görmek mümkündür. Kişi başına ortalama büyüme hızı yaklaşık olarak yüzde 40 ile yüzde 60 arasında düşmüştür. Ancak büyüme hızının oynaklığı açısından değerlendirildiğinde, dikkat çeken grup üst orta gelir grubu olmakta; yüksek gelir grubu ile tüm dünya açısından söz konusu değişken düşüş göstermektedir. (bkz. Tablo 1.14 ve Grafik 1.1). Grafik 1.1 ve Grafik 1.2’den izlenebileceği gibi, 2000’li yıllar itibariyle ortalama büyüme hızları, 1960’lı yıllar ortalamalarının altında kalmaktadır.

Tablo 1.14: Yüksek Gelir Grubundaki Ülkeler, Üst Orta Gelir Grubundaki Ülkeler ve Tüm Dünya Açısından Kişi Başına GSYİH’nın Ortalama ve Oynaklık Değerleri

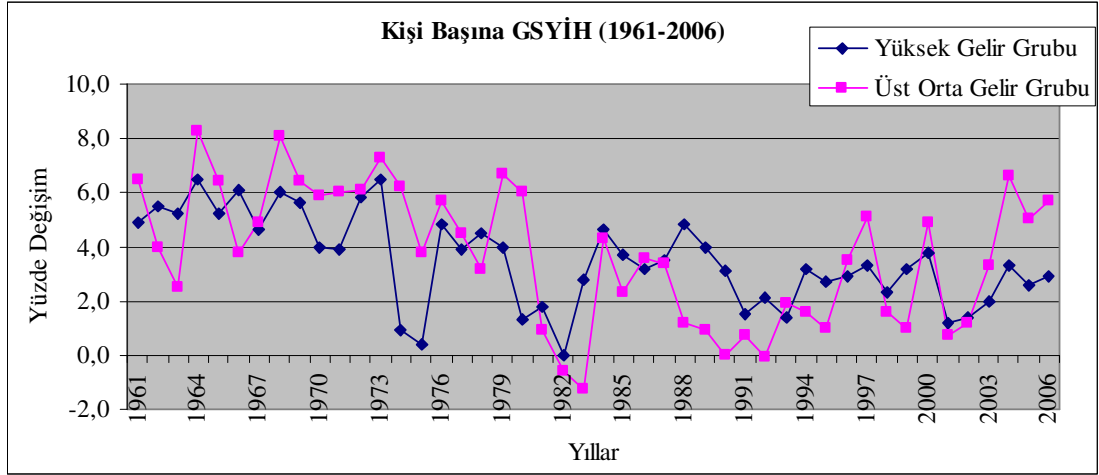
	Ortalama		Oynaklık*	
	1961-1979	1980-2006	1961-1979	1980-2006
Yüksek Gelir Grubu **	4,6	2,7	1,6	1,1
Üst Orta Gelir Grubu **	5,6	2,4	1,6	2,2
Dünya	4,7	2,9	1,5	1,1

(*) Kişi başına GSYİH artış hızının standart sapmasıdır.

(**) Yüksek Gelir Grubu: 2006 yılı kişi başına GSYİH düzeyi 11.116 ABD Doları ve üzerindeki ülkeleri kapsamaktadır. Üst Orta Gelir Grubu: 2006 yılı kişi başına GSYİH düzeyi 3.596 ABD Doları ile 11.115 ABD Doları arasında olan ülkeleri kapsamaktadır.

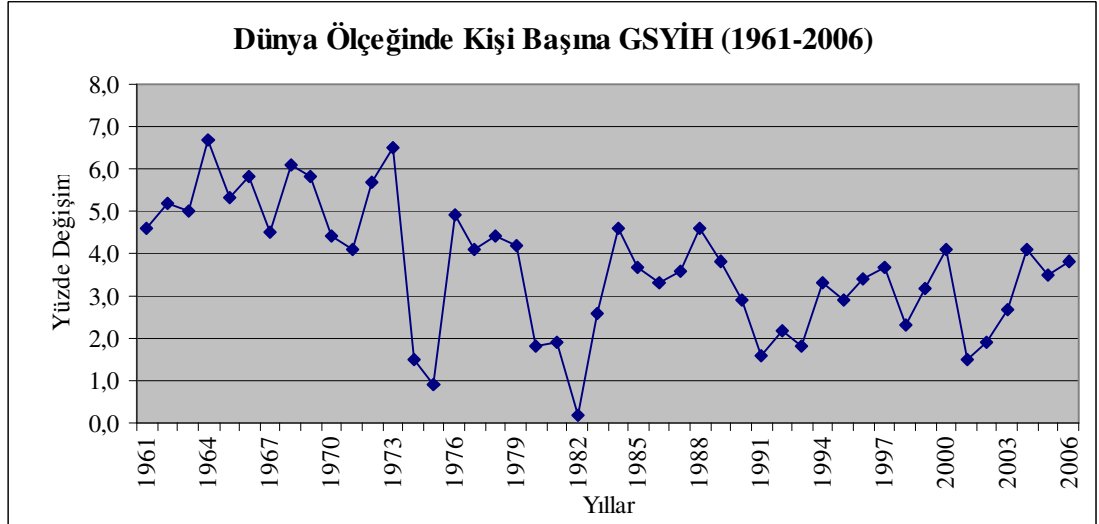
Kaynak: World Bank, World Development Indicators Database.

Grafik 1.1: Yüksek Gelir Grubundaki Ülkeler ve Üst Orta Gelir Grubundaki Ülkeler Açısından Kişi Başına GSYİH'nın Seyri

Kaynak: World Bank, World Development Indicators Database.

Grafik 1.2: Dünya Ölçeğinde Kişi Başına GSYİH'nın Seyri

Kaynak: World Bank, World Development Indicators Database.

Grafik 1.1 ve Grafik 1.2, kişi başına gelirin artış hızının 1960'lı yıllardaki düzeyinin sürdürülemediğini, özellikle 1973-1982 yılları arasında dikkat çekici bir biçimde gerilemiş olduğunu göstermektedir.

Harvey'e göre, neoliberal sürecin "yaratıcı yıkım" olarak gördüğü işlev, genel olarak artan oynaklık derecesi ve vasat büyüme hızı ile birlikte, yeniden dağıtım sürecinde belirlenmektedir. Mülksüzleştirme yoluyla birikim sürecinin dönüm noktası, finans kapital ve onu oluşturan yeni finansal araçlardır. (Harvey, 2007b: 34-37).

Finans egemenliğinde birikim sürecine eşlik eden neoliberal düzenlemeler üç temel alanda gözlenmektedir (Stockhammer, 2007: 5-6):

- Emek-sermaye arasındaki güç ilişkisinde, emek aleyhinde ve sermaye lehinde gelişmeler söz konusudur; ücret paylarının düşürülmesi, giderek artan işsizlik ve güvencesizlik gibi "gelişmeler", emek aleyhindeki düzenlemeler açısından en önemlileridir.
- Sürecin işlerliğinin sağlanması açısından özelleştirme ve kuralsızlaştırma işlemlerinin yürütülebilmesi için, devletin ekonomideki rolünün yeniden tanımlanması öncelikli hedef ve uygulamalar yaygınlaştırılmaktadır.
- Para politikası amaçları değişmektedir; maliye politikasının tam istihdam amaçlarını desteklemekten çıkarak, enflasyon hedeflemesi temelinde fiyat istikrarı amacına dönüştürülmektedir.⁹

Yukarıda sıralanan temel dönüşümlerin bir başka açıdan daha değerlendirilmesi gerekmektedir. Emek-sermaye arasındaki ilişkiler, devletin rolünün yeniden tanımlanması ve talep yönetimi odaklı politikalardan, özellikle son ikisinin olumlu nitelikler taşıdıkları konusunda yaygın bir toplumsal kabul olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu değişimlerin "kaçınılmaz/zorunlu" oldukları ön kabulü

⁹ Bu dönemde, Türkiye'nin de arasında olduğu bazı gelişmekte olan ekonomilerde, enflasyon hedeflemesi adı altında, aslında, cari açığın sürdürülmesi ve sermaye girişlerinin sağlanması temelinde, politikalar yürütülmektedir.

nedeniyle, politika değişiklikleri ile gerçekte ne amaçlandığı ve bu politika değişikliklerinin hangi toplumsal sınıflar üzerinde yük oluşturacağı, belirsiz bırakılmaktadır. Örneğin, enflasyonu düşürme hedefinin neredeyse “saplantılı” bir nitelik kazanması, enflasyonun en önemli sorun olarak gösterilmesi ya da ekonomideki sorunların ve gelişmemişliğin tüm suçunun “geniş” kamu sektörüne ve kamu açıklarına bağlanmasındaki ortaklaşmış tavırda olduğu gibi; oysa, gerçekte söz konusu olan, talep yaratma hedefli politikalardan deflasyonist politikalara doğru dirençli bir yöneliştir.

1.3.5. Fordist Birikim ve Post-Fordist Birikim Süreçleri

Dünya kapitalizmine İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970’li yılların başına kadar hâkim olan birikim modelinin “Fordist Birikim” olarak adlandırılması oldukça yaygındır. Yüksek büyüme oranları ile birlikte düşük işsizlik düzeyinin damgasını vurduğu bu dönem, aynı zamanda, kapitalizmin “Altın Çağ”ı olarak adlandırılır. Yaklaşık olarak 25 yılı kapsayan kapitalizmin “Altın Çağ”ı boyunca, fordist birikim sürecinin en temel niteliksel öğeleri olan, “kitlesele üretim” ve “kitlesele tüketim”in daha önce eşi görülmemiş bir biçimde senkronizasyonu (Boyer, 2000: 112) söz konusu olmuştur.

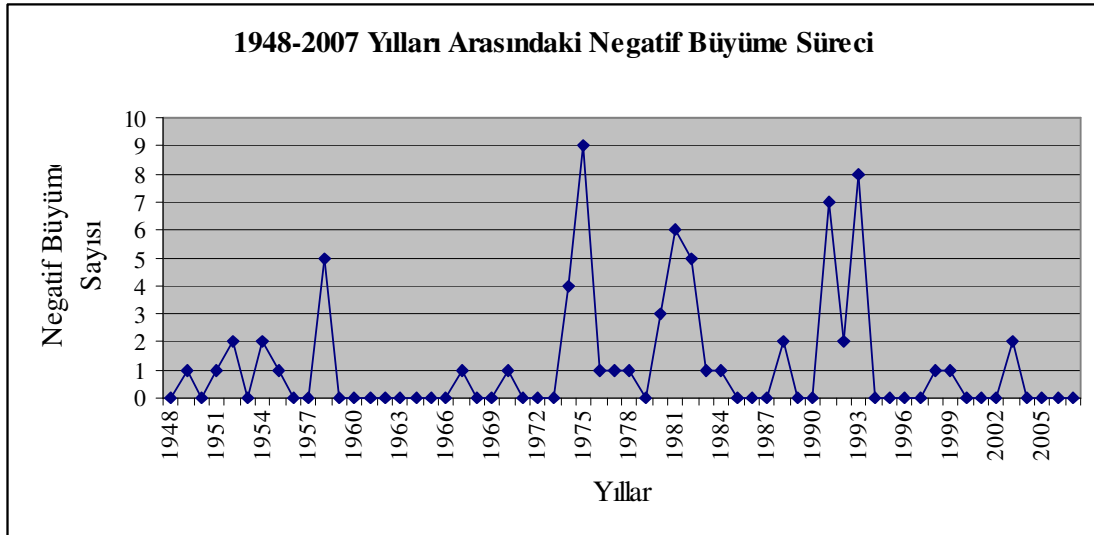
Post-Fordist birikim modelinin, Fordist birikim modeline kıyasla ayırdedici niteliğinin birikim hızının yavaşlaması olduğu ileri sürülmektedir (Stockhammer, 2007: 7). Oysa, daha önce de belirttiğimiz gibi, birikim hızının yavaşlaması, 1970 sonrasında birikim sürecinin niteliksel bir sonucu değildir; birikim hızı, azalan kâr oranlarına bağlı olarak, Fordist birikim süreci içinde yavaşlamaya başlamıştır.

Grafik 1.3’de, 16 ileri sanayi ülkesi dikkate alınarak, 1948-2007 yılları arasında negatif büyüme yaşayan ülke sayısı gösterilmektedir.¹⁰ Grafik, 1948-1973 yıllarının neden “Altın Çağ” olarak adlandırıldığına ilişkin çok genel da olsa bilgi vermektedir. Büyüme

¹⁰ Söz konusu süreçte negatif büyüme yaşayan ülkelerin ayrıntılı tablosu için bkz. Tablo 2.4.

sürecindeki kayıplar, özellikle 1974-1993 dönemini kapsayan 20 yıllık sürede oldukça dikkat çekicidir. Bu dönemde, sadece 1979, 1985-1987 ve 1989-1990 yılları olmak üzere toplam 6 yıl boyunca büyüme hızları, incelenen ülkelerin tamamında, pozitif düzeylerde gerçekleşmiştir. Söz konusu “toparlanma” dönemleri, Mandel’in ileri sürdüğü, depresif bir uzun dalgada, refah dönemlerinin daha kısa ve istikrarsız olduğu (Mandel, 1991: 27; Mandel, 1993: 122)¹¹ savını desteklemektedir.

Grafik 1.3: 1948-2007 Yılları Arasındaki Negatif Büyüme Süreci

(*) ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İsveç, İsviçre, İtalya, Japonya, Kanada, Norveç.

Kaynak: 1948-1971 yıllarına ilişkin veriler, Maddison, 1977: 112; 1972-2007 yıllarına ilişkin veriler, World Bank, World Development Indicators Database.

1970 sonrasında, üretim biçim ve ilişkilerinde köklü değişimlerin yaşandığına ve bu sürecin depresif uzun dalganın başlangıcı olduğuna değinmiştik. 1970 sonrasında, artık, fordist birikim sürecinin son bulduğu ve onu şekillendiren öğelerde bazı köklü değişimler yaşandığı, yaygın olarak kabul görmektedir. Bu yeni süreç, Post-Fordist birikim (Stockhammer, 2007) yanında, finans hâkimiyetinde spekülasyon büyüme süreci

¹¹ Ayrıca, bkz. Gordon, Edwards ve Reich, 1988: 44.

(Onaran, 2006, Stockhammer, 2004: 719–741; Stockhammer, 2007) olarak da adlandırılmaktadır. Özellikle 1980 sonrasında finansal serbestleştirme temelinde hızla yaygınlaşan neoliberal süreci Crotty (2000b), Polanyi'den esinlenerek, “İkinci Büyük Dönüşüm” olarak adlandırmakta; söz konusu sürecin, Altın Çağ dönemindeki yoğun devlet müdahalesi ile şekillenen “Büyük Dönüşüm”e karşı gerçekleştirilmiş olduğunu ileri sürmektedir. Crotty (2000a: 361-368), söz konusu sürecin en önemli niteliğinin, yıkıcı rekabet ve kronik aşırı üretim ile kronik toplam talep yetersizliği sonucunda ortaya çıkan kısır döngü olduğunu ileri sürmektedir.

Sweezy (1997: 1-4), 1970 sonrasında gelişmelerini değerlendirerek üç temel eğilime dikkat çekmektedir. Bunlar;

- Büyüme hızının yavaşlaması/düşmesi;
- Çokuluslu şirketlerin hızla çoğalması/yaygınlaşması;
- Sermaye birikimi sürecinin finansallaşmasıdır.

Harvey (2006: 164-196), söz konusu süreci, “esnek birikim” olarak adlandırmaktadır. Esnek birikim sürecinin genel özellikleri ise, emek süreçleri ve işgücü piyasalarında giderek artan esneklik ile yeni üretim sektörlerinin, finans hizmetlerinde yeni yöntemlerin ve yeni piyasaların ortaya çıkması ekseninde tanımlanmaktadır (Harvey, 2006: 170).

Onaran (2005: 7), Post-Fordist birikim sürecinin temelini, sermaye yanlısı politikaların giderek ağırlık kazanmasına dayandığını belirterek, söz konusu sürecin temel unsurlarını; düşük ücret düzeyi, zayıf sendikalar, hareketli/akışkan sermaye, yüksek faiz oranları ve kısıtlayıcı maliye politikaları olarak sıralamaktadır.

Yukarıda sıralanan değişkenlerin kapitalizmin “altın çağ”ındaki görünimleri, emek-sermaye arasındaki göreceli uzlaşma temelinde, ücret ve istihdam düzeyleri ile sendikal gelişme üzerindeki etkiler açısından; devletin aktif düzenleyici rolü temelinde,

sermayenin hareketliliği ve maliye politikaları açısından belirgin farklılıklar göstermekte olup devletin ekonomideki rolünün yaşanan dönüşüme uygun bir biçimde yeniden yapılandırılması ile sonuçlanmıştır.

1.4. BİRİKİM SÜRECİNDE DEVLETİN İŞLEVİ

Kapitalist sermaye birikimi sürecinde, devletin işlevleri konjonktüre göre değişebilmekte, ancak hiçbir zaman gereksiz hale gelmemektedir; sermayenin dönemsel ihtiyaçları ile bağlantılı olarak, devletin kendisini yeniden yapılandırma zorunluluğu söz konusu olmaktadır.

Devletin kapitalist sermaye birikimi sürecindeki rolünü temel olarak iki noktada toplamak mümkündür: Bunlardan ilki, özel sermaye birikimi sürecine katkıda bulunmak; ikincisi ise, bu süreçte oluşacak toplumsal huzursuzlukları hafifletebilmek amacıyla meşruiyeti sağlamaktır. (O'Connor, 1973: 1-12). Devlet, “(...) hem kapitalist kurumsal düzenlemelerin benimsenmesini sağlayarak, hem de sermaye birikimine temel oluşturmak üzere varlıkları özelleştirerek ya da devletleştirerek (...) sermaye birikimi sürecinde önemli bir rol oynar.” (Harvey, 2004: 78). Aşırı birikim krizinin finansallaşma süreci ile aşılmaya çalışılmasında, devletin, gerekli yasal/kurumsal düzenlemelerin oluşturulması gibi işlevler başta olmak üzere, sürecin önemli bir parçası olarak işlev görmesi kaçınılmazdır. (Harvey, 2007a: 62).

Kâr beklenti ve gerçekleştirmelerinin zayıfladığı son depresif uzun dalga boyunca, devlet, emek piyasalarının esnekleştirilmesi, sosyal güvenlik harcamalarının kısılması temelinde, kârlılık krizi yaşayan sermayeye destek olmaktadır. Sermaye birikimi sürecinin maliyetlerinin toplumsallaştırılması, kamu gelir ve harcamalarına; toplam vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payının arttırılması, kamu borçlarının hızla

artması ve kamu yatırım harcamalarının azaltılması şeklinde yansımaktadır. Bağlantılı olarak, kapitalist sermaye birikimi sürecinin krizi ile devletin mali krizi olguları birbirleri ile yakından ilişkilidir. Devletin mali krizi, sermaye birikimi sürecinin maliyetlerinin toplumsallaştırılmasının sonucu olarak kamu harcamaları ve gelirleri arasında ortaya çıkan “yapısal açık” olarak tanımlanmaktadır. (O’Connor, 1973: 9).

1970 sonrasında, devletin meşruiyeti sağlama işlevi önemini kaybetmiş görünmektedir. Ekonominin içinde bulunduğu darboğazın teknik bir sorun olarak kavranması ve o şekilde tanıtılması, devletin söz konusu işlevinin kolaylıkla askıya alınabilmesine aracılık etmektedir. (Keyder, 1987b: 194). Bu sayede devletin ekonomideki rolünün azaltılması gerektiği şeklindeki öneriler dayanağını bulmuş olmaktadır.

Sermaye birikimi sürecinin toplumsal niteliğini dikkate almayan geleneksel yaklaşıma göre, devletin, asli olarak üç fonksiyonu bulunmaktadır. Bunlardan istikrarı sağlama fonksiyonu, diğer iki fonksiyon olan kaynakların tahsisi ve gelirin bölüşümüne ilişkin politikalar tam olarak işlese bile, hiçbir zaman gereksiz ve/veya işlevsiz hale gelmeyecektir. “İstikrar sağlama” fonksiyonuna verilen önemin gerekçesi olarak serbest piyasa ekonomisi gösterilmektedir; söz konusu gerekliliğin kapitalizmin geçmiş deneyimleri tarafından doğrulanmış olduğu ileri sürülmektedir (Musgrave, 1959: 22). Bu yaklaşımda, örneğin, 1929 krizi, dünya (paylaşım) savaşları, savaş harcamalarının artışı ve yüksek enflasyon olgusu, istikrar sağlama fonksiyonunun gerekliliğini açıklamakta kullanılmaktadır. Geleneksel yaklaşımda, devletin, nasıl bir ekonomik ve politik sistemde ve hangi amaçla istikrarı sağlama zorunluluğu olduğu sorularının yanıtları ise, gözardı edilmektedir.

Minsky, finansal istikrarsızlığın, neoklasik yaklaşımın geçerliliğini çürüten “kritik bir deney” olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. (Minsky, 1984: 68). Buna göre, finansal istikrarsızlıkların adeta bir döngüsel süreç içinde yaşanıyor olması, “geleneksel”

yaklaşımın geçerliliği açısından çok önemli bir sınamadır. Minsky, “büyük devlet ve esnek merkez bankası” temelinde oluşturulmuş müdahaleci kapitalizm (Minsky, 1993: 3-4) gibi kavramlardan hareketle, sisteme içsel olan finansal istikrarsızlığın, ancak, kapsamlı bir devlet müdahalesi ile önlenebileceğini belirtmektedir.

Devletin ekonomideki rolünün konjonktürel olarak azaltılması ya da genişletilmesi, devlet ve sınıflar arasındaki ilişkilerle yakından ilgilidir.

“(…) toplumsal kuruluşların “normal” evrimleri içinde ekonomik bakımdan egemen olan sınıf -yani artığa el koyan başlıca sınıf- devleti de kontrol eder. Egemen sınıfın alt-grupları arasında değişen güç dengeleri siyasal iktidarın biçimini ve içeriğini belirler ve bu sorun sınıf-içi çatışma, pazarlık ve uzlaşmaların alanını oluşturur. Artığa el koyan farklı sınıflar arasında devletin kontrolü için koalisyonlar da oluşabilir; ancak bu tür uzlaşmalar istikrarsız ve geçici durumlardır. (...) Devlet katında, ekonomik bakımdan egemen olan sınıflardan bağımsız, göreceli olarak geniş bir hareket alanının varlığı anlamına gelen bu özerkliğin kapsamı büyük toplumsal krizlerde veya bir üretim biçiminden diğerine geçiş dönemlerinde genişleyecektir.” (Boratav, 1991: 15).

Kapitalist sermaye birikimi sürecinde devletin rolünün konjonktüre göre değişmesi; “devletin yeni/değişen işlevi” kavramını gündeme getirmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında refah devleti uygulamalarının sermayenin ihtiyaçları doğrultusundaki gelişimleri, bu eksenle değerlendirilebilir. Finansallaşma sürecinde devlet, son yıllarda da “yeni işlevi” ile asli fonksiyonunu sürdürmektedir. Dolayısıyla, devletin 1944-1970 yılları arasındaki rolü ve işlevlerine göndermede bulunarak, söz konusu dönemde uygulanan “iyi” politikaların terkedildiği şeklindeki söylem, açıklayıcı olmayacağı gibi, yanıltıcı olabilir.

Birikim sürecinin farklı evreleri boyunca, toplumsal ilişkilerin ve güç dengelerinin kamu harcamalarına yansımaları farklı olmaktadır. Bağlantılı olarak, iktisat politikalarının içerme ya da dışlama eksenli olması da, birikim sürecinin gerekleri ile şekillenmektedir.

Devletin, kapitalist sermaye birikimi sürecindeki işlevleri ile ilgili olarak, “içsel/içgüdüsel” biçimde kapitalistin uzun dönemli çıkarlarına hizmet edecek şekilde davranması beklenmemelidir. Diğer bir ifade ile, devleti, kapitalistin kısa dönemli çıkarları yerine, uzun dönemli çıkarlarını desteklemeye yönelten otomatik bir mekanizmadan söz etmek mümkün değildir (Kotz, 2003: 268). Finansallaşma sürecinde devletin “yeni” işlevini değerlendirirken, bu noktayı dikkate almak yararlı olacaktır. Finansal araçların olağanüstü çeşitliliği ve giderek artan borçlanma olgusu, kamu kesimini de giderek artan bir şekilde para politikasına odaklanmaya itmiştir. (Altvater, 1997: 65).

Harvey’e göre, genişlemiş yeniden üretimin bir sonucu olarak aşırı birikim sorununa kapitalizmin bulduğu çözüm, el koyarak birikimdir. Bu sayede, pekçok varlık değersizleştirilerek, sermaye birikiminin hizmetine ya çok düşük maliyetle ya da sıfır maliyetle sunulmaktadır. 1970’li yıllardan sonra, söz konusu yöntemin temel araçları finansallaştırma süreci ve uluslararası mali sistem olmuştur. (Harvey, 2004: 130).

“Devlet ve uluslararası kurumların yaptığı müdahalelerin işlevlerinden biri el koyarak birikimin genel bir çöküşe yol açmadan meydana gelmesini sağlamaktır.” (Harvey, 2004: 126). Bağlantılı olarak, ABD’deki tutsat piyasası kaynaklı kriz sırasında, Ekim 2008 itibarıyla gündeme gelen 700 milyar ABD doları tutarındaki “kurtarma planı” olarak adlandırılan fonun bu bakış açısıyla değerlendirilmesi önem taşımaktadır. Söz konusu plan, tam olarak, finansal kurumların kurtarılmasına ve dolayısıyla sistemin çökmesini engellemeye dönük bir girişimdir; düşük gelirli oldukları için kredi geri ödemeleri şüpheli hale gelen ve yüksek risk grubunu (**subprime**) oluşturan kesimin konut ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir sosyal harcama programının unsuru değildir.

İKİNCİ BÖLÜM

1970 SONRASINDA BİRİKİM SÜRECİNİN ÖZELLİKLERİ VE BÖLÜŞÜM SONUÇLARI

“Altın çağ” olarak adlandırılan ve bu özelliğini bir ölçüde savaş sonrası dönemin yeniden inşası çabalarına borçlu olan 1950’li ve 1960’lı yıllar, 1970’lerle birlikte, yerini, yeni bir yerleşik “kriz” olgusuna bırakmıştır. Bu bölümde, dünya ekonomisinin üretim biçimleri ve ilişkileri açısından yeni bir döneme girdiği 1970 ve sonrasındaki gelişmeler, son 30-35 yılın yaygın olgusu haline gelen sermayenin küreselleş(tiril)mesi temelinde, incelenecektir.

Çalışmamızın birinci bölümünde, 1970’li yıllardan beri süregelen kriz süreci, kapitalist gelişmenin tamamen dışsal faktörlerce belirlenen evrelerinden birisi (Maddison, 1977: 103-137) ya da kapitalizmin iç dinamikleri ve çelişkilerinin bir sonucu olmak üzere iki temel yaklaşımda incelenmiştir. İkinci yaklaşım ise, kapitalist ekonominin durgunluk eğilimi (Magdoff ve Sweezy, 1987: 23), kâr oranlarının düşmesi ile belirlenen son uzun dalganın depresif evresi (Mandel, 1991: 9-33; Mandel, 1992: 316-338; Mandel, 1993: 108-146) ya da kapitalizmin altın çağında hızlı büyüme ve birikimi teşvik etmiş “sosyal yapılar”ın çözülmeye başladığı uzun salınım (Gordon, Edwards ve Reich, 1988: 11-28; Kotz, 1994a: 50-71) olmak üzere üç farklı yaklaşımda incelenmiştir.

Bu bölümde, 1970 sonrasında uygulanan neoliberal politikalar temelinde; “döl”in söz konusu süreci meşrulaştırma işlevi, küreselleştirme kavram ve olgusu, sermayenin küreselleştirilmesi, gelişmiş ve gelişmekte olan kapitalist ekonomiler açısından birikim

sürecinin özellikleri ve gelişmekte olan ekonomiler açısından birikim sürecinin bölüşüm dinamikleri incelenmeye çalışılacaktır.

2.1. EKONOMİK KARARLARI MEŞRULAŞTIRMA ARACI OLARAK DİL

Dünya kapitalizmi, 1970 sonrasında, yaşadığı kârlılık krizini finansal serbestleştirme temelinde aşmaya çalışırken; ortaya atılan bazı yeni kavramlar aracılığıyla, yaşanan dönüşümü ideolojik olarak desteklemek ve meşrulaştırmak üzere “dil” önemli bir işlev görmüştür.

Küreselleşmenin hegemonya projelerinin bir unsuru (Yalman, 2003: 454) olarak kavranması ile birlikte, 1990’lı yıllarda geliştirilen kimi kavramların sürecin meşrulaştırılması açısından üstlendikleri roller, açık biçimde ortaya çıkmaktadır. Söz konusu “amaç” açısından en temel kavramlardan birisi “küreselleşme”dir. Bu kavramları, etkiledikleri yapılara göre; devlete ilişkin olanlar ve piyasalara ilişkin olanlar olmak üzere iki temel grupta ele almak mümkündür.

Devletin ekonomideki rolünü, sermayenin yeni dönemdeki ihtiyaçları doğrultusunda, yeniden yapılandırmak üzere işlev gören kavramlar arasında en çok dikkat çekenler; piyasaya-dost yaklaşım (**market-friendly approach**) (World Bank, 1991: 5-11), daha iyi ve daha küçük/ince devlet (**better and slimmer government**) (World Bank, 1996: 110-122), borçların sürdürülebilirliği, yönetim, saydamlık, tutarlılık, yeni gelişen piyasa ekonomileri ve geçiş ekonomileri kavramlarıdır.

Piyasaya ilişkin olanlar arasında en çok dikkat çekenler; son yıllarda yaygın biçimde kullanılmakta olan piyasa aktörleri, piyasa katılımcıları, yeni dünya düzeni, yeni

ekonomi, bilgi ekonomisi gibi kavramlardır. Bunlardan, özellikle ilk ikisi, sınıfsal bağlantıları gizlemeye dönük oldukça soyut kavramlar olarak, rant geliri elde edenlerin karakteristik bir ögesi olan tüketici özelliğinin (Boratav, 1991: 56) ve bölüşüm karşıtlıklarının gizlenmesine yardımcı olmaktadır. Bu kavramlara, aslında sinyallerini 2007 yılında vermeye başlayan ve ABD’deki “finansal kriz” ile birlikte önce Avrupa’da sonra da tüm dünyada etkileri hissedilen 2008 krizi sırasında, yeni bir tanesi daha eklendi: Toksik varlıklar. Söz konusu kavram, son yıllarda çeşitliliği olağanüstü artmış olan finansal araç ve işlemlerin tamamının mevcut krizden sorumlu tutulamayacağını; bunlardan, ancak bazılarının kapitalist ekonomi açısından zararlı olduğunu ima etmektedir.

Bahsetmiş olduğumuz kavramlar, sermayenin serbestleştirilmesi sürecine paralel olarak, giderek yaygınlaşmaktadır. Burada, çok genel olarak hatırlamaya/hatırlatmaya çalıştığımız bu kavramların ortak özellikleri, belli koşullara zemin hazırlamaya yönelik olarak gördükleri işlevlerdir.

“Dil”in işlevi ile ilgili olarak, temel örneklerden biri, “ideoloji” sözcüğünün farklı kavranış biçimleri ile karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde, neoliberal politikalara yapılan eleştiriler, ideolojik olmakla suçlanırken, örtük bir biçimde, “bilim dışı” oldukları ifade edilmek istenmektedir. (Köymen, 2007: 29-30). Oysa eleştirileri yapanların önerileri de, söz konusu kavramın tanım gereği aynı derecede ideolojiktir.

Son bir örnek vermek gerekirse, eğitim kalemi, ulusal hesaplarda “eğitim yatırımı” olarak değil, “eğitim harcaması” olarak geçmektedir. (Marazzi, 2007: 2). Bu yaklaşım, bir yandan, küreselleşme süreci ile birlikte giderek yaygınlaşan patent/lisans anlaşmaları çerçevesindeki entelektüel mülkiyet hakları ve bilgi ekonomisi (ki aslında, tam da bu kavramsallaştırma nedeniyle “yatırım” olarak sınıflandırılması gerekirken) hâkimiyeti dolayısıyla çelişkili olurken; diğer yandan, “dil”in toplumsal algıyı şekillendirici işlevini ortaya koymaktadır.

2.2. KÜRESELLEŞTİRME KAVRAM VE OLGUSU

Bu tezdeki temel yaklaşım, “küreselleşme” olgusunun, yaygın biçimde kabul edildiğinin aksine, ekonomik bütünleşme süreci olarak değil; uluslararası sermayenin egemen ülkelerin de desteğiyle “küre”ye yayılma stratejisi (kapitalistleşmemiş -bu sürecin hiç gerçekleşmemiş olduğu ya da henüz tamamlanmadığı- bölgelerde piyasaların hâkimiyet altına alınması ve emekgücü kaynaklarının genişletilmesi çabası) olarak kavranmasıdır.

Dışa açılma sürecinin, her zaman, dünya ekonomisiyle bütünleşme anlamına gelmediği unutulmamalıdır. Daha açık bir ifade ile, her küreselleşme bir “dışa açılma” biçimidir; ancak, her dışa açılma çabası mutlaka küreselleşmenin beklenen “nimet”lerinden pay alınması ile sonuçlanmamaktadır. Bunlardan ikincisi, daha çok az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ekonomilerin karşı karşıya oldukları bir durumu yansıtmaktadır. Bu gibi durumlarda dışa açılma çabası, ülke kaynaklarının giderek artan oranlarda sömürülmesi ve bağımlılık mekanizmalarının oluşturulması ve/veya sağlamlaştırılması anlamına gelebilir. Oysaki günümüzde, yoğun bir ideolojik yönlendirmenin sonucunda, küreselleşme denildiğinde akıllara genellikle internet, çok fonksiyonlu cep telefonları gibi (Şenses, 2003: 13) teknolojik gelişmeler ve bunların sağladığı “avantajlar” gelmektedir.

Dünya kapitalizminin küreselleşme sürecini 1870-1914 ve 1970 sonrası dönem olmak üzere iki evreye ayıran Yeldan (2001: 15-25)¹, bu iki küreselleşme evresinin ortak yanının uluslararası sermaye hareketlerinin artan akışkanlığı olduğunu belirtirken, bunları birbirinden ayıran en önemli özelliğin ise, ikinci evrenin, ilk evre boyunca

¹ Benzer bir yaklaşımla, Baldwin ve Martin (1999), küreselleşme sürecini 1820-1914 ve 1960 sonrası olmak üzere iki dalgaya ayırarak incelemektedirler.

giderek artmış olan eşitsizlikler üzerine kurulması olduğunu ileri sürmektedir. Söz konusu iki evrenin önemli bir niteliksel farklılığı daha bulunmaktadır; günümüzde finansal araçların çeşitliliğinde olağanüstü bir artış görülmektedir. Örneğin, özel emeklilik sistemleri, tutsat kredileri, türev piyasaları söz konusu süreçte olağanüstü gelişmiş ve çeşitlilik kazanmıştır. Yeldan’a göre, bu iki küreselleşme evresi arasındaki en önemli fark, ilk evrede altın standardı uygulamasının, ikinci evrede ise kağıt paraların nominal değişim değerlerinin belirleyici olmasıdır (Yeldan, 2001: 19). Bu farklılık, spekülatif nitelikli faaliyetlerin temelini oluşturarak, hareket alanının genişlemesine yardımcı olmaktadır. Bağlantılı olarak, kısa vadeli sermaye hareketleri için çekim merkezi oluşturan yüksek yerel faizler, gelişmekte olan ekonomiler açısından çift yönlü bir maliyet yaratmaktadır: bunlardan ilki kredi temininde yaşanan yüksek faiz yüküdür, ikincisi ise, artan risk ve belirsizlik ortamı nedeniyle Merkez Bankalarının rezervlerini artırma zorunlulukları sonucunda, elde edilen kredinin yatırımlara dönüştürülememesi - bağımsız para ve maliye politikalarının izlenememesi- sorunudur.

Yukarıda belirtilen iki evrenin ortak bir özelliği daha bulunmaktadır. Bu özellik, aslında kapitalizmin içsel dinamiklerine ilişkindir; her iki evrenin de gerileme eğilimli uzun dalgaya karşı geliştirilen çözüm öneri ve girişimleri olarak değerlendirilmesi mümkündür. Küreselleştirme sürecinin 1870-1914 ve 1970 sonrası olmak üzere iki evrede incelenmesinde dikkat çekici nokta, her iki evrenin de başlangıcının, sermaye birikimi hızının düştüğü depresif dalgaların başlangıç yıllarına rastlamalarıdır. (bkz. Tablo 1.13). Söz konusu çakışma, birikim hızının yavaşlaması ve/veya azalması ile birlikte, yukarıda tanımladığımız şekliyle, küreselleşmenin sermaye tarafından bir savunma mekanizması olarak kullanılması açısından dikkat çekicidir.

Küreselleşme, çok genel olarak, üretim araçlarının, mal ve hizmetlerin “etkin” kullanımlarının sağlanması amacıyla serbest dolaşımlarına imkân veren bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Küreselleşme sürecinin, spekülatif sermaye hareketlerinin önlenmesi,

kısa vadeli sermaye hareketleri üzerine vergi konulması vb. çeşitli kontrol mekanizmaları ile düzenlenmesi gerektiğini savunan bazı yaklaşımlara göre, sermaye uluslararası fiyat sinyallerine, emek ve mallara oranla, çok daha hızlı tepki verdiğiinden, gerçekleşme beklentiler yönünde olmamaktadır. (Tobin, 1985: 489). Dünya Bankası'nın 1995 yılı Dünya Kalkınma Raporu'na göre, ticaret ve sermaye akımları 1970'li yıllardan 1990'lı yıllara artış göstermiştir, oysa emeğin hareketliliği, 1985 yılı verileri 1970'li yıllarla kıyaslandığında azalmıştır. (World Bank, 1995: 52-53). Dahası, son 30 yılda, emeğin uluslararası hareketliliği 19. yüzyıldaki seyrinden ve 1950 sonrasında "altın çağ"ından belirgin bir biçimde daha zayıftır. (Boratav, Yeldan, Köse, 2000: 2).

İletişim ve bilgi teknolojisinde meydana gelen gelişmeler, sermayenin hareketliliğini kolaylaştıran en önemli unsur olarak gösterilmektedir. Ancak bu gelişmeler sermayenin olağanüstü akışkanlığının sebebi değildir; teknolojik ilerleme sermayenin yeni pazarlara ulaşma hedefinde önemli bir kolaylaştırıcı araç olmuştur. Sermayenin hareketliliğini arttıran en önemli unsur, gelişmiş ekonomilerde sermayenin getiri oranlarının düşmesidir. Bu nedenle, teknolojik gelişmelerin ekonomik kalkınma dışında başka amaçlara da aracılık ettiğini söylemek mümkündür. Örneğin, azalan işlem maliyetleri ve giderek artan hız faktörleriyle, bilgi teknolojisindeki gelişmelerin 2000'li yıllarda büyümeye katkısı, "altın çağ"da ulaşılan büyüme oranlarının gerisinde kalmıştır. (Foster, Magdoff ve McChesney, 2002: 1-14).

Bu tezdeki bakış açısına göre, küreselleşme kavramı, yukarıda genel hatları ile açıkladığımız sürecin ortaya çıkış ve gelişme koşulları ile bu sürecin bazı çok önemli özelliklerini tam olarak yansıtamamaktadır. Bu nedenle, "küreselleşme" kavramı yerine, "doğal" bir süreç değil; "tasarlanmış" olduğuna vurgu yapması bakımından

“küreselleştirme”² kavramını kullanmayı tercih etmekteyiz. Küreselleştirme kavramı, küreselleşme kavramından farklı olarak, isteğe bağlı ve “evrensel bir aklın gereği” olarak değil (Yalman, 2003: 455), çeşitli çıkar ilişkilerini içinde barındıran, dolayısıyla taraflardan birinin mutlaka zarar göreceği ve küresel olarak da taraflarını emek ve sermayenin oluşturduğu bir süreç olarak kavranmaktadır.

Birinci bölümde değinmiş olduğumuz üzere, Luxemburg’a göre, kapitalist sermaye birikiminin sağlanabilmesi, kapitalizm dışında olan toplumsal oluşumlarla ticareti gerektirir. (Luxemburg, 1984: 38-39). Söz konusu yaklaşımda, küreselleştirme süreci, “dış ticaret”in gerçekleştirilebilmesi için geliştirilen bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Mandel’e göre, gelişmiş ülkelerdeki büyüme hızının 1970 ve 1980’li yıllardaki düzeyini aşabilmesi için gerekli olan yeni bir genişleyici dalga, ortalama kâr oranında “patlayıcı” bir artışı ve pazarın genişlemesini gerektirmektedir. (Mandel, 1991: 83).

Küreselleştirme sürecini açıklama çabalarından birisi de “zaman-mekân düzenlemesi”³ (**spatio-temporal fix**) kuramını geliştiren Harvey’den gelmiştir. Zaman-mekân düzenlemesi kavramı, birikim sürecinin kriz yaratan iç çelişkilerini açıklamak (Harvey, 2004: 75) üzere geliştirilmiştir. Harvey’e göre, üretim-mekân ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi, kapitalizmin içsel -ve kronik- eğilimini engelleyebilme potansiyeli taşımaktadır. (Harvey, 2004: 75). Zaman-mekân düzenlemesi kuramına göre (Harvey, 2004: 91-93), belli bir alandaki emek ve sermaye fazlasını (işsizlik artışı emek fazlasına, sermayenin getiri oranlarının düşmesi ve atıl para sermaye gibi olgular ise sermaye

² Prof.Dr. İzzettin Önder, küreselleşme - küreselleştirme ayrımı ile ilgili olarak çeşitli tartışmalarımız sırasında, sürecin daha iyi kavranabilmesi açısından, küreselleştirme kavramını önermiştir. Ayrıca bkz. Önder, 2005: 22-23.

³ Harvey’in “Yeni Emperyalizm” kitabının çevirisinde, “zaman-mekân düzenlemesi” yerine, “zaman-mekân sabitesi” kavramı kullanılmaktadır. Kanımızca, sermayenin zamanda ve mekânda yeniden düzenlenerek, aşırı birikim krizinin bir süre için aşılabilmesi durumunu ifade etmek üzere, “düzenleme” kavramı “sabite” kavramına tercih edilmelidir.

fazlasına işaret etmektedirler) ifade eden aşırı birikim, iki şekilde ortadan kaldırılabilir: Bunlardan ilki, uzun dönemli yatırımlar veya başta eğitim olmak üzere çeşitli sosyal harcamalar yoluyla aşırı birikimin dolaşıma girmesini erteleme imkânı sağlayan dönemsel yer değiştirmelerdir. İkincisi ise, yeni pazarlara, kaynaklara ve işgücüne ulaşma imkânı sağlayan mekânsal yer değiştirmelerdir. Sermayenin değersizleşmesi ile sonuçlanan aşırı birikim, bu iki yöntem sayesinde bir süre için ve bir ölçüde önlenabilir. Bu kuramı, gelişmekte olan ekonomiler açısından düşünecek olursak, söz konusu ülkelerde, sermayenin aşırı birikimi olgusu yaşanmadığı için, eğitim harcamaları başta olmak üzere sosyal harcamaların oldukça düşük düzeylerde seyretmesi olağan/beklenen bir durum olarak değerlendirilebilir. Diğer yandan, uluslararası sermaye tarafından ortaya atılan “yeni ekonomi” kavramının ve beraberinde şekillenen dönemin en önemli unsurunun “bilgi” olduğu ileri sürülmektedir. Meseleye bu açıdan baktığımızda, gelişmekte olan kapitalist ekonomiler, mevcut “emek fazlası”nı soğurtabilecek sosyal harcama programlarının eksikliği nedeniyle, uluslararası işbölümünde, ancak, ucuz emekgücü sağlamaya dönük işlev görebilmektedirler.

2.3. SERMAYENİN KÜRESELLEŞ(TİRİL)MESİ

Bu alt bölümde, 1970’li yıllar sonrasında sermayenin akışkanlığının olağanüstü artışı temelinde, finansal küreselleştirme olgusu üzerinde durulacaktır. “Üretim faktörlerinin etkin kullanımlarının sağlanması amacıyla serbest dolaşımı” önermesi şeklinde empoze edilen, ancak, uygulamada sermayenin küreselleşmesine hizmet eden küreselleştirme süreci; dış tasarruflara bağımlı ekonomilerin, kısa vadeli ve çoğu durumda spekülâtif nitelikli sermaye hareketleri açısından çekim merkezi haline gelmeleri ile sonuçlanmıştır.

Son yıllarda özellikle gelişmekte olan ülkelerde büyük ekonomik krizlere ve bağlantılı olarak sosyal çalkantılara neden olan finansal krizler sonucunda ortaya çıkan tartışmalar çeşitli boyutlarda sürmektedir. Uluslararası finansal sistemin reformu bunlardan biridir. Bir diğeri, gelişmekte olan ülkelerin, uluslararası kuruluşlar tarafından dayatılan deflasyonist politikaları uygulamaları ve piyasaların işleyişleri için gerekli yasal/kurumsal düzenlenmelerin oluşturulması/tamamlanması üzerinedir. Bu yaklaşımda, enflasyon en önemli ekonomik sorun olarak algılanır; sistemin işleyişindeki aksaklıklar teknik bir uygulama hatasından kaynaklanıyor gibi gösterilmeye çalışılır. Bir diğer yaklaşım ise, dünyanın giderek uluslararası finans kapitalin egemenliği altına girdiğini ve bu egemenlik altında belli sınıfların yükü üstlendiğini ileri sürmektedir. Bu tartışmanın merkezinde, gelir bölüşümünün, emek gelirleri aleyhine ciddi boyutlarda bozulmuş olması yer almaktadır.

Sermaye piyasalarının serbestleştirilmesi ve sonuçları üzerine yapılan çeşitli çalışmalarda, serbestleştirmenin, sermaye girişlerinin artışı durumunda dahi, büyümeyi olumsuz etkilediği ve gelir eşitsizliğini arttırdığı, örneğin Türkiye’de vergileri arttırma konusundaki isteksizliğin sosyal harcamaların kesintiye uğramasına neden olduğu (Taylor, 2000: 19-25); finansal serbestleştirmenin -faydalarının birinci derecede önem arz ettiği ispatlanmış olmamakla birlikte- ancak uzun vadede istenilir olabileceği; kısa ve orta vadede büyük riskler taşıdığı ve finansal serbestleştirme ile banka ve para krizleri arasında bir ilişki olduğu (Wyplosz, 2001: 4; 17-21); ya da etkin bir düzenleyici çerçeve oluşturulmadan girişilen finansal serbestleştirmenin, sorunun çekirdeğini oluşturduğu ve sermaye kontrollerini içeren bazı müdahale biçimlerinin refahı arttırabileceği; diğer bir ifade ile, kurumsal reform ve makroekonomik politikaların uygun bileşimi (Stiglitz, 2000, 1075-1086; FitzGerald, 1999: 18-20) üzerinde yoğunlaşmaktadır. Bu çalışmalardan yola çıkarak, sermaye piyasalarının serbestleştirilmesinin ekonomik etkileri ile ilgili olarak, genel kabul görmüş önermenin aksini kanıtlayan sonuçların söz konusu olduğunu söyleyebiliriz; finansal serbestleştirme ile birlikte, sermaye daha “etkin” kullanım alanlarına yönelmemiştir.

Gelişmekte olan ekonomilere yönelen sermaye akımları, 1970’li yıllardan 1982 yılındaki “Borç Krizi”ne dek oldukça yüksek düzeylere ulaşmıştır. Ancak, 1982 yılında Meksika’nın borçlarını ödeyemeyeceğini ilan etmesi ile başlayan süreçte, söz konusu ekonomilere gerçekleştirilen toplam net sermaye girişleri, 1975-1982 yılları arasında GSMH’nin yüzdesi olarak 4,91 olan düzeyinden, 1983-1989 yılları arasında GSMH’nin yüzdesi olarak 2,87’ye kadar gerilemiştir. (Akyüz ve Cornford, 1999: 9).

Sermaye girişleri 1990 yılından sonra yeniden hız kazanmıştır. Bu defaki artış, 1975-1982 döneminde olduğu gibi, petrol ihracatçılarının petro-dolar fazlalarının özel finans kuruluşları aracılığıyla gelişmekte olan ekonomilere arzına bağlı olarak gerçekleşmemiş; söz konusu ekonomilerde özellikle 1980’li yılların sonundan itibaren hızla yaygınlaşan finansal serbestleştirme eğilim ve pratiğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. (Akyüz ve Cornford, 1999: 8).

1973 öncesinde, gelişmekte olan ekonomiler açısından yabancı kaynakların kökeni, resmi kurumlardan sağlanan fonlara dayanmaktayken, 1973-1974 yıllarında, petrol fiyatlarındaki olağanüstü artışlar sonrasında, dış borçların alacaklıya göre dağılımı değişmeye başlamıştır. 1974 yılından sonra, 1980’li yılların başında patlak veren borç krizine kadar, yabancı özel bankalar gelişmekte olan ülkelere kredi arzlarını arttırmışlardır. Bu kredilerin arz ve talep unsurlarını, Balkan (1994: 39-121), yapısal etkenler ve konjonktürel etkenler olmak üzere iki başlıkta toplamaktadır. Kredi arzının yapısal etkeni, azalan kâr oranlarına; konjonktürel etkenleri ise, Bretton Woods sisteminin çöküşü, euro-para piyasalarının oluşumu ve petro-dolarların çevrim mekanizması gibi bir dizi döneme özgü gelişmelere dayanmaktadır. Kredi talebinin yapısal etkeni, azgelişmişlikle bağlantılı olarak sermaye yetersizliği ve uygulanan büyüme modellerinin aşırı borçlanmaya neden olması; konjonktürel etkenleri ise, yine uygulanan büyüme modelleri ile bağlantılı olarak, dış açıkların büyümesi, petrol

fiyatlarının aşırı yükseldiği bir dönemde artan açıkların borçlanma ile finanse edilmesi sonucunda borçların hızla birikerek, ancak yeni borçlanma ile finanse edilebilmesi ve dış ticaret hadlerinin azgelişmiş ülkeler aleyhine değişmesi şeklinde sıralanmaktadır.

1973-1980 döneminde gelişmiş ekonomilerdeki ortalama büyüme oranı yüzde 2,5 iken azgelişmiş ekonomilerde bu oran yüzde 4,6 idi (Başkaya, 1986: 35). Petrol fiyatlarındaki olağanüstü artış sonucunda Batılı ticari bankalar, 1973 yılında 7 milyar ABD doları, 1974 yılında 68 milyar ABD doları ve 1980 yılında ise 115 milyar ABD dolarına (Todaro, 2000: 554) ulaşan petro-dolar fazlalarını, görece yüksek oranlardaki büyümelerinin finansmanında kullanılmak üzere, azgelişmiş/gelişmekte olan ekonomilere yönlendirmişlerdir.

Küreselleştirmenin, geleneksel kuramcılarının savunduklarının tam aksine, tüm üretim araçlarının değil, sermayenin küreselleştirilmesi süreci olduğuna yukarıda değinmiştik. Azgelişmiş ekonomilerdeki tasarruf açığı ve yetersiz yatırım sorununun, bu “gelişme” ile çözümlenebileceği varsayımı; diğer bir ifade ile, doğrudan yabancı yatırımların bu ülkelere yönelmesinin kalkınmaya aracı olacağı iddiası, yakın döneme ilişkin veriler yardımıyla yanlışlanmaktadır. (Ülengin ve Yentürk, 2001: 1321-1328). Agosin ve Mayer (2000) tarafından yapılan bir çalışmada, doğrudan yabancı yatırımların, yerli yatırımlar üzerindeki etkileri ile ilgili olarak, her zaman ve her ekonomi için destekleyici etkiler oluşturmadıkları ortaya konulmuştur. Bu çalışmaya göre; doğrudan yabancı yatırımlar, Asya’da belirgin bir biçimde yerli yatırımları teşvik etmiştir; Afrika’daki etkileri, Asya’dakinden daha az olmakla birlikte, olumlu olmuştur; Latin Amerika’da ise yerli yatırımlar üzerinde dışlayıcı (**crowding-out**) etki meydana getirmiştir. Asya ve Latin Amerika ülkeleri arasındaki bu fark, ilkinde çeşitli müdahale, kontrol ve izleme yöntemleri ile sürecin düzenlenmesi; ikincisinde ise, kayıtsız şartsız serbestleştirme işlemlerinin gerçekleştirilmiş olması temelinde açıklanmaktadır. Söz konusu sürecin dikkat çeken bir özelliği, gelişmekte olan ekonomilere yapılan doğrudan yabancı

yatırımların, “üretken yatırımlar” yerine; ağırlıklı olarak, bankacılık, sigortacılık ve diğer finansal işlemler olmak üzere finans kesiminde yoğunlaşması ve doğrudan yabancı yatırımların daha çok gelişmiş-gelişmekte olan ekonomiler arasında değil, gelişmiş ekonomilerin kendi aralarında hareketlilik kazanmış olmasıdır. (Magdoff ve Sweezy, 1992a: 1-18).

Tablo 2.1, doğrudan yabancı yatırımların, ağırlıklı olarak, gelişmiş ekonomiler arasında gerçekleştirilmesi olgusunu göz önüne sermektedir. Tablodan izlenebileceği gibi, doğrudan yabancı yatırımların gelişmiş ve azgelişmiş/gelişmekte olan ekonomiler arasındaki dağılımında, azgelişmiş/gelişmekte olan ekonomilerin payı, 1967 yılından 1989 yılına kadar giderek azalmaktadır. 1995 yılında, özellikle Asya’ya yapılan yatırımların yükselmesi ile birlikte, doğrudan yabancı yatırımların dağılımı, azgelişmiş/gelişmekte olan ekonomiler lehine artış göstermiş; ancak, 1967 yılındaki payının üzerine çıkamamıştır. 1997 Asya krizinin ardından doğrudan yabancı yatırımların dağılımı, yeniden ve hızla, azgelişmiş/gelişmekte olan ekonomiler aleyhine değişmiştir; söz konusu değişkenin 2000’li yıllardaki payı azalmaya devam etmiştir. 2006 yılı itibarıyla doğrudan yabancı yatırımların gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler arasındaki dağılımı, 1973 yılındaki düzeyine çok yakındır.

Tablo 2.1: Doğrudan Yabancı Yatırımların Yönü

	1967	1973	1980	1989	1995	2000	2006
	Yüzde Dağılım						
Gelişmiş Ekonomiler	69,4	73,9	78,0	80,8	69,9	89,4	73,8
Azgelişmiş Ekonomiler	30,6	26,1	22,0	19,2	30,1	10,6	26,2
Toplam	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Kaynak: 1967-1989 yılları, Magdoff ve Sweezy, 1992a: 1-18; 1995-2006 yılları, World Bank, World Development Indicators Database.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının kaynak ülkesine ilişkin yüzde dağılımı, Tablo 2.2’de görülmektedir. Tablodaki en dikkat çekici nokta, ABD’nin uluslararası alandaki ekonomik çıkarlarında herhangi bir değişme/azalma olmamasına karşın, yatırım ihracında görülen ciddi düşüş ve 1970’li yıllardan sonra Almanya ile Japonya’nın, ABD sermayesi karşısında önemli iki rakip olarak ortaya çıkmaları olmuştur. (Magdoff ve Sweezy, 1992a: 1-18).

Tablo 2.2: Doğrudan Yabancı Yatırımların Kaynağı

Kaynak Ülke	1960	1973	1989
	Toplam Yüzde Dağılım		
ABD	47,1	48,0	28,3
Kanada	3,7	3,7	4,8
Avrupa	45,2	39,0	50,2
Birleşik Krallık	18,3	13,0	16,7
Almanya	1,2	5,6	9,1
İtalya	1,6	1,5	3,8
Fransa	6,1	4,2	5,3
Hollanda	10,3	7,5	6,1
Diğer	7,7	7,2	9,3
Japonya	0,7	4,9	11,5
Diğer	3,2	4,4	5,2
Toplam	100,0	100,0	100,0

(*) Yüzde tutarlardaki yuvarlama nedeniyle, verilerin toplamı, tam olarak toplam satırına eşit olmayabilir.

Kaynak: Magdoff ve Sweezy, 1992a: 1-18.

ABD’nin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında sağlamlaştırmış olduğu hegemonik konumunu, 1950’lerden itibaren Almanya ve Japonya ile paylaşmak zorunda kalmaya başlayışı, Tablo 2.3’de açık bir şekilde görülmektedir.

Tablo 2.3: Almanya ve Japonya'nın Gelişimi

	GSYİH		Sermaye Stoku		Gayri Safi Sermaye Yatırımları/GSYİH	
	1890-1913	1950-1973	1890-1913	1950-1973	1890-1913	1950-1973
ABD	3,9	3,6	5,4	3,2	15,8	13,2
Almanya	3,2	5,9	3,1	6,6	-	17,2
Japonya	2,7	9,3	3,0	9,1	11,1	23,7

(*) Yukarıdaki tablo, orijinal kaynaktaki bazı değişkenler dışarıda bırakılarak; yalnızca seçtiğimiz değişkenlerle oluşturulmuştur.

(**) Yatırım/GSYİH oranı dışındakiler için ortalama yıllık yüzde değişim.

Kaynak: Maddison, 1991'den aktaran Brenner, 2006: 43.

Kapitalizmin aşırı birikim krizi, 1980'li yıllarda yapısal uyum programları ile, 1990'lı yıllarda ise, finansal serbestleştirme temelinde küreselleştirme süreci ile aşılmaya çalışılmıştır. (Bello, 2006: 1345-1367). Aslında, yapısal uyum programlarının, finansal serbestleştirme sürecinin koşullarını hazırladığını söylemek mümkündür.

Dünya ekonomisinde 1970 sonrasında yaşanan dönüşüm ile birlikte, “finansal küreselleşme” kavramı çalışmalarda yer almaya başlamıştır. Bu çalışmalarda, ağırlıklı olarak, küreselleştirmenin gelir dağılımı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Söz konusu sürecin sermaye birikimi üzerindeki etkileri ile ilgili çalışmalar, sınırlı olmakla birlikte, mevcuttur. (bkz. Argitis ve Pitelis, 2006: 63-81; Crotty, 2003: 271-279; Demir, 2007: 351-359; Orhangazi, 2007; Stockhammer, 2004: 719-741; Stockhammer, 2007) Finansallaşma sürecinin birikim üzerindeki etkileri konusunda Stockhammer (2004: 719-741), ABD, Almanya, Birleşik Krallık ve Fransa'yı incelediği çalışmasında, özel sektörün finans dışı kesiminin finansal yatırım paylarının arttığını ve yatırım malları birikiminin azalmakta olduğunu göstermiştir. Bu dört ülke arasından, yatırım malları birikiminin en olumsuz etkilendiği iki ülke öncelikle Fransa ve ardından ABD olmuştur. Birleşik Krallık'ta finansallaşma eğilimi artmakla birlikte, birikim hızında bir yavaşlama olmadığı belirtilmektedir. Almanya'da ise, finansallaşmanın birikim üzerindeki etkisi pozitif yönlü bulunmuştur. Yazar, bu son iki ülkedeki farklılığı, Birleşik Krallık için Altın Çağ döneminden başlayarak birikim hızının düşük düzeylerde seyrediyor olması

ile; Almanya için ise, mali piyasaların halen banka temelli ve yatırım firmaları ile kurulan uzun dönemli ilişkilerin etkisinde olması; piyasa temelli kısa dönemli ilişkilerin henüz gelişmekte olması ile açıklamaktadır (Stockhammer, 2004: 739). Orhangazi (2007), 1973-2003 yıllarını kapsayan çalışmasında, ABD’de finansallaşma süreci ile reel yatırımlar arasındaki ilişkinin negatif olduğu sonucuna ulaşmıştır. Finansallaşma sürecini ve gelir bölüşümünün rant gelirleri lehine değişiminin etkilerini inceleyen Argitis ve Pitelis (2006: 63-81) ise, söz konusu sürecin sanayi yatırımları ve sermaye birikimi üzerinde olumsuz sonuçlar meydana getirdiğini ileri sürmektedirler. Crotty (2003: 271-279), “neoliberal paradoks” adını verdiği süreçte finans piyasalarının, finans dışı kesimdeki firmaların yüksek kârlılık sağlamaları yönünde her zamankinden daha fazla baskı oluşturduklarını; ancak söz konusu durumun, düşürülen ücret ve azalan istihdam düzeylerine bağlı olarak, mal piyasalarında toplam talebin giderek zayıflaması ve rekabetin giderek yıkıcı bir hal alması ile birlikte, ulaşılması imkânsız bir hedef haline geldiğini ileri sürmektedir. Demir (2007: 351-359), finansal serbestleştirme sürecinde, gelişmekte olan ülkelerde reel kesimin, uzun dönemli yatırım projeleri yerine, spekülasyon temelli kısa dönemli yatırımlara yöndiklerini göstermiştir.

2.4. 1970 SONRASINDA BİRİKİM SÜRECİNİN ÖZELLİKLERİ

1970’li yıllarla birlikte, büyüme sürecini önemli ölçüde etkileyecek olan, “yapısal” değişiklikler söz konusu olmuştur (Maddison, 1977: 110-118): Uluslararası para sistemindeki değişiklikler, devletlerin talep eksenli politikalarındaki değişim, uluslararası ekonomik güç dengelerindeki değişim, bunların başlıcalarıdır. Bu değişimi belirleyen, aslında, ileri sanayi ülkelerinde yaşanan kârlılık krizi olmuştur. (Barsoc,

1997; Brenner, 2006; Heap, 1980: 66-84; Mandel, 1991; Mandel, 1993; Shaikh, 1992).⁴ Üretim biçim ve ilişkilerinde meydana gelen köklü değişiklikler, bu bakış açısı ile ele alındığında, yukarıda belirtilen üç değişikliğin, aslında, dışsal faktörler olarak ortaya çıkmadıklarını ve en önemlisi, dönemsel özelliklerden ziyade zorunlu sonuçlar olduklarını söyleyebiliriz. Ancak, neden-sonuç ilişkisi birbirine karıştırılarak, belirttiğimiz değişimler -gerçekte birer sonuç olmalarına karşın- kriz nedeni olarak gösterilebilmektedir. Oysaki, 1970’li yılların ayırtedici niteliği, depresif uzun dalganın birikim sürecindeki etkileri dikkate alındığında daha anlaşılır olmaktadır.

Sermaye, azalan kâr oranlarına karşı vergi oranlarının düşürülmesi, ekonomik coğrafyanın genişletilmesi gibi belli başlı yollarla çözüm aramaktadır. Sermayenin organik bileşiminin yükselmesi karşısında, üretimin gelişmekte olan ülkelere kayması, diğer bir ifade ile ekonomik coğrafyanın genişletilmesi, -kısmen ve belirli bir zaman süresince- çözüm olabilmektedir. Marx, kâr oranının düşme eğilimine karşı duran güçler arasında, sermayenin ortalama organik bileşiminin daha düşük olduğu ülkelere doğru sermaye akışını da saymaktadır. (Mandel, 1991: 19).

2.4.1. Gelişmiş Kapitalist Ekonomiler Açısından Birikim Sürecinin Özellikleri

1970 sonrasının Altın Çağ olarak adlandırılan dönemden farklılığını ortaya koyabilmek amacıyla, dünya ekonomisine büyük ölçüde yön veren 16 ileri sanayi ülkesi için, ekonomik gerilemenin yıllar itibariyle seyrine ilişkin hazırladığımız tablo aşağıda görülmektedir. Tablo 2.4, İkinci Dünya Savaşı sonrasında 1970’li yılların başına kadar olan dönemin neden Altın Çağ olarak anıldığına ışık tutmaktadır.

⁴ Kapitalizmin kârlılık krizine ilişkin olarak kaynak gösterdiğimiz çalışmalar birbirinden çeşitli noktalarda ayrılmaktadırlar. Çalışmamızın birinci bölümünde belirtmiş olduğumuz üzere, bunlar arasında, özellikle, Brenner’in çalışması, ciddi biçimde eleştirilmiştir. (bkz. sayfa 23).

Tablo 2.4: Gelişmiş Kapitalist Ekonomilerde Durgunluğun Seyri (1948-2007)

Yıl	Negatif Büyüme Sayısı	Etkilenen Ülkeler	Yıl	Negatif Büyüme Sayısı	Etkilenen Ülkeler
1948	0		1978	1	T
1949	1	Z	1979	0	
1950	0		1980	3	D K E
1951	1	D	1981	6	T B D N S K
1952	2	B K	1982	5	C G N Z E
1953	0		1983	1	A
1954	2	C E	1984	1	T
1955	1	D	1985	0	
1956	0		1986	0	
1957	0		1987	0	
1958	5	B L N Z E	1988	2	D V
1959	0		1989	0	
1960	0		1990	0	
1961	0		1991	7	A C L S Z K E
1962	0		1992	2	L S
1963	0		1993	8	B D L F G I S Z
1964	0		1994	0	
1965	0		1995	0	
1966	0		1996	0	
1967	1	G	1997	0	
1968	0		1998	1	J
1969	0		1999	1	J
1970	1	E	2000	0	
1971	0		2001	0	
1972	0		2002	0	
1973	0		2003	2	G Z
1974	4	D J K E	2004	0	
1975	9	T B D F G I Z K E	2005	0	
1976	1	Z	2006	0	
1977	1	S	2007	0	

(*) Araştırma konusu ülkeler ve bu ülkeleri sembolize eden harfler aşağıdaki gibidir:

ABD	E	Belçika	B	Fransa	F	İtalya	I
Almanya	G	Birleşik Krallık	K	Hollanda	N	Japonya	J
Avustralya	A	Danimarka	D	İsveç	S	Kanada	C
Avusturya	T	Finlandiya	L	İsviçre	Z	Norveç	V

Kaynak: 1948-1971 yılları arasındaki veriler, Maddison, 1977: 112; 1972-2007 yılları arasındaki veriler, World Bank, World Development Indicators Database.

Maddison (1977: 103-137)'ın çalışmasını izleyerek, 1970 sonrasında 16 gelişmiş ülke için derlediğimiz sonuçlara göre, 1948-1973 yılları arasında 14 kez GSYİH'da düşüş yaşanmışken, 1974-2007 yılları arasında bu sayı 55'e çıkmıştır. Ayrıca, son depresif uzun dalganın yeni sanayileşmiş ülkeleri (İrlanda, İspanya, İzlanda, Portekiz, Yunanistan) bu analize dahil edilmemiştir. Bu ülkeler analize dahil edildiğinde, büyümenin kesintiye uğradığı ülke sayısı artarak, 1974-2007 yılları arasında toplam negatif büyüme sayısı 75'e çıkmaktadır. (World Bank, World Development Indicators Database.) Bu sonuç, 1970'li yıllardan sonra sanayileşmiş ülkelerde ciddi bir değişim olduğunu göstermektedir. Bu değişimin en önemli unsurları arasında, krizin coğrafi olarak yaygınlığı ve toparlanma sürecinin duraksamalı olması sayılabilir. Tablo 2.4'de gelişmiş kapitalist ekonomiler dikkate alınmış olsa da, ortaya konulan genel eğilimin, tüm dünya için geçerli olduğu belirtilmelidir. İncelenmiş olan 16 ülkenin teknoloji, ticaret ve yatırımlar gibi alanlardaki hâkim rolleri dikkate alındığında (Maddison, 1977: 118), 1970 sonrasında gelişmekte olan kapitalist ekonomileri de yakından ilgilendiren ve etkileyen bir süreç olduğu anlaşılmaktadır.

Brenner, Altın Çağ sonrasındaki “gelişme”leri üç temel noktada özetlemektedir. Bunlar (Brenner, 2001: 21):

- Göreli olarak yüksek düzeyli bir uluslararası işbirliğinden, yoğunlaşmış uluslararası çatışmaya yönelim,
- Finans sektörünün göreli baskılanmasından, özgürleştirilmesine yönelim ve finans sektörünün yükselişi/hâkimiyeti,
- Tarihsel olarak eşi görülmemiş bir devlet müdahalesi düzeyinden, derinleşen ekonomik liberalleşmeye yönelim.

Tablo 2.5’de, 1950’li yıllar ile 1980’li yılların sonuna kadar, ABD’de, şirket kârları ile sosyal güvenlik sistemi üzerinden alınan vergilerin dağılımı görülmektedir. Kâr oranlarının düşme eğilimi tarafından belirlenen depresif uzun dalganın başlangıcı ile birlikte, söz konusu iki değişken arasındaki dağılımın çalışanlar aleyhine değişimi tablodan izlenebilmektedir.

Tablo 2.5: ABD’de Toplam Vergi Gelirleri İçinde Şirket Kârları ve Sosyal Sigorta Vergilerinin Payları

Vergiler	1950	1970	1989
Şirket Kârlarından (Yüzde)	25	11	8
Sosyal Sigortadan (Yüzde)	11	20	28

Kaynak: MacEwan, Arthur, 1991’den aktaran Köymen, 2007: 191.

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) üye ülkelerinde, 1960 sonrasında rant gelirlerinin seyri üzerine yapılan bir çalışmada, ülkelerarası ve zamanlararası çeşitli farklılıklara karşın, rant gelirlerinin artmakta olduğu gösterilmiştir. (Power, Epstein, Abrena, 2003).

Tablo 2.6’den izlenebileceği gibi, 1970’li yıllar ile 1990’lı yıllar arasında, finans dışı kesimin kâr payı, toplam 4 ülkede düşmüştür; diğerlerinde ise çok dikkat çekici olmamakla birlikte bir miktar artış yaşanmıştır. Oysa, Japonya haricindeki bütün ülkelerde, rant gelirlerinin GSYİH içindeki payında dikkat çekici artışlar gözlenmektedir.

Tablo 2.6: Bazı OECD Ülkelerinde Rant Gelirlerinin ve Finans Dışı Kesimin Kârlarının GSYİH İçindeki Payları (1970-2000)

(Yüzde)

Ülke	1970'li Yıllar Ortalama Payı		1980'li Yıllar Ortalama Payı		1990'lı Yıllar Ortalama Payı	
	Rant Gelirlerinin Payı	Finans Dışı Kesimin Kâr Payı	Rant Gelirlerinin Payı	Finans Dışı Kesimin Kâr Payı	Rant Gelirlerinin Payı	Finans Dışı Kesimin Kâr Payı
ABD	22,47	10,65	38,26	12,18	33,49	9,97
Almanya	5,02	12,09	7,83	9,80	7,43	11,16
Avustralya	7,92	8,10	14,50	5,24	12,97	7,91
Belçika	11,69	11,66	21,81	12,92	21,28	14,66
Birleşik Krallık	6,33	13,45	10,85	15,83	14,16	15,95
Finlandiya	6,04	7,37	6,58	6,72	8,75	10,56
Fransa	6,24	6,39	10,62	5,97	21,19	11,07
Hollanda	13,47	9,86	18,69	13,06	20,97	15,33
Japonya	12,30	9,02	14,27	9,91	11,22	8,25
G. Kore	4,69	7,32	8,64	7,93	11,28	8,23
Norveç	6,03	10,74	10,45	12,44	9,56	15,20

Kaynak: Power, Epstein, Abrena, 2003: 6.

2.4.2. ABD’de Birikim Sürecinin Finansallaşmasının Seyri

Mandel (1992: 334), kapitalist gelişmenin uzun dalgaları ile dünya kapitalizminin hegemonik güç ve/veya güçleri ilişkisini inceleyerek, genişleyen dalga süresince, dünya piyasalarının belirli tek bir gücün hegemonyası altında olduğuna; ancak, depresif dalga boyunca, böylesi tek bir egemen gücün yokluğuna işaret etmektedir.⁵

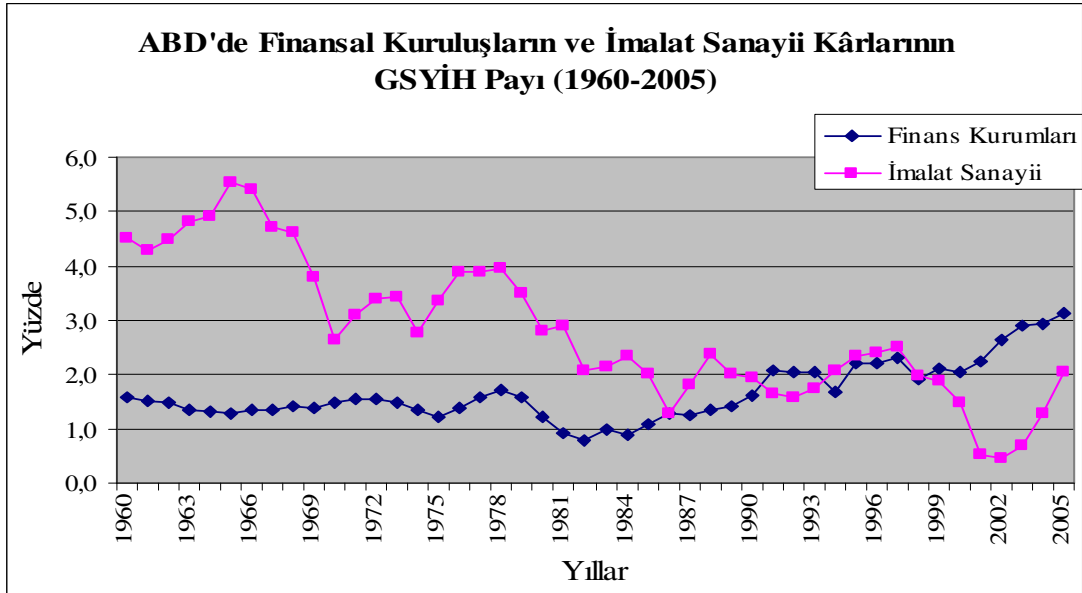
Mandel’in yaklaşımından hareketle, bu alt bölümde, dünya kapitalizminin son genişleyen dalgasında egemen konumunu pekiştiren ABD ekonomisinde, birikim

⁵ Ayrıca, bkz. Gordon, Edwards ve Reich, 1988: 37; Gordon, Edwards ve Reich, 1994: 25; Hobsbawm, 1988: 86.

sürecinin finansallaşmasının seyri incelenecektir. Bu amaçla, ABD’de finans kesimi ile finans dışı kesimdeki kârlara ilişkin veriler kullanılmıştır.

Grafik 2.1’de, ABD’de 1960-2005 yılları arasında finans kuruluşları ile imalat sanayiinde faaliyet gösteren kuruluşların elde ettikleri kârların GSYİH içerisindeki payları görülmektedir. Grafikte dikkat çeken nokta, imalat sanayii kârlarının 1960-1965 yılları arasındaki artış eğiliminin, 1960’lı yılların ikinci yarısından itibaren sonlanarak neredeyse “düzenli” olarak gerilemeye başladığıdır. Söz konusu gerileme, 1970’li yılların sonundan 2002 yılına kadar, oldukça çarpıcıdır. İmalat sanayii kârlarının GSYİH içindeki payında, 2002 yılından itibaren 2005 yılına kadar bir miktar artış eğilimi görülmekle birlikte, bu oran halen 1980 yılındaki düzeyinin altındadır. Diğer yandan, finans kuruluşlarının kârlarının GSYİH içindeki payı hem daha az dalgalı bir seyir izlemekte hem de 1980’li yıllardan itibaren neredeyse “düzenli” olarak artmaktadır.

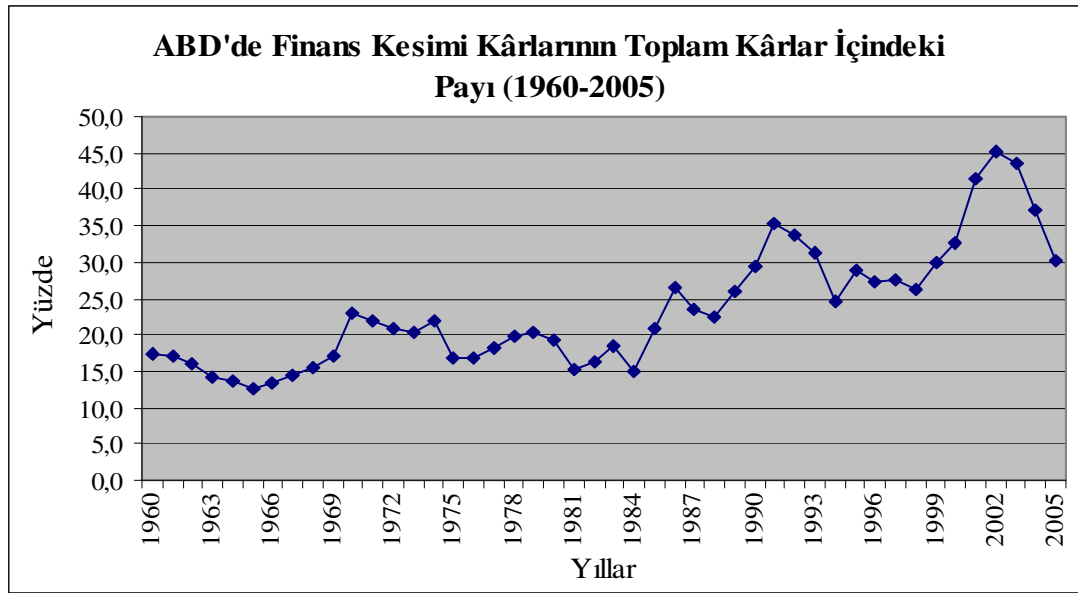
Grafik 2.1: ABD’de Finansal Kuruluşların ve İmalat Sanayii Kârlarının GSYİH Payı (1960-2005)

Kaynak: U.S. Government Printing Office, Economic Report of the President: 2008 Report Spreadsheet Tables.

Finans kesiminde elde edilen kârların, toplam kârlara kıyasla seyrini görebilmek için, 1960-2005 yılları arasında ABD’de finans kuruluşlarının kârlarının toplam kârlar içindeki payı incelenmiştir. (bkz. Grafik 2.2). Grafikten izlenebileceği gibi, finans kuruluşlarının kârlarının toplam kârlar içindeki payı, 1960’lı yıllardaki yaklaşık yüzde 15 olan düzeyinden 2002 yılındaki yüzde 45 düzeyine kadar, özellikle 1980’li yıllardan başlayarak hızla yükselmiştir. Söz konusu oran, 2002 yılından sonra, ciddi sayılabilecek bir düşüş göstererek 2005 yılı itibariyle yüzde 30 düzeyine kadar gerilemiştir. Ancak yine de, finans kuruluşlarının kârlarının toplam kârlar içindeki payının 2005 yılındaki düzeyi, özellikle 1960’lı ve 1970’li yıllar ortalama düzeyinin oldukça üzerindedir.

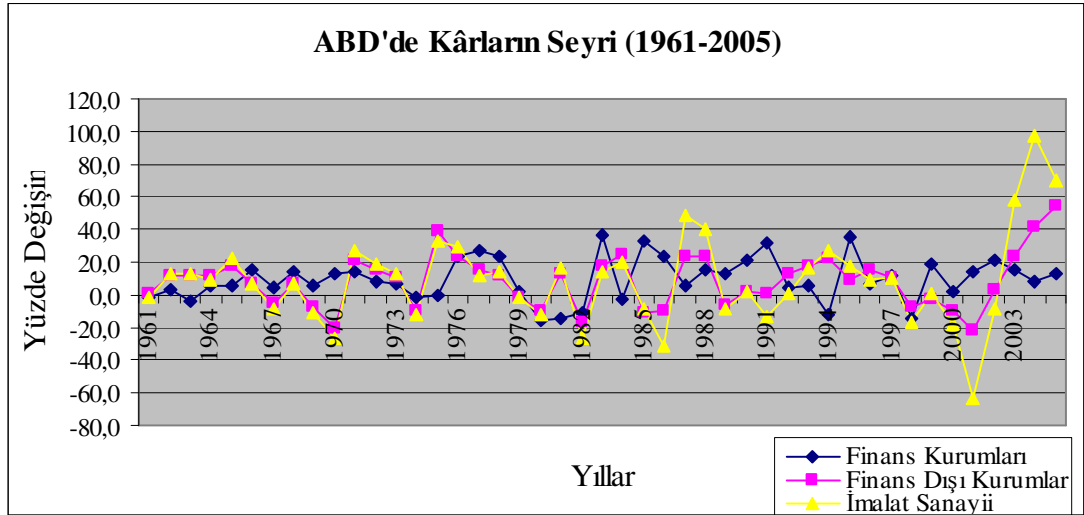
Grafik 2.2: ABD’de Finans Kesimi Kârlarının Toplam Kârlar İçindeki Payı (1960-2005)

Kaynak: U.S. Government Printing Office, Economic Report of the President: 2008 Report Spreadsheet Tables.

ABD’de finans dışı kurumlar ile finans kurumlarının kârlarının yüzde değişimi arasındaki ilişkinin, özellikle 1980 sonrasında belirgin bir biçimde farklılık gösterdiği ve kimi yıllarda birbirinin zıttı hareketler içinde oldukları görülmektedir. (bkz. Grafik 2.3). Buradan yola çıkarak, finansal yatırımların artmasının üretken sermaye yatırımlarının yavaşlamasına neden olduğu sonucunu çıkarmak mümkün değildir. Grafik 2.1’den izlenebileceği gibi, imalat sanayii kârlarının GSYİH içindeki payı, 1966 yılından başlayarak hızla düşmüştür. Oysa, finansal kuruluşların kârlarının GSYİH içindeki payı, 1970’lerin ikinci yarısına kadar durağan sayılabilecek bir seyir izlemiştir; ancak, 1980’li yıllardan itibaren ciddi oranda yükselmiştir. Bağlantılı olarak, finansal birikim kavramını tartışırken belirtmiş olduğumuz üzere, finansallaşma süreci, birikim hızının azalmasının bir “nedeni” değildir; söz konusu süreç, 1960’lı yılların sonundan itibaren kâr oranlarında ve üretken sermaye birikimi hızında meydana gelen düşüşün (Mandel, 1991; Mandel, 1993), bir “sonucu” olarak değerlendirilmelidir.

Grafik 2.3: ABD’de Finans Kurumları ile Finans Dışı Kurumlarda Kârların Seyri (1961-2005)

Kaynak: U.S. Government Printing Office, Economic Report of the President: 2008 Report Spreadsheet Tables.

ABD ekonomisinde 1960-1979 yılları, 1980-2005 yılları ile karşılaştırıldığında, finans kurumlarının kârlarının ortalama olarak yükseldiğini ve oynaklık derecesinin arttığını görmekteyiz. Buna karşılık, finans dışı kurumların kârları aynı dönemler dikkate alındığında gerilemiştir. Söz konusu kuruluşlar arasında imalat sanayii kârlarındaki gerileme oldukça çarpıcıdır. Sermayenin, finans ve finans dışı kesiminin elde ettiği kârların GSYİH içindeki payı birlikte dikkate alındığında, özellikle imalat sanayii kârlarındaki gerilemeden kaynaklanan kaybın, finans kurumlarının artan kârlarıyla telafi edilemediği görülmektedir. Kârların, 1960-1979 yıllarında GSYİH'nın ortalama yüzde 8,4 düzeyinde olan payı, 1980-2005 yıllarında GSYİH'nın ortalama yüzde 6,4'ü düzeyine gerilemiştir. (bkz. Tablo 2.7).

Tablo 2.7: ABD’de Finans Kurumları, Finans Dışı Kurumlar ve İmalat Sanayii Kârlarının Ortalama ve Oynaklık Değerleri (GSYİH’nın Yüzdesi Olarak)

	Ortalama		Oynaklık	
	1960-1979	1980-2005	1960-1979	1980-2005
Finans Kurumlarının Kârları	1,45	1,82	0,12	0,67
Finans Dışı Kurumların Kârları	6,96	4,61	1,21	0,94
İmalat Sanayii Kârları	4,05	1,86	0,82	0,63

Kaynak: U.S. Government Printing Office, Economic Report of the President: 2008 Report Spreadsheet Tables.

2.4.3. Gelişmekte Olan Kapitalist Ekonomiler Açısından Birikim Sürecinin Özellikleri

Dünya kapitalizminin 1970 sonrasında içine girdiği kârlılık krizinin finansal serbestleştirme süreci ile aşılmaya çalışılması sonucunda, gelişmekte olan ekonomiler açısından yeni bir dönem başlamıştır. Birikim sürecinde yaşanan dönüşüm ile birlikte, uluslararası sermaye açısından, “yeni gelişen piyasa ekonomileri” ve “geçiş ekonomileri” giderek daha önemli hale gelerek, gelişmekte olan ekonomilerin geri

kalanından ayrılmaktadırlar. Bu kapsamda, G-20 olarak bilinen topluluğun oluşturulması anlam kazanmaktadır. Gelişmiş sanayi ekonomileriyle “yeni gelişen piyasa ekonomileri”nden oluşan G-20, toplam 19 ülke⁶ ve Avrupa Birliği’nden oluşmaktadır.

Bu alt bölümde, gelişmekte olan ekonomiler açısından finansal serbestleştirme süreci, ekonomik ve sosyal etkileri temelinde incelenecektir.

2.4.3.1. Ekonomik Kalkınma - Ekonomik Büyüme Ayrımı

Gelişmekte olan ekonomilerin kalkınma sorunları, özellikle 1960’lı yıllardan başlayarak, ana akım dışında kalan çeşitli yaklaşımlar tarafından yapılan çalışmalarda geniş yer bulmuştur. Söz konusu yaklaşımlarda, gelişmekte olan bir ekonominin, kalkınma koşulları, ekonomik kalkınma ile ekonomik büyüme olguları arasındaki farklılıklar temelinde tanımlanmaktadır. Buna göre, kalkınma üretken ve bağımsız bir büyüme modeline kaynaklık ederken, ekonomik büyümenin kesin olarak bu iki unsuru barındırması gerekmemektedir. Diğer bir ifade ile, uzun vadeli büyümeye kendiliğinden bir ivme kazandıran kalkınmanın, kendi kendine yeterli ve bağımsız bir büyüme modeli yaratması gerektiği; bu nedenle de salt büyümeden farklı olduğu ileri sürülmektedir. Kalkınma ile büyüme arasındaki temel farklar, ilkinin taşıdığı özellikler açısından, şu şekilde sıralanmaktadır (Adelman ve Yeldan, 2000: 95):

- kendi kendine yeterli büyüme,
- üretim biçimlerinde yapısal değişim,
- teknolojik gelişme,
- sosyal, politik ve kurumsal alanda modernleşme,
- yaşam koşullarında geniş çaplı bir ilerleme.

⁶ ABD, Almanya, Arjantin, Avustralya, Birleşik Krallık, Brezilya, Çin, Endonezya, Fransa, Güney Afrika, Güney Kore, Hindistan, İtalya, Japonya, Kanada, Meksika, Rusya, Suudi Arabistan, Türkiye.

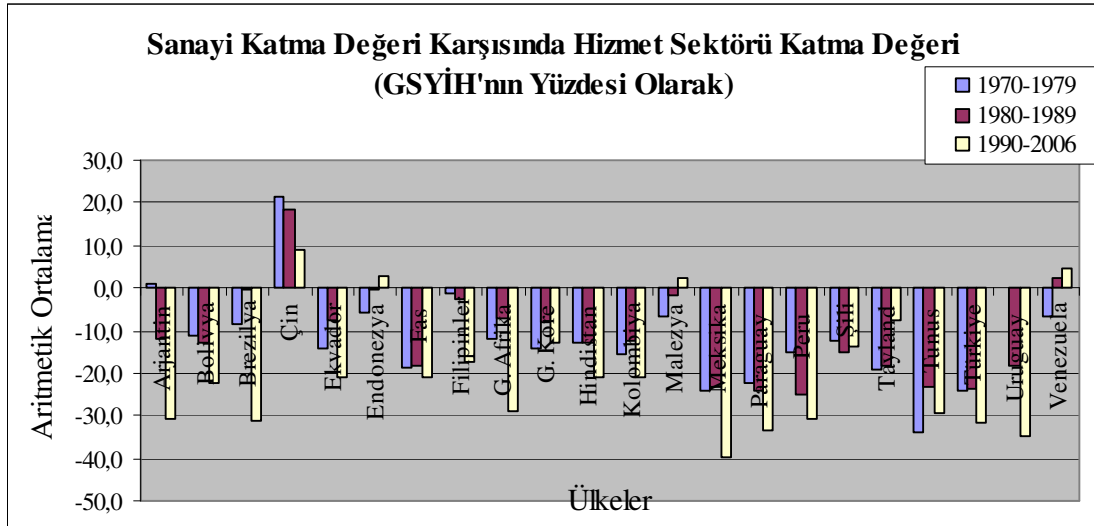
Prebisch (1959: 251-273), dünya ekonomisinin, teknolojik gelişmenin eşitsiz dağılımına bağlı olarak, “merkez” ve “çevre” olmak üzere ikiye ayrıldığını ileri sürerek, “çevre” ülkelerin uluslararası işbölümü içindeki hammadde üreticisi/ihracatçısı konumlarının yerleşmesine ve gelişmiş ülkelere olan bağımlılıklarının giderek artmasına dikkat çekmiştir. Prebisch’in dış ticaret ilişkilerindeki bu uzmanlaşma biçimine getirdiği eleştiri çerçevesindeki çözüm önerisi; gelişmekte olan ülkelerin kendi kendilerine yeterli bir büyüme modeli geliştirebilmeleri için, ithal ikameci model eşliğinde kalkınma stratejisi izlemeleri ve giderek daha fazla mamul mal ihracına yönelmeleri temeline dayanmaktadır.

Amin’e göre, “çevre”nin geri kalmışlığı ile “merkez”in gelişmişliği, aslında bir sürecin, sermaye birikimi sürecinin, iki farklı yüzüdür (Amin, 1974). Bağlantılı olarak, gelişmekte olan ülkelerin gelişme süreçleri ile hâlihazırda gelişmiş ülkelerin kalkınma süreçleri birbirinden oldukça farklı özellikler arz etmektedir. Bu görüş, Amin ve Chang’ın çalışmalarında geniş yer bulmuştur. Amin’e (1974) göre, “çevre konumlu” ülkelerin gelişme süreçlerinde yaşadıklarını, sanayileşmiş ülkelerin gelişme süreçleri ile karşılaştırmamak gerekir; çünkü, ikinci gruptaki ülkelere, kalkınma süreçlerinde çıkarlarını dayatacak bir “merkez blok” bulunmamaktaydı. Bu durumu başka bir yönüyle ele alan Chang (2002), analojik bir yaklaşımla, gelişmiş ülkelerin bir zamanlar basamaklarını tırmanarak ulaştıkları bugünkü yerlerinden merdiveni iterek, aslında, gelişmekte olan ülkeleri engellediklerini belirtmektedir. Daha açık bir ifade ile, günümüzde gelişmekte olan ülkelere önerilen politikalar, esasen, şimdiki gelişmiş ülkelerin uygulamış oldukları politikalar değildir; tam tersine gelişmiş ülkeler, uygulanmasını şiddetle eleştirdikleri politikalarla günümüzdeki konumlarına ulaşmışlardır. Bu noktadan hareketle, Amin, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere, “çevre kapitalizmi”nin yerleşmesine katkı yapmakta olduklarını ileri sürmektedir. (Amin, 1974: 392-393). Söz konusu yaklaşıma göre, gelişmekte olan ekonomilerin payına düşen, kalkınma yerine bağımlı büyüme olmaktadır.

Syrquin'in (1988: 242-243) ve Syrquin ve Chenery'nin (1989: 31-33) bulgularına göre, bir ülkede kişi başına gelir arttıkça, sınai üretimin bileşenleri hafif sanayi ürünlerinden ağır sanayi ürünlerine doğru kaymaktadır. Buna göre, gelişmekte olan bir ülkede, tanım gereği, sanayinin katma değerinin artması beklenmektedir

Grafik 2.4'de, 22 gelişmekte olan ülke için sanayi sektörünün katma değeri hizmet sektörünün katma değeri ile kıyaslanmaktadır. Grafik, söz konusu ülkeler için herbir alt dönemde, sanayinin katma değerinin GSYİH içindeki payının aritmetik ortalamasının hizmet sektörü katma değerinin GSYİH içindeki payının aritmetik ortalaması ile kıyaslanması sonucu oluşturulmuştur. Veriler 1970-2006 yıllarını kapsamakta ve değişkenler arasındaki farklar onar yıllık dönemler halinde grafikten izlenebilmektedir.

Grafik 2.4: Sanayi Katma Değeri Karşısında Hizmet Sektörü Katma Değeri (1970-2006)

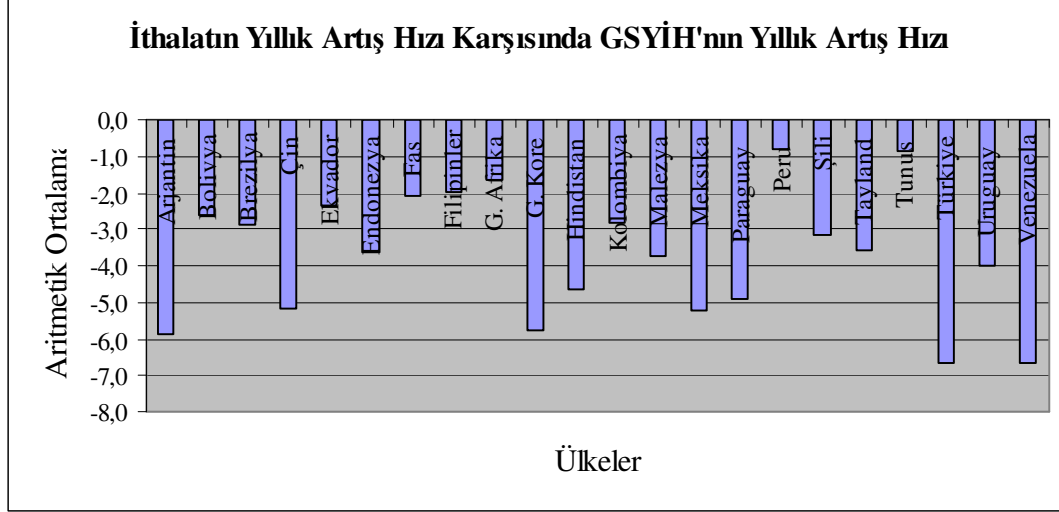
(*) Peru için 1980-1989 dönemi, 1980-1985 yıllarına ilişkin veriler bulunamadığından 1986-1989 ortalamasıdır. Şili için 1990-2006 dönemi, 2006 yılına ilişkin veriler bulunamadığından 1990-2005 ortalamasıdır. Uruguay için 1970-1979 dönemi ile 1980-1982 yıllarına ilişkin veriler bulunamadığından 1980-1989 dönemi, 1983-1989 ortalamasıdır. Venezuela için 1990-2006 dönemi, 2004-2006 yıllarına ilişkin veriler bulunamadığından 1990-2003 ortalamasıdır.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators Database.

Grafik 2.4 yardımıyla iki önemli sonuca ulaşmaktayız. İlk olarak, Endonezya, Malezya ve Venezuela'da görülen çok küçük miktarlardaki artışı dışarıda bırakırsak, 22 ülke içinde sanayisinin katma değeri hizmet sektörü katma değerinin üzerinde olan tek ülke, incelenen üç dönem boyunca azalan bir seyir izlemekle birlikte, Çin'dir. İkinci olarak, ülkelerin çoğunda 1970-1979 dönemine kıyasla 1990-2004 döneminde hizmet sektörü lehine oluşan fark giderek artmaktadır. Böyle bir eğilim, birikimin temelini reel üretim olduğu düşünüldüğünde, uzun vadeli büyüme açısından sorun oluşturmaktadır. Belirtilen ülkeler için istihdam verileri incelenmemiş olmakla birlikte, bu eğilimin, 1970 sonrasında değişen istihdam yapısına işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Yukarıdaki grafikte ortaya konulan eğilim, bağımlı büyüme olgusu ile birleştiğinde, gelişmekte olan ülkeler açısından dikkat çekici sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bağımlı büyüme göstergesi olarak, aynı ülkeler için 1970-2006 yılları arasındaki ithalat artışları GSYİH artışları ile kıyaslanmıştır. Buna göre, yıllık ithalat artışı GSYİH artışının üzerinde ise, ithalat artışı büyümeye katkı sağlamamıştır; ithalat tüketim harcamalarını arttırmıştır. (Boratav, 1987: 107). Grafik 2.5'den izlenebileceği üzere, örnekteki tüm ülkelerde ithalatın yıllık büyüme hızı, GSYİH'nın yıllık büyüme hızının üzerindedir; gelişmekte olan ekonomilerde ithalat artışı, üretken yatırımları beklenen düzeyde arttırmamıştır. Bu savı destekleyen bir diğer gösterge ise, ortalama GSYİH artışı ile ortalama ithalat artışı arasındaki basit korelasyon hesabının analize dahil edilmesi ile ortaya çıkmaktadır; iki değişken arasındaki basit korelasyon 0,75 olarak hesaplanmıştır. (bkz. Ek 2.1) Diğer bir ifade ile, nedensellik ilişkisi ileri sürülemezle birlikte, GSYİH, ithalat arttığı sürece artış göstermektedir.

Grafik 2.5: İthalatın Yıllık Artış Hızı Karşısında GSYİH'nın Yıllık Artış Hızı (1970-2006)

Kaynak: World Bank, World Development Indicators Database.

Grafik 2.4 ve Grafik 2.5'deki ülkelerin seçilmesinin en önemli nedeni, gelişmekte olan ekonomiler arasında farklı bir yere sahip olmalarıdır. Belirttiğimiz fark, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren bu ülkelere doğru hareketlenen yabancı sermayenin ulaştığı olağanüstü hacimde ortaya çıkmaktadır. Akyüz ve Cornford (1999: 12)'un bulgularına göre, “yeni gelişen piyasa ekonomileri”⁷, tüm diğer gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında, 1970 ve 1980'li yıllar boyunca toplam net sermaye girişlerinin ortalama olarak yüzde 40'ını alırlarken, 1990'lı yıllarla birlikte bu oran yüzde 90'ın üzerine çıkmıştır. Calvo, Leiderman ve Reinhart (1996: 123), Asya ve Latin Amerika'daki gelişmekte olan ülkelere 1990-1994 yılları arasında 670 milyar ABD doları tutarında sermaye girişi olduğunu belirtmektedirler. Oysaki, bu beş yıllık süre boyunca Doğu Asya ve Pasifik'teki ülkelerin GSYİH'larının aritmetik ortalaması 830 milyar ABD doları, Güney Asya ülkelerinin 382 milyar ABD doları ve Latin Amerika ülkelerinin ise 1.304 milyar ABD doları olup; üç bölgenin ortalaması 839 milyar ABD dolarıdır. (World

⁷ Arjantin, Brezilya, Çin, Ekvador, Endonezya, Fas, Filipinler, Güney Kore, Hindistan, Kolombiya, Malezya, Meksika, Mısır, Peru, Şili, Tayland, Tunus, Türkiye, Uruguay, Venezuela. (Akyüz ve Cornford, 1999: 12).

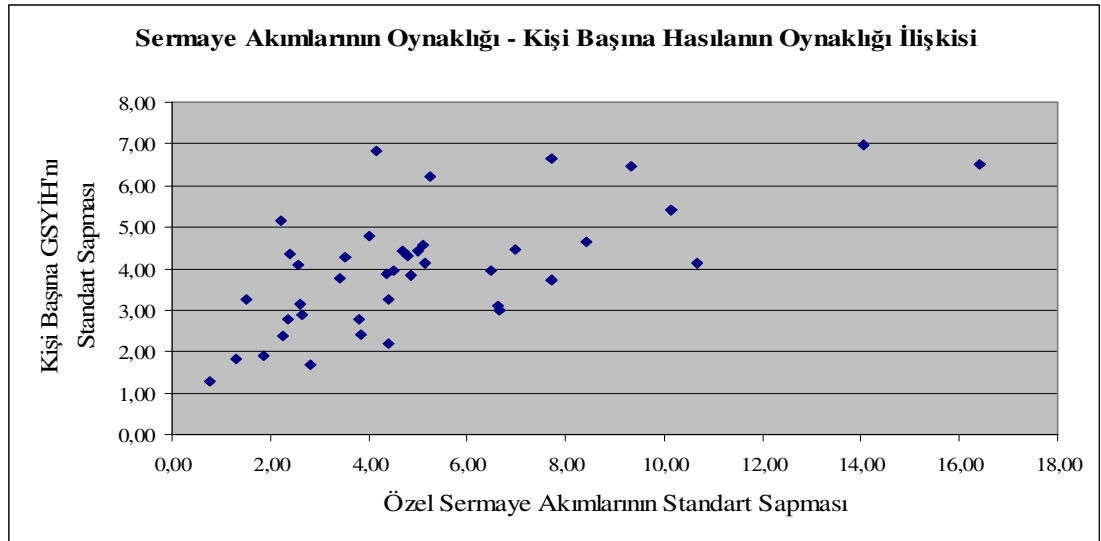
Bank, World Development Indicators Database). Üç bölgenin ortalama GSYİH'sının yaklaşık olarak yüzde 80'ine karşılık gelen sermaye girişlerindeki bu olağanüstü artışın, evsahibi ülkelerin ekonomileri üzerinde çok ciddi etkileri olacağı açıktır.

2.4.3.2. Finansal Küreselleştirme Süreci: Artan İstikrarsızlık ve Borçluluk Olguları

Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi sonrasında, özellikle 1990'lı yıllarla birlikte, gelişmekte olan kapitalist ekonomiler açısından artan istikrarsızlık ve borçluluk olguları dikkat çekmektedir.

Grafik 2.6'da, 41 gelişmekte olan ülke için, özel sermaye akımlarının oynaklığı kişi başına gelirdeki oynaklıkla kıyaslanmaktadır. Oynaklık göstergesi olarak, 1980-2005 yılları için belirtilen değişkenlerin standart sapmaları hesaplanmıştır. Grafik, söz konusu iki değişken arasındaki pozitif ilişkiye işaret etmektedir.

Grafik 2.6: Özel Sermaye Akımları – Kişi Başına GSYİH İlişkisi

(*) Analize dahil edilen ülkeler ve grafik verileri için bkz. Ek 2.2.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators Database.

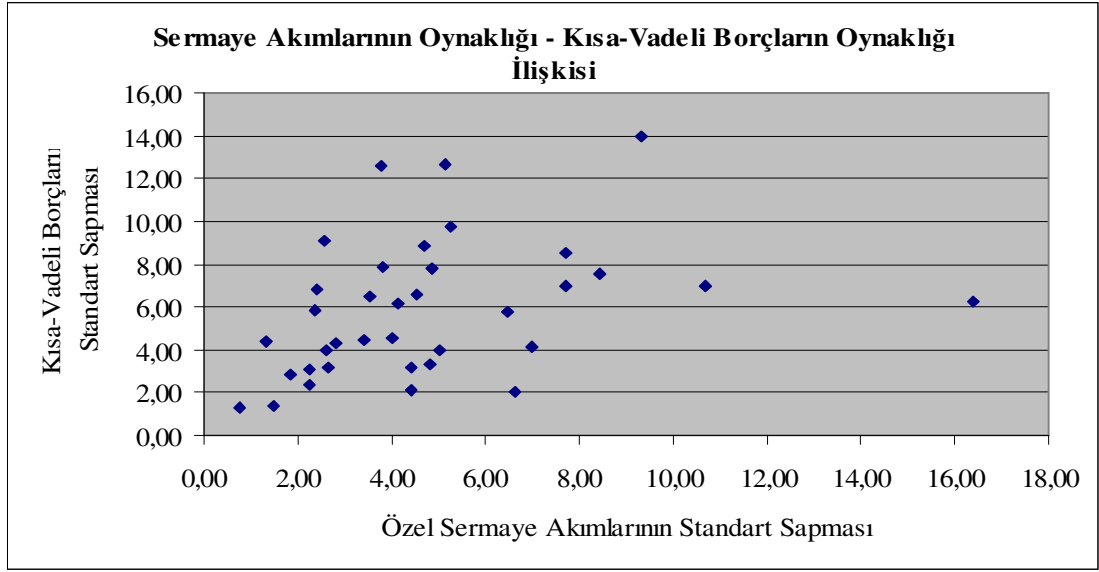
Grafik 2.6'dan elde ettiğimiz sonuçları destekleyen bir çalışmaya göre, büyümenin oynaklığı ile büyüme hızı arasında güçlü bir negatif ilişki bulunmaktadır; oynaklık ne kadar yüksekse büyüme hızı o kadar düşüktür. Söz konusu çalışmada, Ramey ve Ramey (1995: 1139-1141), 1960-1985 yılları için 92 ülkedeki ortalama büyüme hızı ile büyüme hızının standart sapması arasındaki korelasyonu hesaplamışlardır. Buna göre, oynaklık ve büyüme arasında güçlü bir negatif ilişki bulmuşlardır; korelasyon sonuçlarına göre, büyüme ne kadar oynaksa, büyüme hızı o kadar düşük olmaktadır. (Ramey ve Ramey, 1995: 1139). Ayrıca, bu çalışmaya göre Türkiye, OECD ülkeleri içindeki en yüksek sapmaya sahip ülke konumundadır. (Ramey ve Ramey, 1995: 1142). Büyüme göstergelerini dikkate alan bir diğer çalışmada ise, 1970'li yıllar 1980 sonrası ile karşılaştırılmış ve gelişmekte olan ülkelere⁸ 1980 sonrasında, yıllık ortalama GSYİH artış hızının düşük, buna karşılık oynaklığının yüksek olduğu saptanmıştır. (Onaran, 2005: 12-13). Ayrıca, Breen ve García-Peñalosa, büyüme hızının oynaklığı ve eşitsizlik arasında pozitif ilişki bulmuşlardır. (Breen ve García-Peñalosa, 2005: 380-398).

Finansal küreselleştirme sürecinin gelişmekte olan ülkelerdeki ikinci önemli sonucu olan dış borçların (özellikle de kısa vadeli borçların) birikimli artışına ilişkin önemli ipuçları veren grafiği aşağıda görebiliriz. Grafik 2.7'den rahatlıkla izlenebileceği gibi, 36 gelişmekte olan ülkede 1980-2005 yılları için, özel sermaye akımlarının oynaklığı arttıkça kısa vadeli borçların oynaklığı artmaktadır. Elde ettiğimiz bu sonucu destekleyen bir diğer gösterge, aynı ülkeler için, kısa vadeli borçların ortalamasının kısa vadeli borçların oynaklığı ile kıyaslanması sonucunda ortaya çıkmaktadır. İki değişken arasındaki basit korelasyon 0,72 olarak hesaplanmıştır (bkz. Ek 2.3); bu ise, kısa vadeli borçların oynaklığı arttıkça kısa vadeli borçların artışına işaret etmektedir. Artan kısa

⁸ Çalışmada toplam 10 ülke analiz edilmiştir. Belirtilen sonuç, Şili hariç, Arjantin, Brezilya, Endonezya, Filipinler, Güney Kore, Malezya, Meksika, Tayland ve Türkiye içindir.

vadeli borçların “kalkınma” üzerinde kısıtlayıcı/engelleyici etkiler meydana getirmesi beklenmektedir.

Grafik 2.7: Özel Sermaye Akımları – Kısa Vadeli Borçlar İlişkisi

(*) Analize dahil edilen ülkeler ve grafik verileri için bkz. Ek 2.4.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators Database.

Gelişmekte olan ekonomilerden gelişmiş ekonomilere net kaynak transferi, özellikle, kredi ihracının kısıldığı buna karşılık borç servisi ödemelerinin sürdürüldüğü 1984 yılı sonrasında belirgin hale gelmiştir. (Magdoff ve Sweezy, 1992b: 1-19). Boratav (2004), gelişmekte olan ekonomilerden gelişmiş ekonomilere net kaynak transferinin 1995 yılı sonrasında artmış olduğunu göstermektedir.

2.4.3.3. Finansal Küreselleştirme Sürecinin Sosyal Sonuçları

Gelişmekte olan ekonomiler açısından yukarıda ortaya konulan eğilimler, hükümetlerin, uluslararası sermaye gözünde kredi puanlarının düşmemesi için, giderek artan bir saplantı ile birincil bütçe fazlası elde etme çabalarına dönüşmektedir. Bu durumda

oluşacak yük, gerek azalan sosyal harcamalar, gerekse giderek artan vergiler (dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payının giderek artması) yoluyla emek üzerinde yoğunlaşacaktır. Çünkü sermaye, Sen’in terimleri ile ifade edecek olursak hem “özgür” hem de “yapabilir” iken (Sen, 1988: 16-18), emek sadece “özgür”dür. Ancak, burada, “özgür”lük kavramının, emek açısından “pasif özgürlük” anlamına geldiği vurgulanmalıdır. Başka türlü ifade edersek, sermayenin hareketliliğini emeğin hareketliliği ile kıyaslamak mümkün değildir. Sermaye, göreceli olarak daha düşük vergi oranlarının uygulandığı ve/veya kuralsızlaştırmanın yaygın olduğu daha “dost” yerlere kolaylıkla kaçabilmektedir. (Altvater, 1997: 66)⁹. Sermayenin akışkanlığının olağanüstü boyutlara ulaşması sayesinde elde ettiği vergiden kaçınma imkânları, emek açısından artan işsizlik tehdidi ile birleştiğinde toplumsal maliyetlerin emek gelirleri üzerinde yoğunlaşması kaçınılmaz olmaktadır.

Küreselleştirme kavramını açıklamaya çalıştığımız alt bölümde, “zaman-mekân düzenlemesi” (Harvey, 2004: 91-93) kuramına değinmiştik. Bu kurama göre, aşırı birikimin sosyal nitelikli harcamaların artışı ile dönemsel olarak yer değiştirmesi ve/veya başka coğrafyalarda hammadde, emekgücü ve yeni pazar kaynaklarına ulaşarak mekânsal olarak yer değiştirmesi ve bu sayede sermayenin değersizleşmesi sorununun bir süre için çözümlenebilmesi mümkündür. Bu yaklaşımın ilk örneklerini, Luxemburg (1984) ve Baran ve Sweezy (1973)’de görmekteyiz. Luxemburg demiryollarının mesafeleri ortadan kaldırıcı etkisine vurgu yaparken, Baran ve Sweezy buhar makinesi, demiryolları ve otomobil üretimi olmak üzere üç önemli gelişme üzerinde durmuşlardır. Bu gelişmelerin ortak özellikleri, kapitalist sermaye birikimi sürecinde ekonomik coğrafyanın radikal bir biçimde değiştirilmesinde ve yeni talep unsurları yaratarak (Baran ve Sweezy, 1973: 216) pazarın genişletilmesinde öncü rol oynamalarıdır. Söz konusu yenilikler; bir yandan yatırımların getirisinde olağanüstü bir artışa imkân verirken, diğer yandan -ve bu sonuçla bağlantılı olarak- ekonominin üretim yapısını değiştirmektedirler. Böyle büyük bir etki ise, ekonomik coğrafyanın doğrudan

⁹ Ayrıca, bkz. Cornia, 1999: 14; World Bank, 1995: 62-63.

etkilenmesine yol açmaktadır. Bu sürecin günümüzdeki yansımaları internet teknolojisinin ulaştığı boyutlar ve sermayenin hareketliliği üzerindeki kontrollerin kaldırılması çabası -daha doğru bir ifadeyle zorunluluğu- ile ortaya çıkmaktadır.

“Zaman-mekân düzenlemesi” kuramından hareketle, aşırı birikim krizi içinde bulunmayan gelişmekte olan ekonomilerde, sermayenin zamansal olarak yer değiştirmesini sağlamak üzere, sosyal harcamalarda dikkate değer bir artışın olmaması şaşırtıcı değildir. Bu yaklaşımda, gelişmekte olan ekonomiler, gelişmiş ekonomiler açısından ucuz hammadde kaynakları ve düşük emek maliyetleri ile olumsuz dışsallıkların rahatlıkla yaratılabileceği geniş bir pazar; uluslararası sermayenin mekânsal olarak yer değiştirmesinde önemli birer fırsat haline gelmektedirler.

Herbir ülkenin özgül koşulları gözardı edilmemekle birlikte, birçok gelişmekte olan ülkede finansal serbestleştirme benzer sonuçlar ortaya çıkardığını söylemek aşırı genelleme yapmak anlamına gelmeyecektir. Yoğun sermaye çıkışlarının yaşandığı kriz dönemlerinde ücretlerin önemli kayıplara uğradığını; bu zamanlarda görece “refah” dönemlerinde elde edilen ücret artışlarının sermaye lehine fazlası ile telafi edildiğini görmekteyiz. Örneğin, Türkiye’de imalat sanayiinde, 1990’ların başında görülen yüzde 16,1’lik reel ücret artışını, 1990’ların ikinci yarısında yüzde 25,2’lik bir düşüş izlemiştir. Aynı rakamlar Meksika ve Endonezya için sırasıyla yüzde 6,2’lik artış ve yüzde 11,4’lük düşüş ile yüzde 5,6’lık artış ile yüzde 25,1’lik düşüş olmuştur. (UNCTAD, 2000: 64). Bununla birlikte, görece “refah” dönemlerinde gözlenen ücret artışlarını her bir ülkenin sosyal dinamiklerinden bağımsız düşünmemiz imkânsızdır.

Kriz dönemleri, sermayenin emek aleyhine yeniden yapılandırılmasına imkân veren oportünist dönemler olarak işlevseldirler. Kriz yıllarının hemen arkasından, büyüme göstergeleri toparlanmaya başlarken, ücret paylarında benzer bir toparlanma görülmemektedir. 2003 yılı itibariyle, Meksika’da 1994, Doğu Asya ülkelerinde 1997, Brezilya’da 1998, Arjantin ve Türkiye’de 2001 krizlerinden bu yana, ücret payları kriz

öncesi düzeylerinden daha düşüktür. Kriz dönemlerinde, büyüme hızında gerçekleşen yüzde 1 oranındaki bir düşüşün, ücret payında yüzde 1,4 (Malezya) ile yüzde 7,8 (Türkiye) arasında bir kayıpla sonuçlandığı hesaplanmıştır. (Onaran, 2005: 19). Diwan (1999; 2001), ücretlerin, finansal krizlerin ardından çok hızlı ve şiddetli bir biçimde düştüğünü; sonrasında ise, ancak, kısmen toparlanabildiğini göstermiştir. Söz konusu dönemlerde, ücret paylarında görülen düşüşün yanısıra, yüksek işsizlik düzeyleri dikkat çekmektedir (Onaran, 2005: 13-14).

Finansal serbestleştirme temelinde yaygınlaşan finansallaşma sürecinde, bölüşüm sorunu daha da önemli hale gelmektedir. Finansallaşma süreci ile birlikte artan borçluluk olgusu sonucunda, kâr düzeyinin olumsuz etkilenmemesi, ancak, ücret paylarının düşürülmesi ile mümkündür. Ayrıca, bu süreçte ortaya çıkan her yeni kriz, beraberinde yeniden dağılım sonucunu da getirmektedir. Duménil ve Lévy (2001: 578-607), finansal serbestleştirme sürecinden ve bu süreçte meydana gelen krizlerden yararlanan tarafın finans kesimi olduğunu belirtmektedirler. Buna göre, kriz sonuçları “sınıf yansız” (Onaran, 2005: 29) değildir. Örneğin, Türkiye’de, büyümenin sağlandığı yıllarda ücret payında ciddi bir artış görülmezken, ücretlerin kriz dönemlerinde -aşağıya doğru- “güçlü bir tepki verdiği” görülmektedir. (Onaran, 2007: 17). Yatırım ve aramalı ithalatının yüksek düzeyde olduğu Türkiye’de, devalüasyon ile ücret payı arasında bir ödünleşim (**trade-off**) söz konusudur. (Yentürk, 1997: 30; Onaran, 2007: 17).

Oysaki, geleneksel iktisadın oldukça yaygın olan bir yaklaşımına göre, emek piyasalarının yeterince esnek olmaması temel bir sorundur. Burada bir kez daha sermaye lehine ikili bir yaklaşımla karşı karşıya kalmaktayız. Çünkü bu önerme, sermaye söz konusu olduğunda geçerliliğini yitirmektedir; yüksek kâr marjını korumak için kapasite kullanımının düşürülmesi, fiyatların düşürülmesine tercih edilmektedir. (Foster, Magdoff ve McChesney, 2002: 1-14).

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) 2000 yılı raporunda, gelişmekte olan ekonomilerde yaşanan finansal çevrimlerin geleneksel iş çevrimlerinden tamamen farklı olduğu belirtilmektedir. Bu farklılığı açıklamak için iki temel noktadan bahsedilmektedir (UNCTAD, 2000: 61): Bunlardan ilki, finansal çevrimler sonucunda gelir bölüşümü ve yoksulluk göstergelerinin olağanüstü sapması ve bu sapmanın ancak çok uzun vadeli büyüme sonucunda telafi edilebilmesinin mümkün olduğudur. İkincisi ise, yükseliş ve düşüş evrelerinin uzun vadeli birikim ve büyüme üzerinde önemli etkileri olduğu; kimi durumlarda birikimi zayıflattığı diğer bazı durumlarda ise, sermaye girişlerindeki artışların, sürdürülemez durumdaki tüketim harcamalarını karşılayabildiği ölçüde, birikimi arttırabildiğidir.

Gelişmekte olan ekonomiler açısından sürekli bir “büyüme-kriz-istikrar sağlama” döngüsünden bahsetmek yeterli midir? Böyle bir analiz, gelişmelere ilişkin herhangi bir neden-sonuç ilişkisi ve detaylı bir analiz sunmamakta, sadece görünür olandan bahsetmektedir. Bunun bir adım ötesine geçecek olan yaklaşım, olay ve olguların arka planlarının incelenmesini gerektirmektedir.

2.5. 1970 SONRASINDA BİRİKİM SÜRECİNİN BÖLÜŞÜM DİNAMİKLERİ

1970’li yıllardan günümüze devam etmekte olan depresif uzun dalga süresince, azalan kâr oranlarının yatırımlar ve istihdamda kısılma olarak yansımaları sonucunda giderek artan yedek işsiz ordusunun ücretlerin yükselmesinin önünde önemli bir engel olduğunu belirtmiştik. Söz konusu süreçte, esnek istihdam biçimlerinin yaygınlaştırılması, yarı zamanlı ve/veya geçici işlerde çalışma, istihdamın sektörel dağılımının hizmet sektörü lehine artması ve sendikaların zayıflatılması gibi nedenlere bağlı olarak, ücret kayıpları artmıştır.

Tablo 2.8, 2000’li yıllara ilişkin veri sunmamakla birlikte, kanımızca, sürece ilişkin genel bir bilgi sağlıyor olması açısından önemlidir. 1990 yılı itibariyle tabloda görülen ülkelerin çoğunda imalat sanayiinde ücretlerin katma değer içerisindeki payı olağanüstü gerilemiştir; bazı ülkelerde emek gelirlerindeki kayıp yüzde 50 civarında gerçekleşmiştir. 1990 yılı itibariyle gelişmiş ekonomilerde ücret gelirleri, gelişmekte olan ekonomilerdeki düzeyin oldukça üzerindedir; söz konusu durum, sermayenin mekânsal olarak yer değiştirmesinde önemli bir motiftir.

Tablo 2.8: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde İmalat Sanayiinde Katma Değerin Yüzdesi Olarak Toplam Ücretler

Ülkeler	1970	1990
Gelişmekte Olan Ülkeler		
Arjantin	28	20
Bangladeş	26	-
Bolivya	43	27
Brezilya	22	23
Ekvador	27	39
El Salvador	28	-
Endonezya	26	19
Fas	-	38
Filipinler	21	24
Güney Afrika	46	49
Güney Kore	25	28
Hindistan	46	43
Honduras	-	38
Kenya	50	43
Kolombiya	25	15
Kosta Rika	41	39
Macaristan	28	41
Malezya	28	27
Meksika	44	20
Mısır	54	34
Sri Lanka	-	18
Şili	19	17
Tayland	24	28

	1970	1990
Gelişmekte Olan Ülkeler		
Türkiye	26	22
Uruguay	-	27
Venezuela	31	16
	1970	1990
Gelişmiş Ülkeler		
ABD	47	36
Almanya	46	41
Avustralya	52	39
Avusturya	47	54
Birleşik Krallık	52	42
Danimarka	56	57
Finlandiya	47	47
Fransa	-	60
Hollanda	52	48
İspanya	52	41
İsveç	52	35
İtalya	41	42
Japonya	32	33
Kanada	53	46
Norveç	50	57

Kaynak: World Bank, World Development Report, 1994: 174-175.

Tablo 2.8’de dikkat çeken nokta, 1970-1990 yılları arasında, hem gelişmekte olan ülkelerde hem de gelişmiş ülkelerde, imalat sanayiinde toplam ücretlerin katma değer içerisindeki payının genel olarak azalmakta olduğudur. Bununla birlikte, 1990 yılı itibariyle, gelişmekte olan ülkelerde ortalama ücret-katma değer oranı, gelişmiş ülkeler ortalamasından oldukça düşük düzeydedir; sırasıyla yüzde 29 ve yüzde 45’dir.

Tablo 2.9’da, gelişmekte olan ülkeler ve gelişmiş ülkelerdeki net saat ücretleri görülmektedir. Tablonun sol sütununda gelişmekte olan ekonomiler, sağ sütununda ise gelişmiş ekonomiler yer almaktadır. Bu tablo sayesinde, ücret gelirleri açısından,

gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki uçurum ortaya çıkmaktadır; gelişmekte olan ülkelerin net saat ücreti ortalaması 2,42 dolar iken, gelişmiş ülkelerin ortalaması 14,99 dolardır. İlk gruptaki minimum ücretin, ikinci grup minimum ücretine oranı yüzde 6; ilk gruptaki maksimum ücretin, ikinci grup maksimum ücretine oranı yüzde 26'dır.

Tablo 2.9: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Net Saat Ücretleri (ABD Doları)

Ülke	Net Saat Ücreti	Ülke	Net Saat Ücreti
Arjantin	5,19	ABD**	13,76
Brezilya**	2,45	Almanya**	20,06
Ekvador**	0,93	Avusturya*	15,43
Filipinler	2,12	Danimarka**	16,75
Güney Afrika	5,18	Finlandiya**	11,51
Güney Kore	4,87	Fransa**	10,43
Honduras	0,63	Hollanda**	19,51
Kolombiya**	1,69	İngiltere**	9,81
Meksika	1,11	İsveç	14,35
Paraguay	1,45	İtalya*	14,14
Tunus	1,79	Japonya**	20,06
Türkiye	1,66	Kanada**	14,11
GOÜ Ortalaması	2,42	GÜ Ortalaması	14,99
GOÜ Minimumu	0,63	GÜ Minimumu	9,81
GOÜ Maksimumu	5,19	GÜ Maksimumu	20,06

(*) 1993; (**) 1994.

(***) Ana metal sanayi işçileri içindir.

(****) Ortalama, minimum ve maksimum değerler tarafımızca hesaplanmıştır.

Kaynak: International Metalworkers Federation, The Purchasing Power of Working Time, 1994-1995'den aktaran Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası, 1995: 349.

Finansallaşma sürecinde gelişmekte olan ülkelerde bölüşüm ilişkileri açısından bazı temel göstergeler, aşağıdaki dört tablo aracılığıyla izlenebilmektedir. Bu tablolarda sırasıyla, imalat sanayii katma değerinin seyri, ücretlerin imalat sanayii katma değeri

içindeki payı, reel faiz oranları ve faiz ödemelerinin bütçe harcamaları içindeki payı görülmektedir.

Tablo 2.10'dan izlenebileceği gibi, imalat sanayii katma değerinin artış oranı 1980 yılı sonrasında, Şili haricindeki bütün ülkelerde düşmüştür. En çarpıcı düşüş ise, 1980-2003 yılları ortalaması neredeyse sıfıra yaklaşan Brezilya ile Güney Kore'de gerçekleşmiştir.

Tablo 2.10: İmalat Sanayii Katma Değerinin Seyri (Yüzde Artış)

Ülkeler	Ortalama		Oynaklık	
	1970-1979	1980-2003	1970-1979	1980-2003
Arjantin	1,91	0,23	3,32	35,06
Brezilya	9,55	0,96	0,47	6,20
Endonezya	12,82	9,50	0,34	0,77
Filipinler	6,55	2,15	0,50	2,04
Güney Kore	17,92	8,82	0,32	0,75
Malezya	11,43	9,13	0,49	0,87
Meksika	6,44	2,81	0,45	1,82
Şili	1,37	3,58	8,22	1,77
Tayland	11,46	8,23	0,35	0,81
Türkiye	6,11	5,34	0,93	1,15

Kaynak: Onaran, 2005: 33.

Tablo 2.11'de yer alan ücretlerin katma değer içerisindeki payı, emek ve sermaye arasındaki bölüşüm ilişkileri açısından önemli bir göstergedir. Buna göre, Filipinler, Güney Kore ve Tayland dışında kalan 7 ülkede, ücret gelirleri 1980 sonrasında aşınmıştır. Ücretlerin katma değer içindeki payının en sert düştüğü ülke Meksika olurken, en yüksek artış Tayland'da görülmüştür.

Tablo 2.11: Ücretlerin İmalat Sanayii Katma Değeri İçindeki Payı

Ülkeler	Ortalama		Oynaklık	
	1970-1979	1980-2003	1970-1979	1980-2003
Arjantin	25,07	16,54	0,23	0,21
Brezilya	30,49	29,47	0,09	0,10
Endonezya	24,28	20,79	0,07	0,12
Filipinler	11,44	13,32	0,21	0,15
Güney Kore	34,91	41,83	0,09	0,08
Malezya	27,51	26,94	0,06	0,09
Meksika	55,22	34,06	0,04	0,20
Şili	42,85	34,59	0,28	0,10
Tayland	20,27	31,16	0,14	0,16
Türkiye	30,71	20,29	0,17	0,21

Kaynak: Onaran, 2005: 33.

Finansal serbestleştirme sürecini savunanlar, yapısal olarak tasarruf açığı bulunan gelişmekte olan ekonomilerin, söz konusu süreçle birlikte, sorunlarının çözümleneceği konusunda görüş birliği içindedirler. Ancak, Tablo 2.12'den izlenebileceği gibi, 1980-2003 döneminde, Şili haricindeki toplam 9 ülkede reel faiz oranları ortalaması 1970-1979 dönemine kıyasla olağanüstü artmıştır. Gelişmekte olan ekonomilerin uluslararası sermaye hareketlerinden aldıkları payı arttırabilmelerinin maliyeti yüksek olmuştur.

Tablo 2.12: Reel Faiz Oranları

Ülkeler	Ortalama		Oynaklık	
	1970-1979	1980-2003	1970-1979	1980-2003
Arjantin	-13,55	21,35	-0,23	4,34
Brezilya	-7,39	76,46	-0,91	1,53
Endonezya	-3,64	7,74	-3,32	1,23
Filipinler	2,14	5,56	0,92	1,00
Güney Kore	-0,44	3,81	-10,51	0,98
Malezya	0,48	5,50	12,96	0,79
Meksika	-5,30	1,45	-0,94	6,44
Şili	19,06	12,88	0,44	0,89
Tayland	4,00	8,07	0,53	0,40
Türkiye	-15,52	13,35	-0,67	1,02

Kaynak: Onaran, 2005: 33.

1980 sonrasında faiz oranlarının ve borçlanma düzeyinin hızla artışı, faiz ödemelerinin bütçe içindeki payında görülen olağanüstü artışa yansımaktadır. (bkz. Tablo 2.13).

Tablo 2.13: Faiz Ödemelerinin Bütçe Harcamaları İçindeki Payı (Yüzde)

Ülkeler	Ortalama		Oynaklık	
	1970-1979	1980-2003	1970-1979	1980-2003
Arjantin	-	12,47	-	0,38
Brezilya	-	30,36	-	0,63
Endonezya	3,13	11,29	0,47	0,40
Filipinler	4,48	22,73	0,35	0,37
Güney Kore	1,54	2,19	0,35	0,37
Malezya	10,47	15,78	0,11	0,34
Meksika	9,40	26,37	0,15	0,64
Şili	4,87	4,62	0,83	0,64
Tayland	7,66	8,37	0,13	0,64
Türkiye	2,79	19,83	0,14	0,71

Kaynak: Onaran, 2005: 33.

Birikim sürecinin finansallaşmasının en önemli unsurlarının, artan borçlanma düzeyi ve faiz ödemeleri ile ücret paylarında meydana gelen aşınma olduğuna değinmiştik. Yukarıdaki tablolarda yer alan ülkeler arasında, Türkiye, dikkat çekici bir durum sergilemektedir. Türkiye’de, imalat sanayii katma değerinde meydana gelen düşüş, diğer ülkelerle karşılaştırıldığında, en az düzeyde olmasına karşılık (Şili dışındaki tüm ülkelerde, 1980-2003 döneminde, 1970-1979 dönemine kıyasla imalat sanayii katma değerinin büyüme hızı düşmüştür) (bkz. Tablo 2.10), bölüşüm göstergeleri açısından en zayıf konumlu ülkelerden birisidir. Ücretlerin imalat sanayii katma değeri içindeki payında görülen olağanüstü düşüş açısından Türkiye, Meksika’dan sonra ikinci konumdadır. (bkz. Tablo 2.11). Reel faiz oranları ortalamasındaki artış dikkate alındığında ise, Brezilya ve Arjantin’den sonra üçüncü sıradadır. (bkz. Tablo 2.12).

Finansallaşma sürecinde, 1970-1979 yılları ile 1980-2003 yılları karşılaştırıldığında, btceden faiz demelerine ayrılan payda görülen artışın (yine şili hariç tüm ülkelerde artış göstermektedir), Arjantin, Brezilya, Filipinler, Meksika ve Türkiye için özellikle dikkat çekici olduğu görülmektedir. (bkz. Tablo 2.13).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1970 SONRASINDA TÜRKİYE’DE BİRİKİM SÜRECİ VE BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİ

Bu tezin birinci bölümünde, kapitalist sermaye birikimi süreci, tarihsel ve kuramsal olarak incelenmiştir. İkinci bölümde, sermaye birikimi süreci ve bölüşüm sonuçları, kapitalist gelişmenin son depresif uzun dalgası sonrasında giderek yaygınlaşan finansal serbestleştirme sürecinin etkileri temelinde, karşılaştırmalı olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bölümde ise, 1970 sonrasında kapitalist sermaye birikiminin temel unsurlarından birisi haline gelen küreselleştirme -son haliyle finansal serbestleştirme- sürecinde giderek yaygınlaşan kısa vadeli spekülative sermaye hareketlerinin, gelişmekte olan kapitalist bir ekonomide, sermaye birikimini ve gelir bölüşümünü nasıl etkilediği incelenecektir.

Türkiye’deki sermaye birikimi sürecini ve bu süreç içinde şekillenen bölüşüm ilişkilerini incelemeyi amaçladığımız bu bölümde, başlangıç noktası olarak 1970 yılını almaktayız. Bunun en önemli sebebi, söz konusu tarihten itibaren dünya ekonomisinin -ve onun bir parçası olan Türkiye’nin- yeni bir sürece girmiş olmasıdır. Dünya kapitalizminin 1970’li yıllardan bu yana süregelen krizinden Türkiye ekonomisi de 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren payını almaya başlamıştır. Söz konusu süreç içerisinde, tüm dünyada Keynesyen politikalar -değişik ölçeklerde- uygulamadan kalkmaya başlamış; sermayenin yeni dönemdeki ihtiyaçları -çalışmamızın birinci bölümünde üzerinde durmuş olduğumuz nedenlere bağlı olarak- bu politikaların tasfiyesini gerektirmiştir. Söz konusu süreçte, neoliberal politikalar temelinde, kârlılığın önündeki en önemli engel olarak görülen ücretler ve vergiler; ücretlerin baskılanması ve vergi oranlarının düşürülmesi yolundaki taleplerle yeniden şekillenmiştir. Bu yönelimi kolaylaştıran

etken, küreselleştirme süreci özelinde finansal küreselleştirme olgusu olmuştur; böylelikle, üretim sürecinin zaman-mekân ilişkileri açısından yeniden yapılandırılması sağlanmıştır.

Kârlılık krizi ile bağlantılı olarak birikim hızının yavaşlaması sonucunda, sermayenin, yedek işsiz ordusunu genişleterek düşük ücret maliyetlerinden yararlanmak üzere geliştirdiği çözüm, finansal serbestleştirme uygulamaları olmuştur. 1982 yılında patlak veren Borç Krizine kadar, gelişmekte olan ekonomilere sermaye ihracı “sorunsuz” sürdürülmüştür; Borç Krizi sonrasında ise, bir süre için özel kaynaklardan kredi arzı durdurulmuş, ancak 1980’li yılların sonundan itibaren yeniden ağırlık kazanmıştır. 1970 yılında tüm gelişmekte olan ekonomilere yönelen doğrudan yabancı yatırım miktarı 3 milyar ABD doları; verilerin 1974 yılından itibaren mevcut olduğu portföy yatırımları ise, bu tarih itibariyle yaklaşık olarak 4 milyon ABD doları tutarındadır. 2007 yılında ise, doğrudan yabancı sermaye yatırımları 471 milyar ABD doları ve portföy yatırımları 145 milyar ABD doları olmak üzere; özel sermaye akımları toplam 616 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. Türkiye’ye 1970 yılında gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımları 58 milyon ABD doları tutarındadır. 1989 yılında başlamış olan portföy yatırımları ise, bu tarih itibariyle 17 milyon ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 2006 yılında, doğrudan yabancı sermaye yatırımları 20 milyar ABD doları ve portföy yatırımları 2 milyar ABD doları olmak üzere; özel sermaye akımları toplam 22 milyar ABD dolarına ulaşmıştır. (World Bank, Global Development Finance Database).

Kapitalist gelişmenin son depresif dalgasının Türkiye’ye yansıması, sermaye akımları yanında, dış ticaret ilişkileri açısından değerlendirilmelidir. Genişleyen uzun dalga süresince, 1944-1969 yılları arasında Türkiye’nin yapmış olduğu toplam ihracat içinde, ABD ve İngiltere’nin basit aritmetik ortalama olarak payları, sırasıyla yüzde 19,4 ve yüzde 10,3 olarak gerçekleşmiştir. 1970-2006 yıllarında ise, aynı oranlar, sırasıyla yüzde 7,6 ve 5,7 düzeyine gerilemiştir. (Türkiye İstatistik Kurumu, 2007: 448-451). Bu kapsamda, kapitalist sermaye birikimi sürecinde yaşanan son depresif dalganın,

gelişmekte olan kapitalist bir ekonomiye yansıma araçlarından önemli bir tanesinin dış ticaret ilişkileri olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerin dağılımı incelendiğinde, ağırlıklı payın Avrupa ülkelerine ait olduğu; Avrupa içinde ise, Almanya, Fransa, Hollanda, İngiltere ve İtalya'nın paylarının yüksek olduğu görülmektedir. Avrupa ülkelerinin Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payı, 2006 yılı itibarıyla yüzde 49,4 olarak gerçekleşmiştir; Rusya'nın payı yüzde 3,8; ABD'nin payı ise, yüzde 5,9 olmuştur. (Türkiye İstatistik Kurumu, 2007: 448-451). Bağlantılı olarak, gelişmiş ekonomilerde yaşanan bir krizin - örneğin 2008 krizinin- dış ticaret ilişkilerine yansyarak Türkiye'yi de etkilemesi beklenmektedir.

Bu bölümde, Türkiye'de sermaye birikimi sağlanmaya çalışıldıkça, ekonominin -üretken yatırımların yetersizliğinden kaynaklanan- verimsiz ve dış kaynağa bağımlı yapısı nedeniyle, gelir bölüşümünün giderek daha fazla bozulup bozulmadığı araştırılacaktır. Birikim sürecini ve gelir bölüşümü sonuçlarını analiz edebilmek için, Türkiye ekonomisinde 1970 sonrasında temel ekonomik/politik dönüşümlerin yaşandığı dönemler boyunca, beklentilerin gerçekleşip gerçekleşmediği temel sorularımızdan birisi olacaktır. Örneğin, ücretlerin baskılanarak işgücü maliyetlerinin düşürülmesinin ihracat düzeyini beklenen ya da hedeflenen ölçüde arttırıp arttırmadığı ya da düşük üretim maliyetlerinin uzun vadeli yabancı sermayeyi ülkeye çekip çekmediği gibi... İlk örnekte, iç talebin kısılması amaçlanmış ve başarılmıştır; ancak bu durum, uygulanmış olan modelin ihracat artışı konusundaki “beklentisini/hedefini” gerçekleştirememiştir. 1980 sonrasında gerçekleşmiş olan ihracat artışının, sanayinin üretken kapasitenin arttırılması ile ilişkisi olmadığından, hedeflerini tam olarak gerçekleştirdiğini söylemek mümkün değildir; hatta, tarım, sanayi ve madencilik gibi ticarete konu sektörlerde, özel yatırımların toplam özel yatırımlar içindeki payı giderek azalmaktadır. (Yentürk, 1999: 97). Ülengin ve Yentürk (2001: 1321-1328), sermaye girişlerinin (dış tasarrufların) üretken yatırımlar yerine tüketimi arttırdığını ve tüketimin de hızlandıran etkisi ile

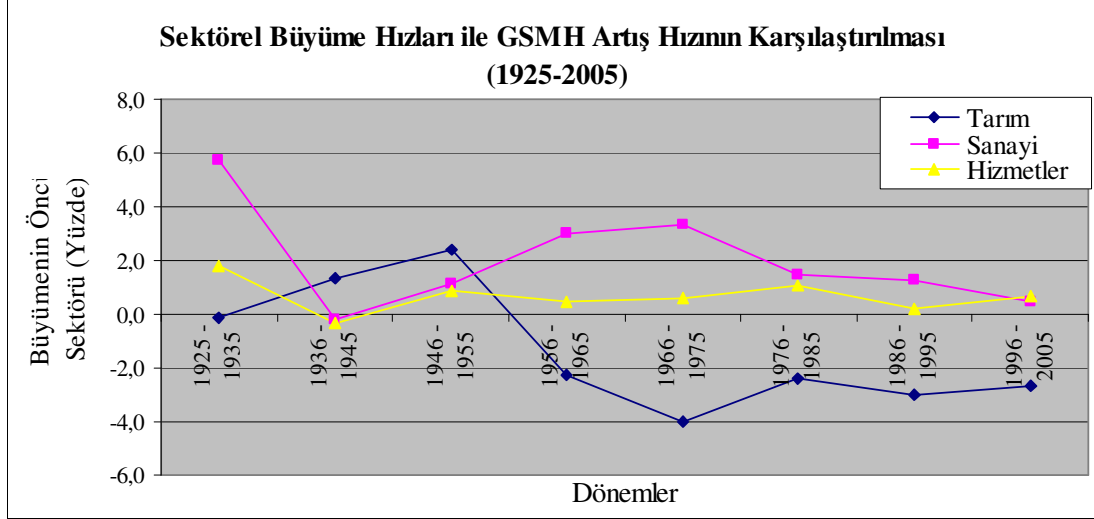
ticarete konu olan malların değil, ticarete konu olmayan malların üretimini ve bağlantılı olarak bu sektördeki yatırımları teşvik ettiğini göstermektedirler.

3.1. ÜRETKEN SERMAYE BİRİKİMİ - BÜYÜME AYRIMI

Bir sektörün büyüme hızı GSMH'nın büyüme hızından yüksekse ve söz konusu sektör GSMH'nın önemli bir kısmını oluşturuyorsa, o sektörü büyümenin öncü gücü olarak tanımlamamız mümkündür. (Boratav, 2003: 51). Bu yaklaşımı, 1925 yılından günümüze, Türkiye için değerlendirecek olursak; tarım sektöründe 1950 sonrasında önemli kayıplar yaşandığı; sanayi sektörünün 1950'li yıllardan 1970'li yılların ikinci yarısına dek GSMH'nın büyüme hızının oldukça üzerinde bir büyüme hızına ulaştığı, ancak, özellikle 1970'li yılların sonundan başlayarak ciddi bir düşüş süreci içinde olduğu; hizmetler sektörünün ise, durağan bir seyir izlediği görülmektedir. (bkz. Grafik 3.1).

Grafik 3.1'de yer alan seriler, herbir yıl için sektörel büyüme hızları ile GSMH'nın büyüme hızı arasındaki fark alınarak, onar yıllık dönemler için basit aritmetik ortalamalarının hesaplanması ile elde edilmiştir. Grafik yardımı ile görülebileceği gibi, Türkiye'de, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren, üç temel sektör de büyüme üzerinde sürükleyici bir etkide bulunamamaktadır; özellikle -üretken sermaye birikiminin temeli olarak- sanayi sektörünün, 1970'li yılların ikinci yarısından sonraki büyüme hızının GSMH'nın büyüme hızını dikkate değer bir oranda aşmadığı görülmektedir.

Grafik 3.1: Türkiye’de Sektörel Büyüme Hızlarının Seyri

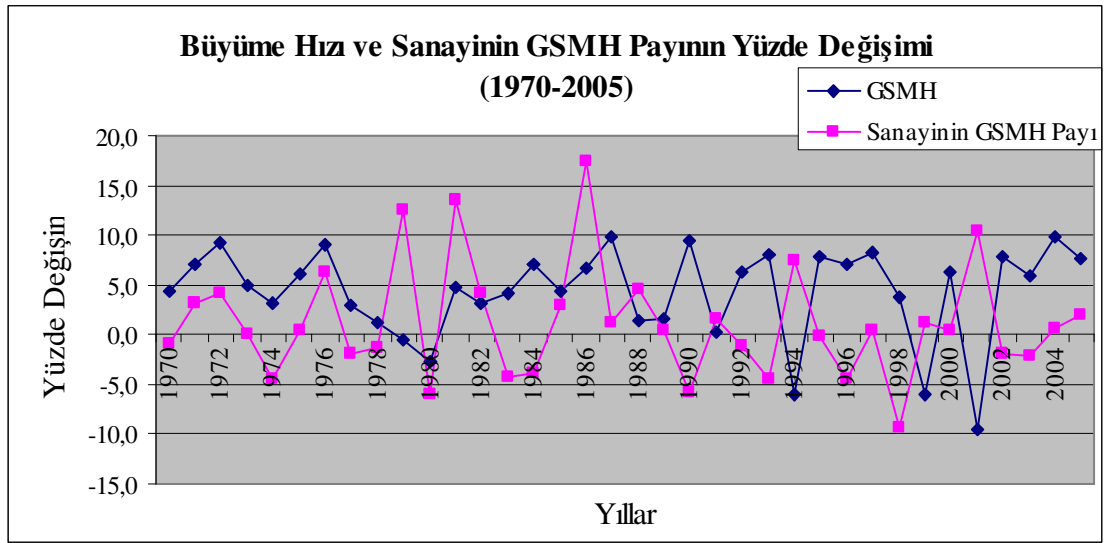
Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

Kapitalist gelişmenin seyri boyunca, genellikle, en yüksek üretkenlik artışı imalat sanayiinde olduğundan, bu sektör diğerleri arasından sıyrılarak öncü konuma gelmiştir. (Heap, 1980: 72). Söz konusu yaklaşım ile bağlantılı olarak, ekonomik gelişmenin seyri incelenirken, GSMH’da yıllar itibariyle görülen artışlar yerine sınai büyüme hızı dikkate alınmalıdır. Birikimin asıl kaynağı üretken sermayedeki artış olduğuna göre, sınai birikimin değişiminin incelenmesi çok daha açıklayıcı olacaktır. Gelişme sürecindeki bir ekonomide sanayinin GSMH içindeki payının giderek artması beklenmektedir. (Syrquin, 1988: 242-243; Syrquin ve Chenery, 1989: 31-33). Oysa, Türkiye’de, özellikle 1990’lı yıllardan sonra, GSMH artışı dışarıdan sağlanan kaynaklar aracılığıyla ve bu kaynaklara bağlı olarak gerçekleştirilmektedir.

Büyüme oranları açısından Türkiye’nin son 30-35 yıllık geçmişine bakıldığında, ancak döviz kurunun aşırı değerli olduğu yıllarda GSMH’da artış sağlanabildiği görülmektedir (Yeldan, 2001: 34-36). Türkiye’de 1990’lı yıllardan itibaren cari işlemler dengesi ile

büyüme hızı arasındaki negatif ilişki dikkat çekicidir; cari işlemler açığı arttıkça büyüme hızı yükselmiş, cari işlemler dengesi pozitif değerler aldığı anda ise büyüme hızı düşmüştür. (İnsel ve Sungur, 2003: 8-9).

Grafik 3.2: Büyüme Hızı ve Sanayinin GSMH Payının Yüzde Değişimi (1970-2005)

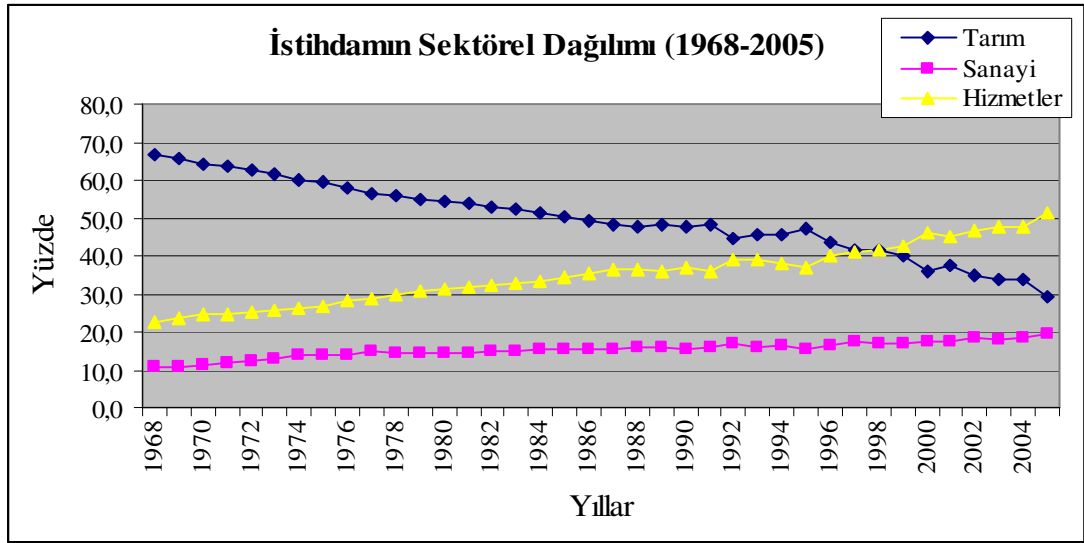
Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

Tek başına GSMH'nın artışı her zaman için gerçek anlamda bir büyüme anlamına gelmemektedir. Türkiye'de 1970'li yıllardan günümüze, büyüme hızı -10 ve +10 aralığında olağanüstü dalgalanmıştır; sanayi sektörü, bu dalgalanmalarla olan bağlantısını 1978 yılından itibaren koparmış ve GSMH içindeki payının yüzde değişimi yaklaşık olarak -10 ile +17 aralığında seyretmiştir. (bkz. Grafik 3.2). O halde, özellikle finansal serbestleştirme sonrasında, Türkiye ekonomisinde gözlenen büyüme ve daralma evrelerinin sanayi sektöründeki yatırımlar ile bağlantısının kurulamadığını söylemek çok da erken bir yorum olmayacaktır. Grafikten rahatlıkla izlenebileceği gibi, Türkiye'de GSMH özellikle 1989 yılı sonrasında aşırı dalgalanma göstermektedir; büyüme hızının

pozitif değerlerden negatif değerlere değişmesi çok sert ve hızlı olmaktadır. Bu tarihten itibaren, GSMH'daki dalgalanmanın şiddeti yükselmiş; sıklığı artmıştır.

Grafik 3.3 ve Grafik 3.4, sırasıyla, Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımı ile GSMH’nın sektörel dağılımına ilişkin bilgi vermektedir. Bu iki grafiği, her bir sektörün GSMH payının sadece ve sadece o sektörün toplam hasıla içindeki payını gösterdiğini unutmadan¹, istihdamın belli bir sektördeki ağırlığına karşılık gelirin başka bir sektörde yoğunlaşmasına ilişkin -çok genel de olsa- bir resim sundukları için kullanmaktayız. Bu sayede, Türkiye ekonomisinin istihdam yapısı hakkında önemli ipuçları elde etmekteyiz.

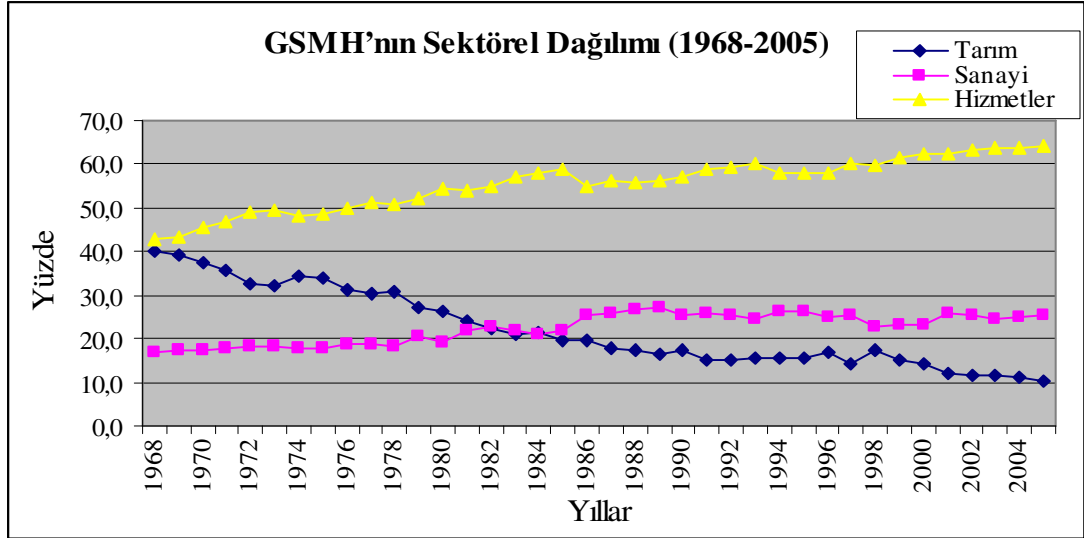
Grafik 3.3: Türkiye’de İstihdamın Sektörel Dağılımı (1968-2005)

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996: 99; Türkiye İstatistik Kurumu, 2007: 163.

¹ Bu yaklaşım, sınıflararası bölüşüm karşılıklarına ilişkin bilgi vermemektedir. Boratav (1991: 27-28), “sınıf payları” ile “faktör gelirleri”nin farklılıklarına değinerek, GSMH’nın “gelir tipleri”ne göre dağılımının incelenmesi ile sınıf paylarına ilişkin yorum yapılamayacağını ve örneğin “tarım gelirleri”nin bir sınıf payı değil; sektörel katma değer olduğunu belirtmektedir.

Grafik 3.4: Türkiye’de GSMH’nın Sektörel Dağılımı (1968-2005)

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

Grafik 3.3 ve Grafik 3.4 yardımıyla, aşağıdaki temel noktalar ortaya çıkmaktadır:

- Tarım sektörünün toplam istihdamdaki payı giderek azalmakla birlikte, halen -ele alınan dönem boyunca artış eğilimini sürdürmekte olan- hizmetler sektöründeki istihdam düzeyine yakındır.
- 1990’lı yıllardan itibaren tarım sektöründeki istihdamın, hizmetler sektöründeki istihdama çok yakın düzeylerde seyretmesine karşın, iki sektörün GSMH payları arasındaki fark 1968 yılından itibaren giderek açılmıştır. 1960’lı yılların sonunda, tarım ve hizmetlerin sektörel gelir payları yüzde 40 civarında iken, 2005 yılı itibariyle sırasıyla yüzde 10,3 ve yüzde 64,4 düzeyindedir.
- Sanayi sektörünün, istihdam ve gelir payları açısından, yukarıda belirtilen iki sektör kadar çarpıcı bir değişim göstermediği görülmektedir.

3.2. BİRİKİM MODELLERİ, ÜRETİM İLİŞKİLERİ VE BÖLÜŞÜM SONUÇLARI

Doğal ekonomide geçimlik düzeyde üretim, diğer bir ifade ile kullanım için üretim esas iken; kapitalist üretim tarzında, üretim sonucunda, belirli mülkiyet ilişkileri içinde, bir artık elde edilmesi ve bu artığın tüketilmeyen kısmının yeniden üretken sermayeye dönüştürülmesi esastır. Bu gereklilik, birikimin maddi temellerini oluşturur. Bağlantılı olarak, üretim ilişkileri-biçimleri ile birikim süreci arasındaki doğrudan ilişkinin kavranması önemlidir. İzlenen birikim modelleri sonucunda, sermayenin çeşitli alt grupları arasında (sanayi sermayesi, ticari sermaye, mali sermaye) ağırlıklar değişmekte ve her yeni dönemde devletin işlevlerinin yeniden yapılandırılması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

“Belirli üretim ilişkileri dolaysız üreticiler tarafından yaratılan artığa el koymanın belirli mekanizmaları tarafından tanımlanır. Artığa el koymanın özel biçimleri, böylece, temel (aslı) bölüşüm ilişkilerini oluşturur ve bu ilişkiler, her belli biçim içinde artığa el koyan (sömüren) belirli bir sınıfı, artığı üretmiş olan bir diğer dolaysız üreticiler sınıfı ile karşıt duruma getirir. (...) bir toplumsal sınıf sadece ve sadece, artığa el koymanın belli bir biçimi içinde yer alan diyalektik karşıtı tarafından tanımlanabilir” (Boratav, 1991: 26).

Türkiye’de, Cumhuriyet’in ilk yıllarında büyük toprak sahipleri, ticaret ve borç verme faaliyetleri ile ortakçı/kiracı köylülerin işledikleri topraklardan elde ettikleri gelir sayesinde birikim sağlayabilmişlerdir. 1940’lı yıllarda, “bankalar-ticaret burjuvazisi-büyük toprak sahipleri ittifakı” ağırlık kazanmıştır. (Köymen, 2007: 98-103). Bu süreçte, mülksüzleştirilen küçük toprak sahipleri işçileşmek üzere büyük şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Göç süreci, 1950’li yıllarda tarımda makineleşme ile birlikte hız kazanmıştır.

Birikim modeli ve bu model dolayısıyla uygulanan iktisat politikaları, bölüşüm ilişkileri açısından son derece önemlidir. Örneğin, ithal ikameci modelde söz konusu olan iç pazarın genişletilmesi kaygısı, yoğun teşvik sistemi ve koruma rantlarının sağladığı kâr artışlarının etkisi ile (Boratav, 2003: 117-126; Keyder, 1987a: 13-15; Köymen, 2007: 112; Yeldan, 2001: 42-44), ücretlerin görece yüksek olmasını sağlamıştır. İhracat öncelikli birikim modelinde ise, yurtiçi tüketimin kısılarak ihraç edilebilir fazla elde edilmesi (Köse ve Öncü, 2000: 81; Köse ve Yeldan, 1998: 50; Yeldan, 2001: 44) ve daha önemlisi dış pazarlarda rekabet gücünü arttırmak amacıyla, önemli bir maliyet unsuru olarak algılanan ücretlerin bastırılmasına yönelik uygulamalar yaygınlaşmıştır.

Türkiye'deki birikim sürecinin çeşitli önemli dönemeçleri olmuştur. Çalışmamızın kapsadığı 1970 yılından bu yana, önce ithal ikameci ve iç talebe dönük bir model izlenmiş, bu modelin sınırlarına ulaşıldığı, 1970'lerin sonundaki kriz ile ortaya çıkmıştır. İthal ikameci dönemi, ihracat önderliğinde dışa açılma süreci izlemiştir. Bu dönemde belli sektörlerle öncelik tanınmış, yoğun bir teşvik sistemi uygulanmıştır. Ardından 1988 yılında durgunluk süreci başgöstermiş ve ücretlerin bastırılmasına dayalı model, 1989 yılında kamu kesiminden başlayarak reel ücretlerin artması ile birlikte bir kırıma yaşamıştır. Bu süreci, 1989 sonrasının finansal serbestleştirme deneyimi izlemiştir, fakat 1994 krizi ile ortaya çıkan ve kısa vadeli sermaye girişlerine “bağımlı” büyüme süreci ile şekillenerek, neredeyse 15 yıldır süregelen istikrarsızlık sonucunda giderek kırılganlaşan bir ekonomik yapı oluşmuştur. (Yeldan, 2001: 41-54).

Türkiye ekonomisinin 1972-2005 yılları arasındaki gelişimine ilişkin çeşitli göstergeler, Tablo 3.1'den izlenebilmektedir.

Tablo 3.1: Türkiye Ekonomisine İlişkin Çeşitli Göstergeler (1972-2005)

	1972-1976	1977-1980	1981-1982	1983-1987	1988	1989-1993	1994	1995-1997	1998	2001	2002-2005
Üretim ve Birikim (Yıllık Reel Değişim-Yüzde)											
GSYİH	6,8	0,5	4,2	6,5	2,1	4,8	-5,5	7,2	2,8	-7,5	7,5
Tarım	1,8	0,5	0,6	0,8	7,8	0,1	-0,7	1,3	7,6	-6,5	3,0
İmalat ****	9,7	-0,2	7,9	8,6	1,6	6,0	-7,6	9,8	1,2	-7,5	8,3
Tasarruflar ***	20,9	17,3	17,7	19,5	27,2	21,9	23,0	21,1	21,2	17,5	19,3
Yatırımlar ***	21,3	22,3	18,3	20,9	26,1	23,7	24,4	24,8	25,6	19,0	18,0
Bölüşüm ve Fiyatlar											
Enflasyon Oranı (TÜFE)	21,3	61,0	33,2	39,5	75,4	66,4	106,3	84,5	92,6	54,4	21,8
İmalat San. Reel Ücretleri	3,1	-1,1	-1,1	-3,9	-7,1	10,2	-36,3	-4,9*	-	-	-
Ücretlerin İmalat Sanayii Katma Değeri İçindeki Payı	27,7	35,6	24,5	20,6	15,4	21,8	16,1	16,4	18,4	16,9	-
Uluslararasılaşma											
İmalat San. İhracat Büyüme Hızı **	39,4	14,3	19,7	12,5	14,0	5,1	18,0	10,8	1,3	-	-
İthalat ***	11,7	11,2	14,0	15,9	15,8	14,6	17,8	23,2	22,9	28,0	29,4
İhracat ***	5,3	4,2	8,5	10,8	12,8	9,1	13,8	15,8	15,7	21,7	20,2
Dış Borçlar ***	1,4	14,5	27,1	37,8	44,8	35,1	49,6	45,6	51,7	78,0	58,4

(*) 1995-1996 yılları için

(**) Milyon ABD doları olarak imalat sanayii ihracatının yıllık büyüme oranı

(***) GSMH'nın yüzdesi olarak

(***) 2001 ve 2002-2005 dönemine ilişkin olarak imalat sanayii verileri yerine, tüm sanayi sektörü verileri kullanılmıştır.

Kaynak: 1972-1998 yıllarına ilişkin veriler, Metin-Özcan, Voyvoda, Yeldan, 2004: 28-29; GSYİH için 2001 ve 2002-2005 verileri, World Bank, World Development Indicators Database; Enflasyon oranı için 2001 ve 2002-2005 verileri, Türkiye İstatistik Kurumu, 2007: 562; diğer değişkenler için 2001 ve 2002-2005 verileri, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

Bu bölümün temel amaçlarından birisi, geçen 35 yıl boyunca yaygınlaşan küreselleştirme uygulamaları sonrasında ve özellikle de sermayenin küreselleştirilmesi sürecinde, Türkiye'de ücretlerin katma değer içindeki payı ile kâr ve faiz gelirlerinin değişiminin incelenmesi olacaktır. Spekülatif kazanç olanaklarının şişirdiği büyüme oranları -bu büyümenin maliyeti dikkate alındığında, net bir büyüme sayılamayacağı unutulmadan- cari açığı olağanüstü artışla ortaya çıkarmaktadır. Bağımlı ve yapay

nitelikli büyüme ile bağlantılı olarak yurtiçi tasarrufların hacmi de düşmektedir. Yeldan’a göre, faiz oranları ile döviz kuru arasındaki arbitraja dayanan bu yapay büyüme süreci, spekülâtif sermaye hareketlerini arttırarak, yatırım ve birikim önceliklerinin ikinci plana itilmesi ile sonuçlanmıştır. (Yeldan, 2001: 40). Faiz oranları ve döviz kuru üzerindeki denetim kaldırıldıktan sonra, piyasaların çıkarları ile uyumlu olmayan düzenlemelerin yapılabilmesi imkânsız hale gelmektedir. (Altvater ve Mahnkopf, 1997: 463).

Türkiye’de 24 Ocak Kararları ile başlayıp 1989 yılında finansal serbestleştirmenin tamamlanması ile gelişen süreç, sermaye-emek ilişkilerine, sermaye lehine müdahaleleri içermektedir.

1970’li yıllardan beri Türkiye’nin geçirdiği ekonomik evreleri, Yeldan (2001: 38-41), aşağıdaki dönemlendirme ile özetlemekte ve süreklilik taşıyan “büyüme-istikrarsızlık-kriz” döngüsüne işaret etmektedir:

- 1970 – 1976 : İthal ikameci sanayileşme
- 1977 – 1980 : Ekonomik kriz
- 1981 – 1982 : Kriz sonrası uyum
- 1983 – 1987 : İhracata yönelik büyüme
- 1988 : Reform sürecinin tükenişi
- 1989 – 1993 : Denetimsiz finansal serbestleştirme
- 1994 : Finansal kriz
- 1995 – 1997 : Kısa vadeli sermaye kaynaklı büyümeye dönüş
- 1998 – 1999 : Dünya finansal krizine dayalı talep daralması

Türkiye ekonomisi 1980 sonrasında üç büyüme evresi yaşamıştır (Yeldan, 2001: 84):

- Birinci evre, 1981-1987 yılları arasında, dış ticaret rejiminin serbestleştirildiği ve imalat sanayiinin ihracata yöneldiği dışa açık büyüme dönemidir. Bu dönem, 1988 yılında yaşanan durgunluk ile kesintiye uğramıştır.
- İkinci evre, 1989-1993 yılları arasına damgasını vuran finansal serbestleştirme dönemi ile ortaya çıkmıştır. Bu dönem, 1994 yılında yaşanan finansal kriz ile kesintiye uğramıştır.
- Üçüncü evre, 1995-1997 yılları arasında, ekonominin yeniden kısa vadeli sermaye akımlarına dayanan büyümeye döndüğü dönemdir. Bu dönem ise, Doğu Asya ve Rusya krizlerinin yansımaları ile derinleşen 1998-1999 krizi ile sonlanmıştır.

Türkiye ekonomisi, 2001 yılında çok ciddi bir kriz daha yaşamış (bkz. Tablo 3.1); işsizlik düzeyi hızla yükselmiştir. Bu dönemde, reel kesim yanında bankacılık kesiminde işten çıkarmalar olağanüstü artmıştır. 2002 yılı sonrasında ise, yüksek cari açık olgusu ile başbaşa giden büyüme süreci yaşanmıştır.

Sürdürülmeye çalışılan modelin tehlike sinyalleri verdiği, giderek kısalan “istikrar” dönemlerinden anlaşılmaktadır. Yukarıda bahsedilen ilk büyüme evresi 7 yıl sürmüş, bunu 5 yıl süren ikinci evre izlemiş ve son olarak üçüncü evre sadece 3 yıllık bir süreci kapsamıştır. (bkz. Tablo 3.1). Mandel (1991: 27; 1993: 122), uzun dalganın depresif evresinde refah dönemlerinin daha kısa, istikrarsız ve eşitsiz olduğunu belirtmektedir. Uzun dalga yerine, uzun salınım kavramını tercih eden Gordon, Edwards ve Reich (1988: 44) ise, uzun salınımın daralma evresinde, daha uzun süreli ve şiddetli krizler yaşanacağını belirtmektedirler.

Aşağıda, Türkiye’deki birikim süreci ve bölüşüm ilişkilerini, 1970-1979 yılları arasını ithal ikameci sanayileşme dönemi, 1980-1988 yılları arasını ticari serbestleştirme ve

ihracatı teşvik dönemi ve son olarak 1989 yılı sonrasını finansal serbestleştirme sonrası dönem olmak üzere, üç alt bölümde inceleyeceğiz.

3.2.1. İthal İkameci Sanayileşme Döneminde Birikim ve Bölüşüm (1970-1979)

Bu alt bölümde, Türkiye’de 1954 yılından 1980 yılına kadar uygulanmış olan ithal ikamesi modelini, 1970 yılından itibaren ele almaktayız. Planlama sürecinin ve çeşitli kurumsal düzenlemelerin tamamlandığı 1960’lı yılların ardından, döviz sıkıntısının belirgin hale geldiği 1970’li yıllara gelinmiştir. 1963-1977 yılları arasında sağlanmış olan yüksek büyüme ve birikim oranları, döviz bağımlılığı gölgesinde sürdürülmüştür. 1971-1977 yılları arasında, sanayileşme, önce işçi dövizlerindeki artışlarla, daha sonra da dış borçlanma sayesinde sürdürülebilmıştır (Pamuk, 1987: 51-54).

İthal ikamesi ile sanayileşme stratejisinde amaçlanan, birim üretim içinde yerli üretim payının artması (Pamuk, 1987: 42) ve giderek sermaye malları üretiminde uzmanlaşılmasıdır. Söz konusu süreç, ileri teknolojiyi, altyapı yatırımlarını ve dolayısıyla sermaye yoğun üretimi gerektirmektedir. Sermaye yoğun üretimin ihtiyaçları ile bağlantılı olarak, büyüme sürecinin bağımlı ve yapay bir nitelik kazanmaması ve dahası sürdürülebilmesi için, yurtiçi tasarrufların GSMH’ya oranının artması ciddi bir zorunluluk haline gelmektedir (Pamuk, 1987: 44-45; 55). Oysa Türkiye’de, 1972-1976 yıllarında, GSMH’nın yüzdesi olarak tasarrufların yüzde 20,9 olan düzeyi, 1977-1980 yıllarında yüzde 17,3’e gerilemiştir. (bkz. Tablo 3.1).

1968 ve 1973 yılları için Türkiye ekonomisinin ithalat bağımlılığını inceleyen Yıldırım (1978: 120-153), aramalı ve yatırım malı üreten sektörlerin çoğunda ithalat gereksiniminin önemli miktarda arttığı sonucuna ulaşmıştır.

İthal ikameci model ile hedeflenen, aslında, yatırım mallarında üretim artışının sağlanmasıdır. Oysa gerçekleşme bu yönde olmamış; tüketim malları -ve özellikle dayanıklı tüketim malları- sanayiinde bir ilerleme görülmüştür. Yatırım malları ve teknoloji ithalatı temelinde sürdürülen sanayileşme çabası ise, bir süre sonra dışarıya net kaynak aktarımı ile sonuçlanmaktadır.

Keyder, ithal ikamesine dayanan birikim modelinin, sanayi burjuvazisi, bürokrasi ve sanayi işçileri ile diğer çalışanlar arasında kurulmuş olan geniş tabanlı bir sınıf ittifakına dayandığını ileri sürmektedir. (Keyder, 1987a: 13-14). Bu yaklaşıma göre, ithal ikameci model sonrasında ihracatın teşvikine dayalı birikim modeline geçilmesi, söz konusu ittifakın bozulması ile sonuçlanmıştır. İlkinde ücretliler, sanayi burjuvazisi için iç pazarı oluşturan “gerekli” unsurlardan birisi iken, ikincisinde, yalnızca “maliyet” unsuru haline gelmiş ve politika önerileri bu yaklaşım çerçevesinde şekillenmiştir. Ancak, Ercan (2002: 65), ithal ikameci sanayileşmenin sürdüğü sektörlerde tekeli yapıları bağlı olarak görece yüksek ücretler ödenmesinin yanı sıra sendikalaşmanın yoğun olmasının; kapitalistler, işçiler ve devlet arasında bir ittifak bulunduğu anlamına gelmediğine dikkat çekmektedir.

3.2.2. Ticari Serbestleştirme ve İhracatı Teşvik Döneminde Birikim ve Bölüşüm (1980-1988)

1980’li yıllarda, ithalat rejiminin serbestleştirilmesi, yüksek oranlı devalüasyon, ihracata yönelim ve mali piyasaların serbestleştirilmesi ile ortaya çıkan yeni bir birikim modeli söz konusu olmuştur. Artık, 1970’li yıllarda olduğu gibi iç talebe dönük ve yerli sanayiye koruma rantlarına dayanan bir model değil; ihracatı teşvik unsuruna ağırlık veren bir model benimsenmiştir.

Bu dönemde, özellikle siyasi zor mekanizmaları² aracılığıyla, ücretlerin baskılanarak iç talebin kısıldığı ve böylece ihracat kapasitesinin arttırılabildiği bir süreç yaşanmıştır. 1977-1980 yıllarında, ücretlerin imalat sanayii katma değeri içindeki payı yüzde 35,6 iken, 1983-1987 yılları arasında yüzde 20,6 düzeyine inmiştir. (bkz. Tablo 3.1). 1980-1988 yıllarında, özel imalat sanayiinde ortalama mark-up³ oranları yüzde 31’den yüzde 38’e kadar yükselmiştir. (Metin-Özcan, Voyvoda, Yeldan, 2004: 6).

Türkiye ekonomisinin 1980-1988 dönemindeki görünümü, düşük iç tasarruf oranı ve buna eşlik eden durağan yatırım düzeyi ile vergiden kaçınma ve imalat sanayiinin oligopolist yapısı tarafından şekillenmiştir. (Boratav, Yeldan, Köse, 2000: 4). 1980-1984 yılları arasında özel sanayinin mark-up oranları, fiyatlardaki deflasyonist seyri izlemiş ve aşağı doğru bir ayarlama söz konusu olmuştur. 1984-1988 genişleme döneminde, mark-up oranlarında, söz konusu genişlemeyi izleyen bir artış gerçekleşmiştir. 1989 yılından başlayarak reel ücret maliyetleri hızla artmıştır. Ancak, bu gelişme, imalat sanayii kâr oranlarında bir daralma ile sonuçlanmamış; 1980’lerdeki yüzde 32 düzeyinden 1994 kriz yılında yüzde 47 gibi yüksek bir orana ulaşmıştır. 1981-1996 yılları arasında emeğin ortalama verimliliğinin, büyük imalat sanayiinde yüzde 87,4 artış gösterdiği hesaplanmıştır (Boratav, Yeldan, Köse, 2000: 6-12).

Türkiye imalat sanayiinin yapısına ilişkin olarak en önemli niteliği, yoğunlaşmanın da göstergesi olan eksik rekabetçi niteliğidir. (Yeldan, 2001: 66-67) Sermaye açısından, ücret artışlarını katlanılabilir kılan mekanizmalar arasında en önemlisi ise, teşvik sistemi ile birlikte, imalat sanayiinin eksik rekabetçi niteliğinden kaynaklanan mark-up tipi

² Aslında bu sürecin kökeni, 24 Ocak Kararları’na dayanmaktadır. Söz konusu kararların en önemli iddiası “(...) Türkiye’nin bu derecede “yüksek” ücretlerle ihracat yapamayacağı; dolayısıyla ayakta duramayıp batacağı görüşüydü ve bu nedenle ücretleri disiplin altına alacak yöntemler muhakkak bulunmalıydı.” (Boratav, 2003: 147). 12 Eylül 1980 ile gelişen süreç, “(...) işgücü piyasasını “askeri” bir denetim altında tutarak (...)” (Boratav, 2003: 148), 24 Ocak Kararları’nın uygulanabilmesini sağlamıştır.

³ Bir fiyatlama biçimi olan mark-up fiyatlama, “maliyet + kâr” şeklinde gösterilebilir. Satış fiyatı, değişken maliyetlerin belli bir kâr (mark-up) katsayısı ile çarpımından oluşmaktadır (Boratav, 1991: 32).

fiyatlamadır. (Yeldan, 2001: 76). Bu sayede, sermayenin kendisini koruyabilmesinin temel dayanağı oluşturulmuş olmaktadır.

Yeldan (2001: 68-71), Türkiye’de özel imalat sanayiinde reel işçi ücretlerinin dalgalanma içinde olduğunu ve bu dalgalanmanın şiddetinin 1980 yılından sonra daha da yoğunlaştığını; buna karşılık, reel işçi üretkenliğinin düzenli bir seyir izlediğini ve özellikle 1980’li yıllardan sonra yükseldiğini göstermiştir. Yeldan’ın bulgularına göre (Yeldan, 2001: 72-74; Yeldan, 2004: 364-367), reel ücretler 1950’den 1980’e dek artış gösterirken, 1980’de bir kırılma yaşanmış ve reel ücretlerin trend eğrisinin 1950’lerden beri süren artışı sona erdirilerek dalgalı bir seyir izlemeye başlamıştır. Oysa, aynı dönem boyunca işçi üretkenliği sürekli bir artış eğilimi içindedir. Söz konusu “gelişme”, kapitalist sermaye birikimi sürecinin çelişkili niteliği ile yakından ilgilidir. Üretkenlik artarken reel ücretlerin “düzenli” sayılabilecek bir biçimde gerilemesi (bkz. Tablo 3.1), bölüşüm ilişkilerinin emek aleyhine bozulduğunun en temel göstergesidir.

Türkiye’de, ticari serbestleştirme ve ihracatın teşviki döneminde, ihracat kapasitesinin arttırılabilmesi, vergi iadesi vd. uygulamalar yanında ücretlerin düşürülerek yurtiçi talebin daraltılması ve ihraç edilebilir artık elde edilmesi temelinde belirlenmiştir. Sermaye açısından söz konusu sürecin tamamlayıcı unsuru, çeşitli yasal/kurumsal düzenlemelerle, çalışanların sendikal örgütlenmelerinin sınırlandırılması olmuştur (Köse ve Öncü, 2000: 81; Köse ve Yeldan, 1998: 50; Yeldan, 2001: 44). Bu dönemde, imalat sanayiine sağlanan ihracat teşvik tutarı, kurumlar vergisinden elde edilen toplam gelirlerin üzerindedir. (Köse ve Yeldan, 1998: 51).

Reel ücret artış hızının üretkenlik artış hızından düşük olması, birincil bölüşüm ilişkileri açısından önemli bir göstergedir. Ancak, 1980’li yıllar, birincil bölüşüm ilişkileri yanında, ikincil bölüşüm ilişkileri açısından da ciddi bir dönüşüme sahne olmuştur. Boratav (1991: 53-56), 1977-1988 yılları için, ikincil bölüşüm ilişkileri göstergelerinden şu sonuçları çıkarmaktadır:

- 1977 yılı reel indeksi 100 olmak üzere, devlet memurlarının maaşları belirtilen dönem sonu itibariyle reel olarak yüzde 54,3 aşınmış;
- 1979 yılı reel indeksi 100 olmak üzere, banka kârları 1987 yılı itibariyle 1.310 düzeyine ulaşmış;
- 1977 yılı reel indeksi 100 olmak üzere, faiz gelirleri dönem sonunda 2.775 düzeyine yükselmiştir.

Ayrıca, Boratav’a göre, kentli yoksul kitlelere dönük olarak gecekondulara tapu tahsis, imar affı gibi “çarpık” popülizm uygulamaları dönemin diğer önemli özelliklerindendir. (Boratav, 2003: 152-153).

3.2.3. Finansal Serbestleştirme Sonrası Birikim ve Bölüşüm (1989-....)

Mali piyasaların tamamen kuralsızlaştırılması, 1985 yılında Londra’da gerçekleştirilmiştir. (Köymen, 2007: 186). Türkiye’de ise, mali piyasaların serbestleştirilmesi süreci, 7 Ağustos 1989 tarihli Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 Sayılı Karar ile tamamlanmıştır. Türkiye’nin, uluslararası kapitalist sistemle bütünleşme sürecinde, söz konusu “gelişme”lerin yakın takipçisi olduğu görülmektedir.

Boratav, Yeldan ve Köse’ye (2000: 28) göre, 1989 yılında kamu kesiminde işçilerin elde ettikleri yüzde 141’lik ücret artışı karşısında ortaya çıkan “bölüşümsel şoka” karşı “normal” bir ayarlama süreci, gelir ve kurumlar vergilerinin arttırılmasını, kamu borç kâğıtlarını ellerinde bulunduranların yükümlü olacakları servet vergileri düzenlemelerinin yapılmasını ve oligopolist firmalara karşı çeşitli fiyat kontrollerinin uygulanmasını gerektirirken; “sihirli formül” olarak tüm sermaye kontrollerinin kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu dönemde, mark-up tipi fiyatlandırma ve kamu kesiminin

fiyatlama politikaları aracılığıyla KİT'lerden sağlanan düşük maliyetli girdiler sayesinde, özel kesim kârlılığını korumuştur. (Köse ve Yeldan, 1998: 53).

Türkiye’de finansal serbestleştirme sonrasında, sermaye girişlerinde olağanüstü artışlar gözlenmiştir. 1990 yılında sermaye girişlerinde onsekiz kata varan bir artış yaşanmış, ancak makroekonomik politika araçları açısından oldukça kısa sayılabilecek bir sürede (beş yıl) büyük miktarlarda sermaye çıkışı söz konusu olmuştur. (UNCTAD, 2000: 62). 1994 yılında, Türkiye’den sermaye çıkışı GSMH’nın yüzde 3,25’i olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında ise, GSMH’nın yüzde 10’una karşılık gelen bir miktarda sermaye çıkışı yaşanmıştır. (bkz. Grafik 3.5).

Finansal serbestleştirme deneyiminin, bir birikim modeli olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak Türkiye’de, bu süreç sonucunda belli bir kesimin elinde servet birikimi olmuştur. Birikim modeli denildiğinde kavranması gereken, ekonominin bütününe kapsayacak şekilde bir büyüme olması gerektiği halde, burada çok küçük bir azınlığın elinde servet birikimi söz konusu olmaktadır. Dünya kapitalizminin 1970 sonrasında patlak veren aşırı birikim krizinin bir sonucu olarak sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi olgusu, sermayenin çıkarları açısından gerekli bir uygulamadır. Türkiye açısından ise, finansal serbestleştirme, pratikte, döviz darboğazının aşılması çabasına dönük bir girişimdir.

Finansal serbestleştirme sürecinde bankacılık kesimi, tasarruf ve yatırım birimleri arasındaki “geleneksel” aracılık işlevini terkederek kamu kesimine iç borç sağlama işlevini üstlenmiştir. Bankacılık kesimi ile ilgili çarpıcı bir gözlem, toplam mevduatların 1990 yılından 1999 yılına kadar 3 kattan fazla artış göstermesine karşılık, aynı yıllar içinde toplam kredilerde görülen artışın 2 kattan daha düşük düzeyde kalmasıdır. Bankalar, bu dönemde, devlet iç borçlanma senetlerinin önemli birer alıcısı haline gelmişler; iç borçlanma senetleri ihraçları içindeki payları 1993 ve 1994 yılları haricinde yüzde 85’in altına düşmemiştir. (Yeldan, 2001: 148-149). Bu son dönemde bankalar,

kısa vadeli yabancı kaynağı devlet iç borçlanma senetleri alımında kullanmışlardır. Boratav, 1989 dönemecinin hemen sonrasında bankaların giderek “kurumsal rantıye” (Boratav, 1991: 70) olarak işlev görmeye başladığını dile getirmektedir.

Bu dönemde, özel büyük sanayi kuruluşlarının faaliyet dışı gelirleri, özellikle 1994 yılından başlayarak büyük bir artış göstermiştir; söz konusu kuruluşların 1989 yılında yüzde 31 düzeyinde olan faaliyet dışı gelirlerinin net dönem kârına oranı, 1999 yılında yüzde 219 düzeyine, 2001 yılında yüzde 547 düzeyine kadar yükselmiştir. Aynı oran, 2003 yılından başlayarak düşmeye başlamış ve 2006 yılı itibariyle yüzde 26 düzeyinde gerçekleşmiştir. (bkz. Grafik 3.8). Reel kesimin faaliyet dışı gelirlerindeki artışlar dikkate alındığında, finansallaşma süreci ile birlikte kapitalistler arası -sınıf içi- bölüşüm ilişkilerinde, finans kesimi lehine ciddi bir farklılaşma oluştuğunu ileri sürmek mümkün değildir.

Finansal serbestleştirme sonrasında kâr marjları, 1989 yılındaki yüzde 33,5 düzeyinden, 1994 yılında yüzde 47 düzeyine yükselmiştir (Boratav, Yeldan ve Köse, 2000: 6; Metin-Özcan, Voyvoda, Yeldan, 2004: 5). Boratav, Yeldan ve Köse (2000: 29), 1994 yılında, formel sektörde istihdam edilen işçilerin reel ücretleri ile tarımda çalışanların reel gelirlerindeki düşüşün, negatif büyüme hızı ile cari işlemler dengesinin fazla vermesinden oluşan kriz yönetiminin makroekonomik maliyetinin çok üzerinde olmasını (sırasıyla yüzde 27, yüzde 16 ve yüzde 11), burjuvazinin içindeki belli grupların kriz koşullarından mutlak anlamda fayda sağlamış olmaları ile açıklamaktadırlar.

1990’lı yıllardan itibaren emek piyasalarında, enformel istihdam biçiminin ve esnek istihdam süreçlerinin hızla yaygınlaştırıldığı görülmektedir. 1994 yılında, enformel istihdam düzeyinin formel istihdam düzeyini aşmış olduğu ve 1995 yılında özel imalat sanayii toplam istihdamının yüzde 49’unu oluşturduğu belirtilmektedir. Aynı yıl itibariyle, imalat sanayiindeki işletmelerin yüzde 95’ini 9 ve daha az sayıda işçi çalıştıran küçük işletmeler oluşturmaktadır. Ancak bu işletmeler, imalat sanayii toplam

katma değerinin yüzde 7'sini üretmektedirler. Söz konusu işletmeler, formel sanayi istihdamının ortalama olarak yüzde 24'ünü kapsamakta ve büyük işletmelerde ödenen ücretin ortalama olarak dörtte birini ödemektedirler. Buna göre, 1989 ve sonrasındaki ücret artışlarından, sadece, sanayideki işgücünün formel ve örgütlü kesimi yararlanmıştır (Boratav, Yeldan, Köse, 2000: 9-10).

Enformel istihdam süreçleri ile birlikte dikkate alınması gereken bir diğer gelişme, işsizlik sigortası uygulamasıdır. 25 Ağustos 1999 tarihli işsizlik sigortası, işsizliğin arttığı bir dönemde, maliyetli bir uygulama örneği olarak görülebilir. Ancak bu uygulama, imalat sanayiinde enformel istihdama ilişkin yukarıda belirtilen rakamlar dikkate alındığında, oldukça “iyimser” bir çözüm önerisi olarak karşımıza çıkmaktadır. İşsizlik sigortası uygulamasının hayata geçirilmesi, çağdaşlaşma göstergesi mi sayılmalıdır? Bir yandan işsizlik sigortası uygulamalarının varlığı, diğer yandan enformel istihdam süreçleri birbiriyle çelişiyor mu? Yoksa, enformel istihdam biçimleri, sigorta kapsamının daraltılmasını sağlayarak aslında birbirini tamamlıyorlar mı? Bu ve benzeri soruların yanıtları bölüşüm ilişkileri açısından büyük önem taşımaktadır.

Finansal serbestleştirmenin Türkiye'deki etkileri ile ilgili çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Balkan, Biçer ve Yeldan'ın (2002) bulgularına göre, sermaye girişleri, sınai üretim ile negatif, döviz kurunun değerlenmesi ve serbest ticaret ile pozitif yönde ilişkilidir. Yazarlar, ayrıca, özel yatırımlar ile reel ücretler arasında negatif ilişki bulmuşlardır. Balkan ve Yeldan'a (2001) göre, sermaye girişlerinin yurtiçindeki piyasaların getirisine karşı duyarlılığı oldukça yüksektir; yurtiçi getiri yüksekse/düşükse, sermaye girişleri artmaktadır/azalmaktadır. Aynı yazarlar, bu sürecin ekonominin reel kesimleri üzerindeki etkileri ile ilgili olarak, emek piyasalarında artan marjinalleşmeye ve birikimin giderek artan oynaklığına dikkat çekmektedirler. Onaran (2006: 17), geçiş ekonomileri olarak da adlandırılan Doğu Avrupa ülkelerinde sıcak paranın getirisinin, Brezilya ve Türkiye dışındaki diğer gelişmekte olan ekonomilere kıyasla daha yüksek

düzeyde olduğunu belirtmektedir. Diğer bir ifade ile, gelişmekte olan ekonomiler arasında Brezilya ve Türkiye, sıcak paranın getirisinin en yüksek olduğu iki ülkedir. Kuralsızlaştırma ve serbestleştirme sürecinin gelir bölüşümü üzerindeki etkileri, belirgin biçimde, emek gelirlerinin azalmasında, kâr ve özellikle faiz gelirlerinin olağanüstü artışında görülmektedir. Bu açıdan, Brezilya ve Türkiye, yine en çok dikkat çeken iki ülke konumundadır. (Taylor, 2006: 5). OECD ülkeleri içinde Türkiye, en yüksek kısa vadeli faiz oranlarına sahip ülke konumundadır; kısa vadeli faiz oranları, 2001 yılında yüzde 92,4 düzeyine yükselmiştir, 2007 yılı itibariyle yüzde 18,3 düzeyindedir. Türkiye'den sonra en yüksek oran, yüzde 14,3 ile 2008 krizinden ciddi biçimde etkilenmiş olan İzlanda'dır. (Organisation for Economic Co-operation and Development, 2008: 272).

Finansal serbestleştirme sürecinde Türkiye ekonomisindeki en önemli niteliksel değişimler, emek piyasasının artan oranlarda marjinalleşmesi, faiz oranlarının yükselmesi ve birikimin giderek artan istikrarsızlığı olmuştur. (Boratav, Yeldan, Köse, 2000: 8; Köse ve Öncü, 2000: 72-90; Köse ve Yeldan, 1998: 45-67; Yeldan, 2001: 94-101).

Türkiye'de, finansal serbestleştirmenin tamamlandığı tarihten günümüze dek, yüksek miktarlı tasarruf mevduatının toplam tasarruf mevduatı içindeki payı giderek yükselmiştir. 1989 yılı sonunda yüzde 8,1 düzeyinde olan söz konusu oran, 2007 yılı sonunda yüzde 92,8 düzeyine ulaşmıştır. Bu yüksek hacme karşılık, 2007 yılı sonunda, büyük hesapların toplam hesap adedi içindeki payı yüzde 4,2 gibi çok düşük bir düzeydedir. (bkz. Tablo 3.2). Tablo 3.2'de dikkat çeken bir diğer önemli nokta ise, 1994'ün kriz yılı olmasına karşılık, yıl sonu itibariyle yüksek miktarlı tasarruf mevduatının toplam tasarruf mevduatı içindeki payının, 1993 yılına oranla, yüzde 100'ün üzerinde artmış olmasıdır. Yüksek miktarlı tasarruf mevduatı sahiplerinin 2001 krizinden de olumsuz yönde etkilenmedikleri görülmektedir.

Tablo 3.2: Türkiye’de Tasarruf Mevduatının Hesap Dilimlerine Göre Miktar ve Hesap Adedi Açısından Kıyaslanması

Yıllar	Hesap Dilimleri (YTL)	Hesap Dilimi Toplam Tutarının Toplam Mevduata Oranı (Yüzde)	Hesap Dilimi Toplam Hesap Adedinin Toplam Hesap Adedine Oranı (Yüzde)
1989	0-3	31,4	95,0
	101-	8,1	0,03
1990	0-3	24,4	93,1
	101-	10,2	0,05
1991	0-3	17,5	90,4
	101-	15,8	0,1
1992	0-3	12,5	86,3
	101-	22,1	0,02
1993	0-3	9,0	85,1
	101-	28,5	0,04
1994	0-3	3,0	80,2
	101-	61,1	2,0
1995	0-10	4,0	81,5
	501-	45,0	1,1
1996	0-10	2,0	78,9
	501-	57,0	1,8
1997	0-10	0,9	79,1
	501-	75,4	4,0
1998	0-10	0,9	73,0
	1.001-	76,7	3,0
1999	0-50	1,3	82,5
	5.001-	61,2	1,0
2000	0-50	1,3	81,4
	5.001-	68,6	0,9
2001	0-50	1,1	82,3
	5.001-	77,3	1,5
2002	0-50	0,8	82,2
	5.001-	78,4	2,0
2003	0-50	0,4	80,5
	5.001-	82,2	2,7
2004	0-50	0,5	82,6
	5.001-	86,9	2,9
2005	0-50	0,3	82,8
	5.001-	89,3	3,1

Yıllar	Hesap Dilimleri (YTL)	Hesap Dilimi Toplam Tutarının Toplam Mevduata Oranı (Yüzde)	Hesap Dilimi Toplam Hesap Adedinin Toplam Hesap Adedine Oranı (Yüzde)
2006	0-50	0,2	80,5
	5.001-	90,7	3,5
2007	0-50	0,1	79,9
	5.001-	92,8	4,2

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, Bankalarımız Kitabı.

Türkiye ekonomisinin, -2001 krizi sonrasında- 2002 yılından başlayarak, gelişme gösterdiği yönündeki iddialar bazı temel makroekonomik göstergeleri dikkate almaktadır. Bunlar; yüzde 7 civarında seyreden büyüme hızı, -gerçekte düşük kur nedeniyle- artmakta olan kişi başına hasıla, borç anapara ve faiz ödemelerinin azalmasına bağlı olarak kamu kesimi dengelerinin “iyileşmesi” ve yine düşük düzeylerde seyreden enflasyon verilerine dayanmaktadır. Oysa, sözü edilen “gelişme”nin tartışmalı olduğu, başka bir gösterge ile ortaya çıkmaktadır: cari açık sorunu. 2002-2006 yıllarını dikkate aldığımızda, cari açığın GSMH’ya oranının ortalama yüzde 4,7 düzeyinde olduğu görülmektedir. Türkiye, UNCTAD’ın 2007 yılı raporunda önemli miktarda cari açığı olan ülkeler arasında sayılmaktadır⁴. 2006 yılı itibariyle Türkiye, Yeni Zelanda’dan (GSYİH’nın yüzde 9’u) sonra, yüzde 8 ile en yüksek düzeyde cari açık veren ikinci ülkedir. Yeni Zelanda ve Türkiye’yi yüzde 6,6 düzeyindeki cari açıkla ABD izlemektedir (UNCTAD, 2007: 17).

⁴ Yüksek düzeyli cari açığı olan diğer ülkeler şunlardır (UNCTAD, 2007: 17); ABD, Avustralya, Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Güney Afrika, Hindistan, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Yeni Zelanda.

3.3. TÜRKİYE’DE BİRİKİM SÜRECİNİN FİNANSALLAŞMASININ SEYRİ

Türkiye’de sermaye birikimi ve bölüşüm ilişkileri açısından, finansallaşma sürecinin etkilerini araştırmak üzere, inceleyeceğimiz değişkenler şunlardır: büyüme hızı, mali varlıkların GSMH payı, imalat sanayiinde; birikim hızı, ücret gelirlerinin katma değer içindeki payı, istihdam düzeyi ve mark-up oranları. Finansallaşma sürecinin seçilen değişkenler üzerindeki etkisini görebilmek üzere, 1970-1989 ve 1990-2005 yılları olmak üzere iki alt dönemdeki, ortalama ve oynaklık değerleri hesaplanmıştır. Buna göre, Türkiye’de 1970-2005 yılları arasındaki büyüme, birikim ve bölüşüm göstergeleri Tablo 3.3’den izlenebilmektedir.

Tablo 3.3: Türkiye’de Büyüme, Birikim ve Bölüşüm Göstergeleri (1970-2005)

	1970-1989	1990-2005	1970-1989	1990-2005
	Ortalama		Oynaklık	
Büyüme Hızı	4,40	4,21	3,27	6,15
Mali Varlıklar	26,63	71,48	5,35	31,28
İmalat Sanayii Sabit Sermaye Stoku	5,24	1,98	5,67	1,42
İmalat Sanayiinde Ücret-Katma Değer Oranı	26,36	19,49	6,72	3,09
İmalat Sanayii İstihdamı	4,19	0,73	3,38	5,63
İmalat Sanayiinde Mark-Up Oranları	38,40	46,55	6,39	3,89

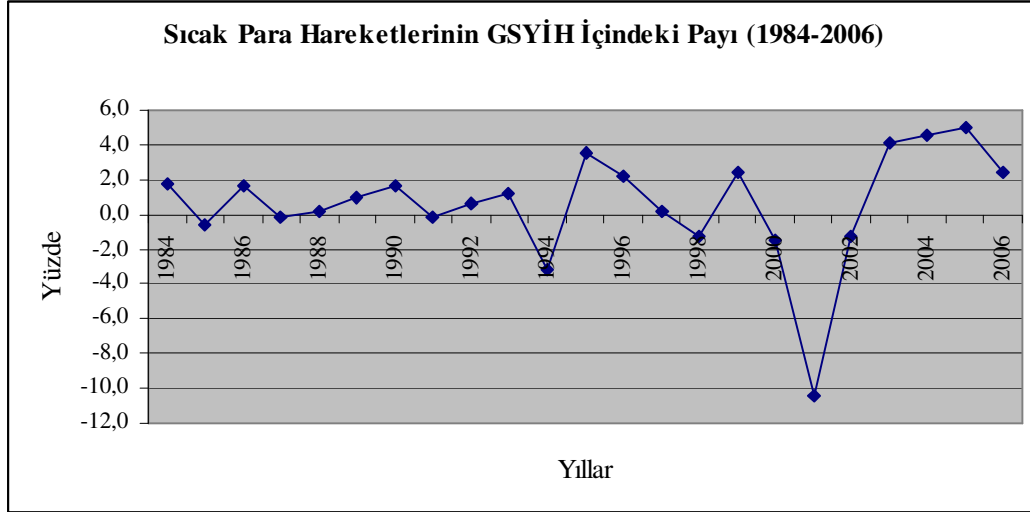
(*) İmalat sanayii sabit sermaye stoku, 1973-2003 yıllarını kapsamaktadır. İmalat sanayiinde ücret-katma değer oranı, istihdam artış hızı ve mark-up oranlarına ilişkin veriler, 1970-2001 yıllarını kapsamaktadır.

Kaynak: Büyüme hızı ve mali varlıkların GSMH içindeki payı, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler; İmalat sanayii sabit sermaye stoku artış hızı, Saygılı, Cihan, Yurtoğlu, 2005: 46; İmalat sanayiinde ücret-katma değer ve mark-up oranları için bkz. Ek 3.1, istihdam artış hızı için bkz. Ek 3.2.

Finansal serbestleştirmenin tamamlandığı yıl olan 1989 sonrasında, yıllık ortalama büyüme hızı, yüzde 4,40 olan düzeyinden yüzde 4,21'e düşmüştür. Büyüme hızının standart sapması olarak hesaplanmış olan oynaklık derecesi ise, 1989 sonrasında hızla yükselmiştir; 1970-1989 yılları arasında 3,27 iken, 1990-2005 yılları arasında 6,15 olarak gerçekleşmiştir. GSMH'nın yüzdesi olarak mali varlıklar, 1970-1989 yılları arasındaki ortalama yüzde 26,63 olan düzeyinden, 1990 sonrasında yüzde 71,48'e kadar çıkmıştır. İmalat sanayiinde sermaye birikim hızı yüzde 5,24 olan düzeyinden yüzde 1,98 düzeyine kadar gerilemiştir. İmalat sanayiinde ücretlerin katma değer içerisindeki payı ortalama olarak yüzde 26,36 olan düzeyinden ortalama yüzde 19,49'a kadar gerilemiştir. İmalat sanayii istihdamındaki ortalama yıllık artış hızı 1990 yılına kadar yüzde 4,19 iken, bu tarihten itibaren, esnek birikim ve esnek istihdam süreçlerinin beklenen bir sonucu olarak, yüzde 1'in altına düşmüştür. İmalat sanayiinde 1970-1989 yılları ile 1990 sonrası için mark-up oranları karşılaştırıldığında; söz konusu değişkenin, dönem ortalamalarının sırasıyla yüzde 38,40 ve yüzde 46,55 olarak gerçekleştiği hesaplanmıştır. (bkz. Tablo 3.3). Finansal serbestleştirme süreci sonrasında Türkiye'de imalat sanayiinde birikim ve istihdam artış hızlarının olağanüstü düştüğünü, büyüme hızındaki düşüşün ise, "ılımlı" bir düzeyde olduğunu görmekteyiz. Büyüme hızı ortalamasındaki ılımlı düşüşü, finansal serbestleştirme sonrası "sıcak para" girişlerinde meydana gelen artış ve onunla bağlantılı spekülasyon büyüme süreci ile açıklamak mümkündür. (bkz. Grafik 3.5).

Grafik 3.5'den izlenebileceği gibi, sıcak para çıkışları açısından, 1994 ve özellikle 2001 kriz yılları dikkat çekicidir; 2001 yılında Türkiye'den çıkan sıcak para miktarı GSYİH'nın yüzde 10'unu aşmaktadır.

Grafik 3.5: Sıcak Para Hareketlerinin GSYİH İçindeki Payı (1984-2006)

(*) Sıcak para miktarı, Ödemeler Dengesinin Sermaye ve Finans Hesapları altında yer alan II-B221 Hisse Senetleri; II-B2221 Yurtiçi; II-B3122 Bankalar; II-B32232 Kısa Vade; II-B32242 Kısa Vade; II-B3232 Bankalar; III- Net Hata Noksan kalemlerinin toplanması ile bulunmuştur.⁵

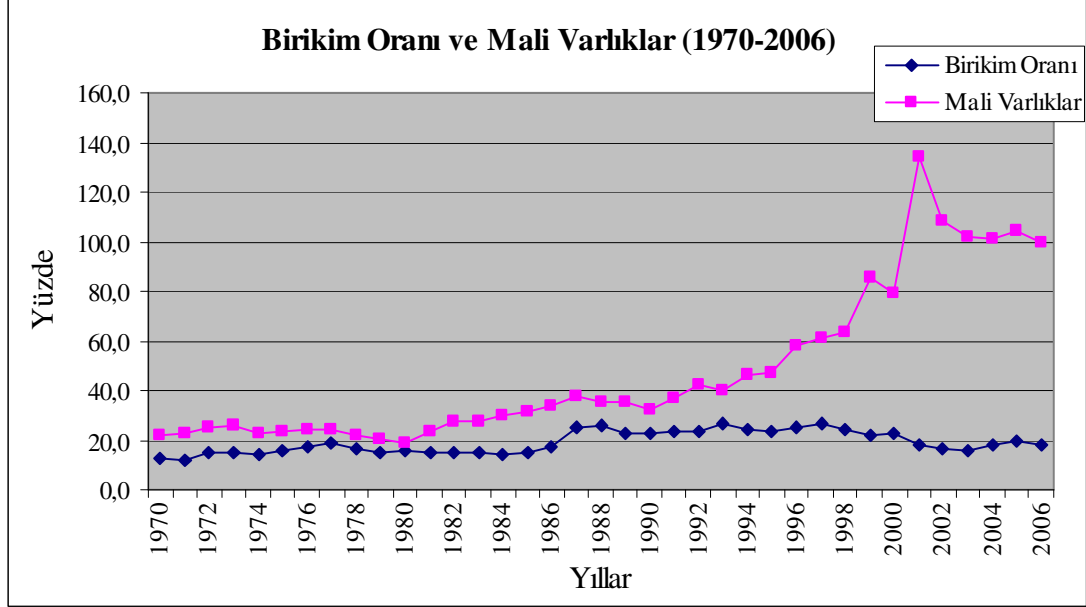
Kaynak: Kısa vadeli sermaye hareketleri, T.C. Merkez Bankası, Elektronik Veri Dağıtım Sistemi; GSYİH, World Bank, World Development Indicators Database.

“Sermaye stoku belli bir dönemde mal ve hizmet üretmek için gerekli olan fiziki yatırım unsurlarının toplamını ifade etmektedir. Bu itibarla sermaye stoku, bir yandan üretim faaliyetleri için gerekli sermaye miktarını temsil etmekte, diğer yandan ekonomide üretilebilecek mal ve hizmet miktarının üst sınırına (potansiyeline) yönelik önemli bir gösterge niteliğindedir.” (Saygılı ve Cihan, 2008: 22).

Grafik 3.6’da, gayri safi sabit sermaye oluşumunun GSYİH içindeki payı ile mali varlıkların GSMH içindeki payının seyri izlenebilir. Buna göre, 1970-2006 yılları arasında, mali varlıkların olağanüstü artış hızı ve birikim oranının gerileyişi açısından, 1990’ların ikinci yarısının özellikle dikkat çekici olduğu görülmektedir.

⁵ Ödemeler dengesinde sıcak para hareketlerini oluşturan kalemler için bkz. İnandım, 2005: 110-112.

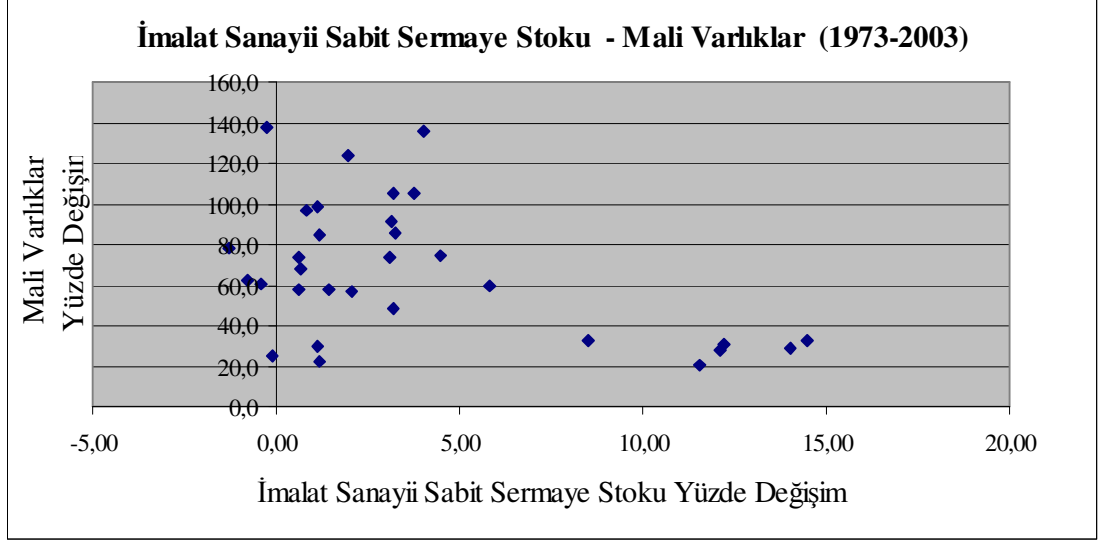
Grafik 3.6: Türkiye’de Birikim Oranı ve Mali Varlıkların Artış Hızı (1970-2006)

Kaynak: Mali varlıklar, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler; Birikim oranı, World Bank, World Development Indicators Database.

Grafik 3.7’de ise, 1973-2003 yılları arasında Türkiye’de imalat sanayii sabit sermaye stokundaki yüzde değişim mali varlıklardaki yüzde değişimle karşılaştırılmaktadır. Grafik serilerinin, Grafik 3.6’dan farklı olarak, 1973-2003 yıllarını kapsamasının nedeni, imalat sanayii sabit sermaye stoku artış hızı verisinin, ilgili kaynakta, 1973 yılından başlayarak 2003 yılına kadar mevcut olmasıdır. (bkz. Ek 3.3). Buna göre, herhangi bir nedensellik ilişkisi ileri sürülemezle birlikte, söz konusu iki değişken arasında negatif bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür.

Grafik 3.7: Türkiye’de İmalat Sanayii Sabit Sermaye Stoku ve Mali Varlıklar (1973-2003)

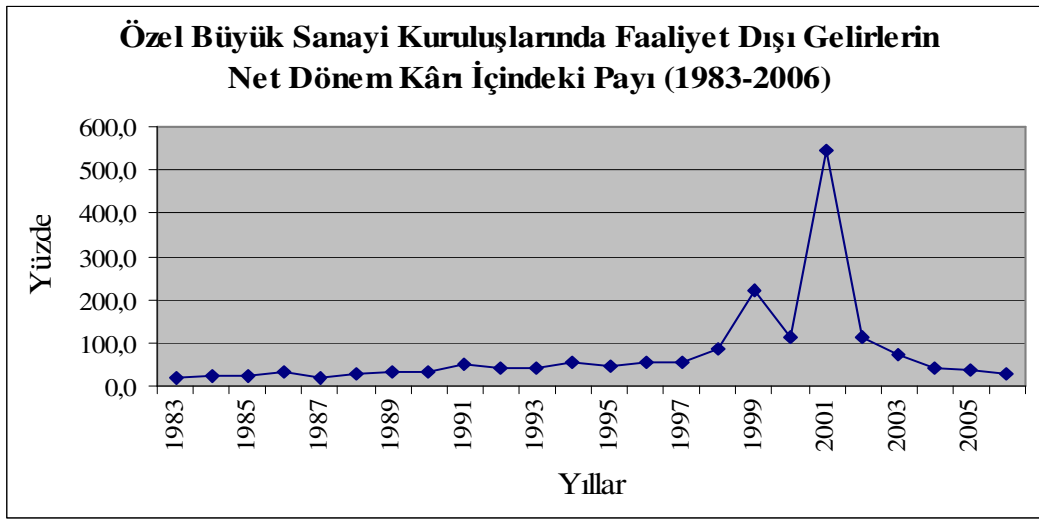

Kaynak: İmalat sanayii sabit sermaye stoku, Saygılı, Cihan, Yurtoğlu, 2005: 46; Mali varlıklar, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

Türkiye’de özel büyük sanayi kuruluşlarının üretim faaliyeti dışındaki gelirleri, özellikle 1990’lı yılların başından itibaren hızla yükselmiştir. Özel büyük sanayi kuruluşlarında üretim faaliyeti dışındaki gelirlerin net dönem kârı içindeki payının 1983-1989 yılları ortalaması yüzde 24,2 iken; 1990-2006 yılları ortalaması yüzde 95,7’ye kadar yükselmiştir. 1990-2006 yıllarını ise, 1999 ve 2001 yıllarındaki olağanüstü artışları görebilmek için 1990-1998 ve 1999-2006 olmak üzere iki alt döneme ayırdığımızda, söz konusu oranın sırasıyla, yüzde 50,9 ve yüzde 146,0 olduğu hesaplanmaktadır. (bkz. Grafik 3.8). Bu durumu, Boratav (2003: 197), “(...) anlık bir kararla sanayi sermayesinin rantileşmesi, büyük sermayenin bir ayrıcalığıdır” şeklinde ve Yeldan (2001: 157) ise, “(...) rantier tipi, spekülatif birikim (...)” biçiminin yaygınlaşması şeklinde ifade etmektedir. Özel büyük sanayi kuruluşlarında kriz yıllarının dikkat çeken olgusu, üretim faaliyeti dışı gelirlerle bilanço kârları arasındaki negatif yönlü ilişkidir. Söz konusu gelişme 1999 ve özellikle 2001 kriz yılları için oldukça çarpıcıdır. 1994 yılında, kârların

artış hızı üretim faaliyeti dışı gelirlerin artış hızının oldukça altında kalmıştır, 1999 ve 2001 yıllarında ise, kârlar düşmüş ancak üretim faaliyeti dışı gelirler bu azalmayı telafi edecek şekilde olağanüstü artmıştır. (İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 2007: 54).

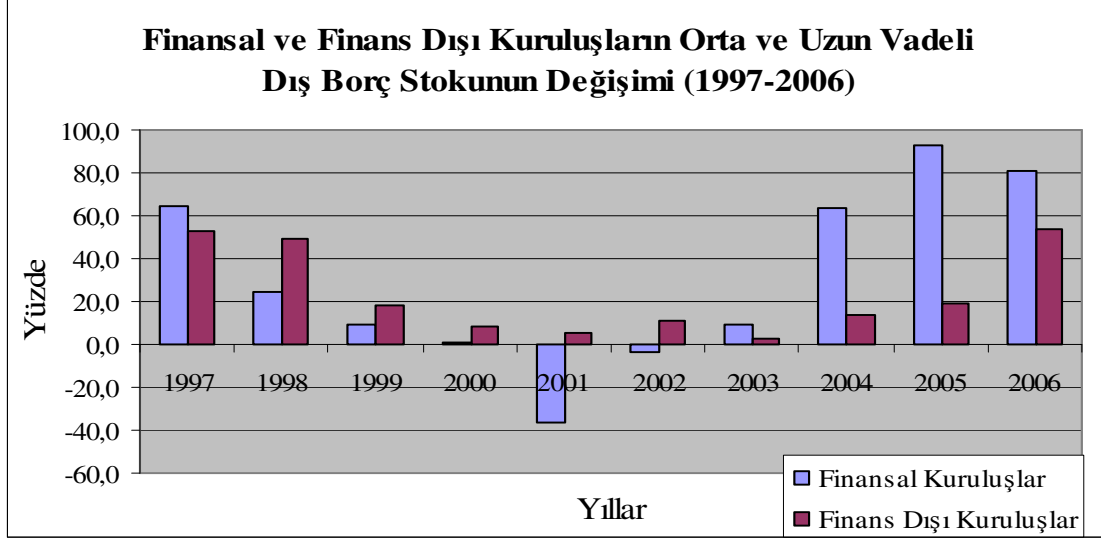
Grafik 3.8: Türkiye’de Özel Büyük Sanayi Kuruluşlarının Faaliyet Dışı Gelirlerinin Net Dönem Kârı İçindeki Payı (1983-2006)

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası Dergisi, 2007: 54.

Türkiye’nin, 2001 krizi sırasında edindiği deneyim, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu gibi çeşitli kurumsal düzenlemeler sayesinde; ayrıca, tutsat piyasasının henüz ABD’de olduğu kadar gelişmemiş olması ve özellikle de toksik varlıkların bulunmaması gibi nedenler ileri sürülerek, dünya kapitalizminin 1970’li yıllarda başlayan depresif dalgasının son -2008- krizinden “bağışık” olacağı savunulmaktadır. Ancak, Grafik 3.9’dan görülebileceği üzere, finans kuruluşlarının orta ve uzun vadeli dış borç stoku 2004 yılından başlayarak hızla yükselmiştir. Ayrıca, söz konusu krizin, ABD kaynaklı bir “finansal kriz” olarak tanıtılmasına karşın; Türkiye’de finans dışı kesimde yer alan kuruluşların orta ve uzun vadeli dış borç stokunun 2004 yılı sonrasındaki artış hızı dikkate alındığında, söz konusu “iyimser” beklentilere şüphe ile yaklaşılması gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Grafik 3.9: Türkiye’de Finansal ve Finans Dışı Kuruluşların Orta ve Uzun Vadeli Dış Borç Stokunun Değişimi

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2007: 631-632.

3.4. ÇEŞİTLİ EKONOMİK VE SOSYAL GÖSTERGELER İŞİĞINDA TÜRKİYE’DE BİRİKİM VE BÖLÜŞÜM İLİŞKİLERİNİN SEYRİ

3.4.1. Kamu Kesimi Dengeleri

Türkiye’de kamu kesiminin finansman krizi, 1990’lı yıllardan başlayarak, önemli sorunlardan birisi haline gelmiştir. Kamu kesimi açıkları sürekli gündemde olmasına karşın, çoğu zaman, söz konusu krizin maliyetlerine kimin katlandığı ve daha önemlisi, bu krizin “yaratılıp yaratılmadığı” soruları yanıtsız bırakılmaktadır. Boratav, kamu kesiminin ve bürokrasinin egemenliği ileri sürülerek, söz konusu ara tabakanın bir sınıf olarak algılanmasının ve sermaye karşısında bir engel olduğunun ileri sürülmesinin

yanlışığını, bu “sınıfın” 1980’den bu yana yaşadığı süreci “(...) tarihte benzeri görülmemiş bir “toplumsal ve toplu intihar” olayı (...)” (Boratav, 1991: 18) şeklinde tanımlayarak ortaya koymaktadır.

Türkiye’de özellikle 1990’lı yıllardan itibaren kamu kesiminin “aşırı büyüklüğü”, bütçe açığının giderek artmasının sorumlusu olarak gösterilmiştir. Oysa, 1980 sonrasında benimsenen politikalar temelinde, özel kesimin teşvik ve desteklenmesi konusundaki uygulamalar gözardı edilmektedir. Bu süreçte, kamu iktisadi teşebbüsleri tarafından sanayiye ucuz girdi sağlanması, teşvik sistemi, sermaye gelirleri üzerindeki vergi yükünün düşürülmesi ve kayıt dışı unsurlardaki artış şeklinde sıralanabilecek olgular birlikte düşünüldüğünde; kamu kesiminden özel kesime kaynak aktarımı mekanizmalarının oluşturulduğu görülmektedir. (Köse ve Yeldan, 1998: 46-47). O halde, kamu kesimi açıklarının nedenleri incelenirken, sermaye birikimi süreci ve bu sürecin çelişkileri ile devletin rolü gözardı edilmemelidir. Türkiye’deki özelleştirme uygulamaları, pekçok yerde olduğu gibi, özelleştirme sonrasında ekonomik rekabetin ve etkinliğin artacağı savı üzerinden yürütülmüştür. Etkinlik ve rekabet gibi neoliberal sürecin en temel iki anahtar kavramı üzerine kurgulanmış olan bu sav, çeşitli çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlarla çürütülmüş olmasına karşın⁶, söz konusu politikalar “kararlılıkla” sürdürülmüştür.

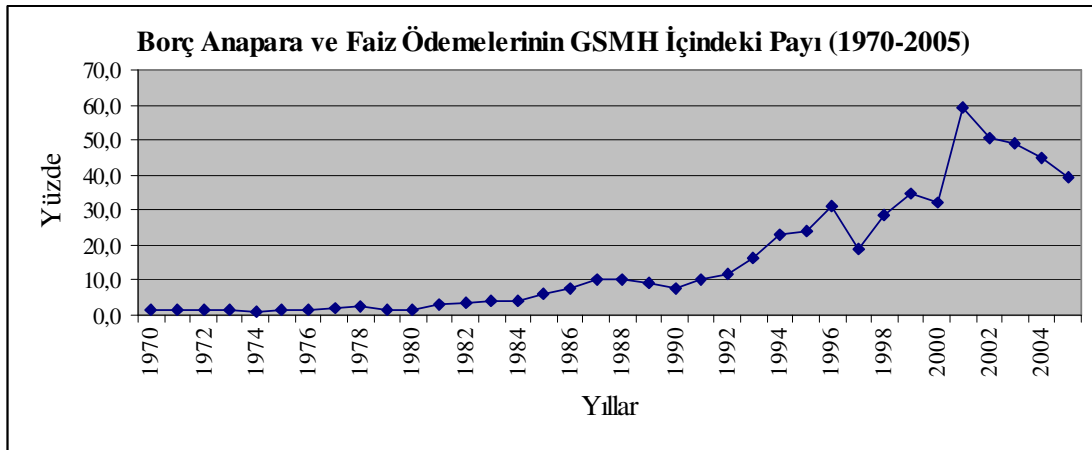
Kamu borçlanması artış hızı açısından, 1989 yılı sonrası özellikle dikkat çekicidir. Bu süreçte uygulanmış olan iki “İstikrar Programı”nın özü, sıkı para politikası ve ücretlerin baskılanması temeline dayanmaktadır. 5 Nisan Kararları olarak da bilinen ve 1994 yılında uygulamaya konan program sonrasında, kamu borç anapara ve faiz ödemeleri, 1993 yılı itibariyle GSMH’nin yüzde 16’sı iken, 1994 yılında yüzde 23, 1995 yılında

⁶ Bu çalışmalardan birinde, bir sektördeki kamu işletmelerinin payının azalmasının, o sektörün rekabet derecesinde doğrudan bir artışla sonuçlanmadığı gösterilmiştir. (Boratav, Yeldan ve Köse, 2000: 11).

yüzde 24 ve 1996 yılında ise yüzde 31 düzeyine kadar olağanüstü yükselmiştir. (bkz. Grafik 3.10).

Grafik 3.10'dan izlenebileceği gibi, 1970'li yıllardan 1980'li yılların sonuna dek durağan sayılabilecek bir seyir izleyen borç yükü, 1990 yılından itibaren olağanüstü boyutlarda artış göstermiştir ve 2001 yılında GSMH'nin yaklaşık olarak yüzde 60'ına ulaşmıştır. Borç anapara ve faiz ödemelerinin 2002 yılından itibaren düştüğü görülmektedir. Ancak, söz konusu değişkenin 2002-2005 yıllarındaki payı halen çok yüksektir ve 2005 yılı itibariyle 1990'lı yıllar ortalamasının çok üzerindedir. Aynı dönemde tasarruf oranı, 2001 krizinden sonra bir miktar yükselmiş olsa da, 1990'lı yıllardaki düzeyi ile karşılaştırıldığında önemli bir artış göstermemiştir. (bkz. Tablo 3.1). Ayrıca, Ekim 2008 itibariyle ABD'de başlayan krizin olası etkileri gözardı edilmemeli; borç anapara ve faiz ödemelerinde meydana gelen azalmaya dikkatle yaklaşılmalıdır.

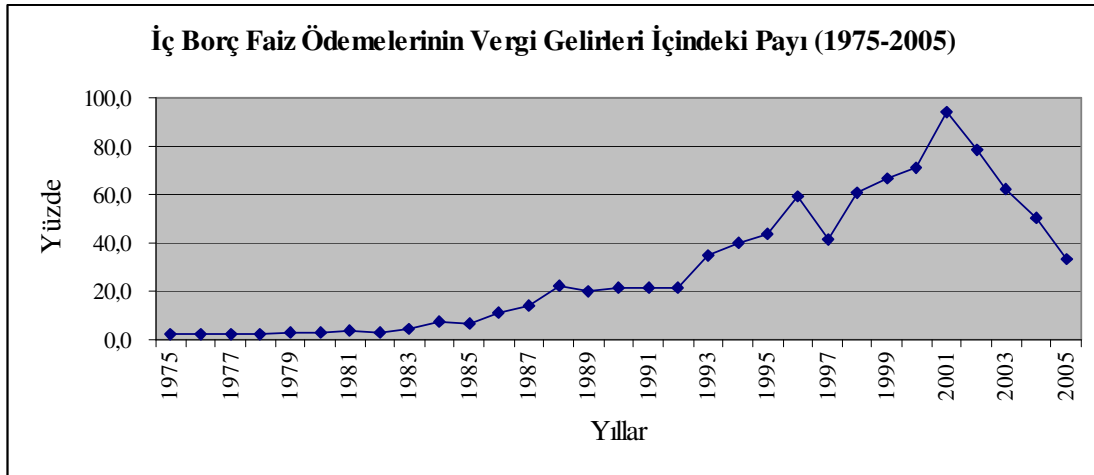
Grafik 3.10: GSMH'nin Yüzdesi Olarak Borç Anapara ve Faiz Ödemeleri (1970-2005)

Kaynak: 1970-1974 yılları, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 1995; 1975-2005 yılları, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

Kamu kesimi dengelerini altüst eden söz konusu “gelişme”, iç borç faiz ödemelerinin vergi gelirleri içindeki payının dikkate alınmasıyla, daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Grafik 3.11’den izlenebileceği üzere, 1980’lerin ikinci yarısından itibaren iç borç faiz ödemelerinin vergi gelirleri içindeki payı hızla artmaya başlamıştır ve 2001 yılının başında vergi gelirlerinin yaklaşık olarak yüzde 95’ine ulaşmıştır. 2002 yılından başlayarak hızla düşmeye başlayan söz konusu oran, halen 1990’lı yılların başındaki düzeyinin üzerindedir.

Grafik 3.11: İç Borç Faiz Ödemelerinin Vergi Gelirleri İçindeki Yüzde Payı (1975-2005)

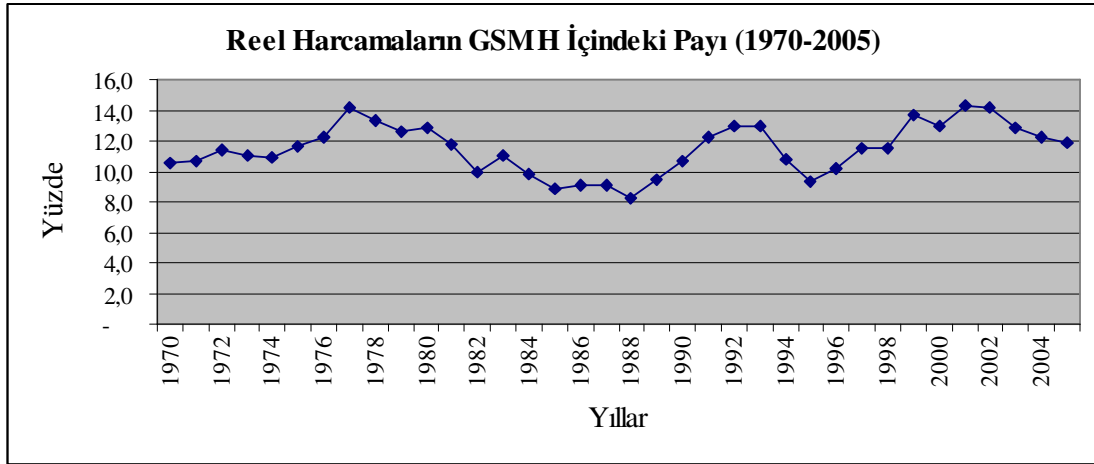
Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

İç borç faiz ödemelerinin kurumlar vergisinden elde edilen gelirlerle karşılaştırılması, bölüşüm ilişkileri açısından, anlamlı sonuçlar vermektedir. Buna göre, finansal serbestleştirmenin tamamlandığı yıl olan 1989 ve takip eden on yıl boyunca, kurumlar vergisi gelirlerinde sağlanan “istikrar”, iç borç faiz ödemeleri için söz konusu olmamıştır. İç borç faiz ödemelerinin GSMH’ya oranı yüzde 2’lerden yüzde 14 düzeyine kadar yükselmiş, kurumlar vergisi yükü ise belirtilen dönem boyunca yüzde 2 düzeyini aşmamıştır (Yeldan, 2001: 122-125). Akyüz ve Boratav (2003: 1564), yüksek

düzeylerdeki kamu borçlanması sorununun çözümünde; finansal gelirler üzerindeki vergilerin arttırıldığı sermaye kontrolüne dayanan politikaların, özellikle 1980’li yıllardan başlayarak uygulanmakta olan sıkı para politikalarından daha etkili ve eşitlikçi sonuçları olacağını belirtmektedirler.

Türkiye’de 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren hızla artmaya başlayan borç yükünün neden olduğu tahribat yukarıda özetlenmiştir. Kamu kesiminin toplum yararına işlevlerini yerine getirebilmesi, hareket alanı ile sınırlıdır. Kamu kesiminin reel harcamaları, söz konusu sınırın ölçümü açısından önemli bir göstergedir. Grafik 3.12’de görüldüğü gibi, içinde kamu yatırım harcamaları gibi çok önemli bir kalemi bulunduran reel harcamaların GSMH payı, 1970’lerden günümüze oldukça düşük düzeylerde seyretmiş ve hiçbir yılda yüzde 15 düzeyine dahi ulaşamamıştır. Buna karşılık, borç anapara ve faiz ödemeleri, 2001 yılı itibariyle GSMH’nın yüzde 60’ı düzeyine kadar yükselmiştir. (bkz. Grafik 3.10)

Grafik 3.12: GSMH’nın Yüzdesi Olarak Reel Harcamalar (1970-2005)

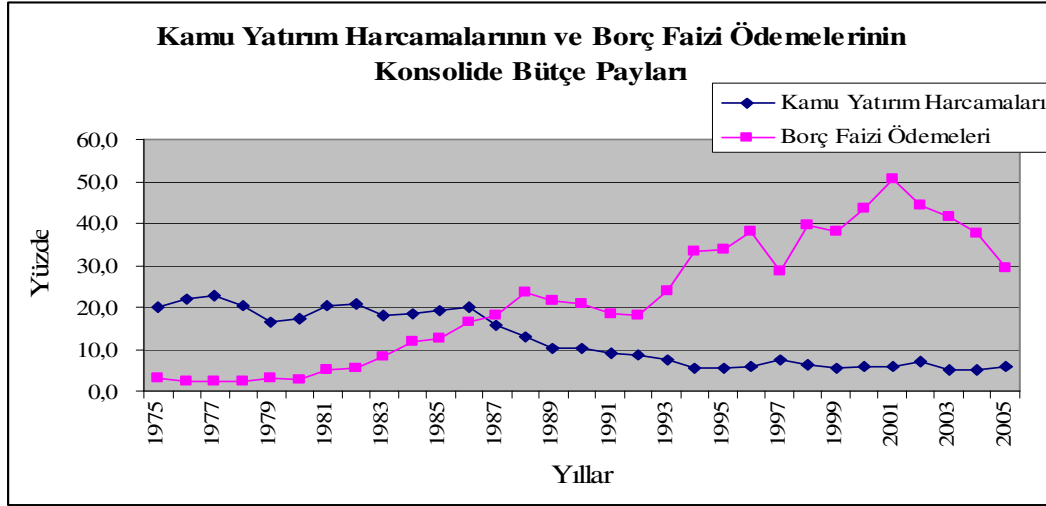
(*) Bütçe giderleri 1970-1974 yıllarında ödenek, 1975 yılından itibaren harcama bazında gösterilmiştir. Kaynak: 1970-1974 yılları, Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, 1995; 1975-2005 yılları, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

3.4.2. Borç Faizi Ödemelerinin Kamu Yatırımları Üzerindeki Etkileri

İkinci bölümde, “Finansal Küreselleştirme Süreci: Artan İstikrarsızlık ve Borçluluk Olguları” başlığı altında, finansal serbestleştirme sürecinde gelişmekte olan kapitalist ekonomilerde kısa vadeli borçların artışı ve büyümenin oynaklığı arasındaki ilişkiye yer vermiştik. Türkiye’de, özellikle 1990’lı yıllardan başlayarak, kamu borçlarının birikimli artışının ve bağlantılı olarak artan faiz ödemelerinin, kamu kesimi açısından en önemli sonuçlarından birisi kamu yatırım harcamalarının çarpıcı bir biçimde düşmesi olmuştur.

Söz konusu sürecin kritik niteliğini sergileyen Grafik 3.13’ün çok açık bir şekilde ortaya koyduğu gibi, 1980’li yılların sonu kamu yatırım harcamaları ve borç faizleri açısından bir dönüm noktası olmuştur. 1990’lı yıllardan itibaren belirtilen iki değişken arasındaki makasın giderek açılmaya başladığı görülmektedir. 1980’li yılların ikinci yarısına kadar, yüzde 20’ler civarında durağan bir seyir izleyen kamu yatırım harcamalarının konsolide bütçe payı, bu tarihten itibaren hızla düşmeye başlamıştır ve 2000’li yılların başında yüzde 5 civarında seyretmektedir. Kamu yatırım harcamalarındaki hızlı düşüş, özellikle 1987-1995 yılları açısından dikkat çekicidir. Diğer yandan, borç faizi ödemeleri 1980’li yıllardan başlayarak artış eğilimine girmiş ve 2001 yılında konsolide bütçe içindeki payı yüzde 50’ye kadar çıkmıştır. Borç faizi ödemeleri 2002 yılından başlayarak hızla gerilemiştir; ancak, 2005 yılı itibariyle konsolide bütçe içindeki payı, yaklaşık olarak yüzde 30 gibi oldukça yüksek bir düzeydedir.

Grafik 3.13: Türkiye’de Kamu Yatırım Harcamalarının ve Borç Faizi Ödemelerinin Konsolide Bütçe Payları (1975-2005)

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

3.4.3. Emekgücü ve Sermaye Arasındaki Bölüşüm İlişkileri

İktisadi analizin konusu, her ne kadar “kıt kaynakların etkin kullanımı” önermesi ekseninde açıklanmaya çalışılsa da, aslında “üretim ve bölüşümün sosyal (kişiler arası) ilişkileri” (Sweezy, 1970: 3) üzerine kuruludur. Tam da bu sosyal nitelikli ilişki nedeniyle, “ihtiyaçlarını alternatif kullanım biçimleri arasında özgür tercihleri ile karşılayan birey” tanımından yola çıkan geleneksel yaklaşımlar, sosyal ilişkileri inceleyen bir bilim olmaktan uzaktırlar. Söz konusu yaklaşımlarda iktisadi analizin konusu insan-insan ilişkilerine değil; insan-şey (obje/eşya) ilişkilerine odaklanmaktadır (Sweezy, 1970: 4-5). Bunlardan ilki, çeşitli çelişkiler ve/veya çatışmalar içerirken; ikincisi, bu kavram ve olguları dışarıda bırakmaktadır.

Gelir bölüşümü ile ilgili çalışmalarda; bağlantılı olarak, toplumsal sınıfların çözümlenmesinde, temel olarak iki kuramsal yaklaşım söz konusudur (Boratav, 1991: 8-9): Bu yaklaşımların ilkinde, toplumsal sınıflar “farklılaşma” ekseninde ele alınmaktadır. Herbir grubun içinde birbirinden farklı sosyo-ekonomik özellikler taşıyan kişiler yer almaktadır. Kişisel gelir dağılımı hesap ve yorumlarının yüzde 20’lik gelir gruplarına göre yapılması, buna örnek bir yaklaşımdır. Böylesi bir yaklaşımda, sınıf farklılıkları “eşitsizlik” sorunu olarak ele alınır. İkinci temel yaklaşım ise, tarihsel maddeci görüşle ifade edilmektedir. Bu yaklaşıma göre; belirli bir sınıf belirli üretim ilişkileri sonucunda ortaya çıktığından, sınıf farklılıkları “sömürü” kavramı çerçevesinde ele alınmalıdır.

Üretim faktörleri kavramının yaygınlaşması, neoklasik iktisadın gelişimi ile paralellik göstermektedir. Bu süreç aynı zamanda, sosyal-siyasal ilişkileri de içinde barındıran “politik ekonomi” kavramından, teknik analiz eksenli “ekonomi” kavramına doğru baskın yönelişi ifade etmektedir. Ancak, üretim faktörleri, sahihsiz, mülkiyet ilişkilerinden bağımsız olarak değil; belirli mülkiyet ilişkileri içinde üretim sürecine dahil olmaktadır. Bu şekilde “üretim faktörü” ile birlikte “faktör sahibi” kavramı da ortaya çıkmaktadır. (Boratav, 1965: 64-65).

“Diğer faktörler sahiplerinden maddeten ayrı bulundukları halde emek için aynı şey söylenmez; (...) Emegi, insanın dışında âdeta insandan ayrı olarak da var olabilen, alınıp - satılan herhangi bir input olarak tasavvur etmek ‘üretim faktörleri’ anlayışının gereklerindendir.” (Boratav, 1965: 65).

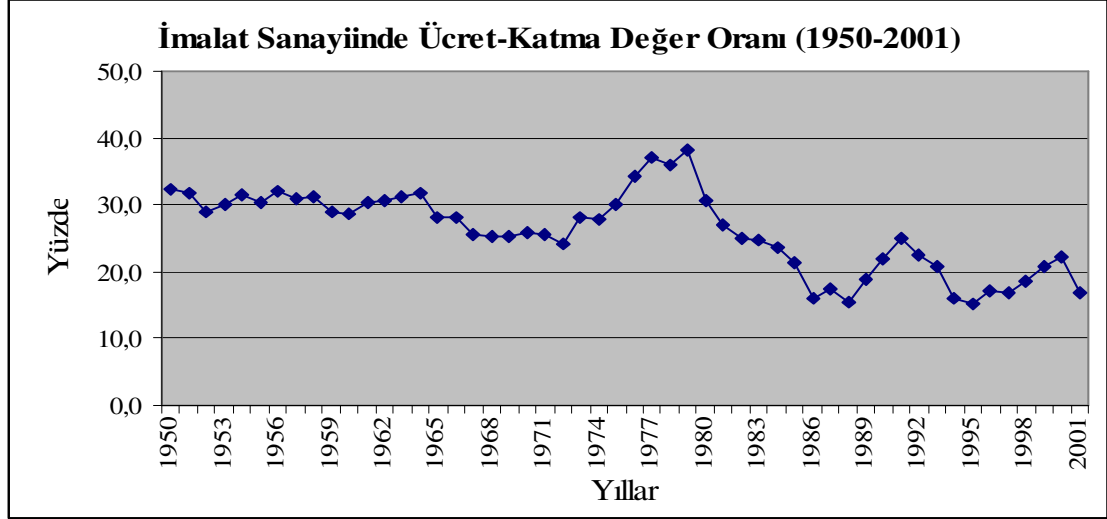
Yukarıda belirttiğimiz temel ayırmadan hareketle, Türkiye’deki gelir bölüşümünün seyrine ilişkin analizimizde, emegücünün sermaye karşısındaki göreceli konumunu yansıtan, ücret gelirlerinin katma değer içindeki payı (Boratav, 1991: 34-35), mark-up oranları gibi değişkenlerden yararlanılacaktır. Bu amaçla, Türkiye’de gelirin emegücü ve sermaye arasındaki bölüşüm dinamiklerini inceleyebilmek üzere, -daha önce yapılmış

pekçok çalışmada olduğu gibi- imalat sanayii verilerinden yararlanılacaktır. İmalat sanayii verilerinin kullanılmasının en önemli nedeni, görelî olarak düzenli bir veri setinin sağlanıyor olmasıdır.⁷

1950-2001 yılları arasında, Türkiye imalat sanayiinde elde edilen ücretlerin üretilen katma değere oranı, Grafik 3.14’de görölmektedir. Grafikten rahatlıkla izlenebileceği gibi, ücret-katma değere oranı 1964 yılına kadar durağan sayılabilecek bir seyir izlemiştir; ancak, özellikle 1972 yılından itibaren dalgalanma içine girmiştir. Söz konusu oran, 1972 yılından 1979 yılına kadar ciddi bir artış göstermiştir. 1979 sonrasında ise, ücretlerin katma değere içerisindeki payı olağanüstü düşürölmüştür; 1979 yılında yüzde 38,3 olan düzeyinden, 1988 yılında yüzde 15,4 düzeyine kadar geriletilmiştir. Ücret-katma değere oranı, 1980’li yılların başından 1989 yılına dek çarpıcı düşüş eğilimini sürdürmüştür. Türkiye’de, imalat sanayiinde ücret-katma değere ilişkisi açısından en dikkat çekici nokta, 2001 yılı itibariyle ücret-katma değere oranının 1950 yılına kıyasla yüzde 47,8 oranında düşmüş olmasıdır. Söz konusu oranın 1950-1969 ortalaması yüzde 29,6; 1970-1989 ortalaması yüzde 26,4; 1990-2001 ortalaması yüzde 19,5; 1970-2001 yılları genel ortalaması ise yüzde 23,8 düzeyinde gerçekleşmiştir. Sanayi kesiminde ücretlerin düşmesi, çoğu kez, ekonominin bütün sektörlerinde ücretlerde genel bir düşüş ile sonuçlanmaktadır. (Amsden ve van der Hoeven, 1996: 508).

⁷ Bu alt bölümde kullanılacak olan ücretlerin katma değere içindeki payı, mark-up oranları, istihdam ve çıktı verileri, 1950-2001 yıllarını kapsamaktadır. Bunun nedeni, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2007 yılında yayımlanan İstatistik Göstergeler 1923-2006 isimli yayının en son 2001 yılına ilişkin verileri kapsıyor olmasıdır. Ayrıca, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından 2007 yılında yayımlanan Ekonomik Göstergeler 2006 - IV ve 2008 yılında yayımlanan Ekonomik Göstergeler 2008 - I isimli yayınlarla, yukarıda değinmiş olduğumuz kaynaktaki veriler arasında, 2000 ve 2001 yıllarına ilişkin olarak, farklılıklar bulunmaktadır. Saygılı ve Cihan (2008: 42), sanayide alt sektörler bazında katma değere, istihdam ve yatırım verilerinin yetersiz olduğunu; Türkiye İstatistik Kurumu tarafından sanayi sektörleri için açıklanan üretim, istihdam ve ücret ödemelerine ilişkin verilerin güvenilirliğinin zayıf olduğunu belirtmektedirler.

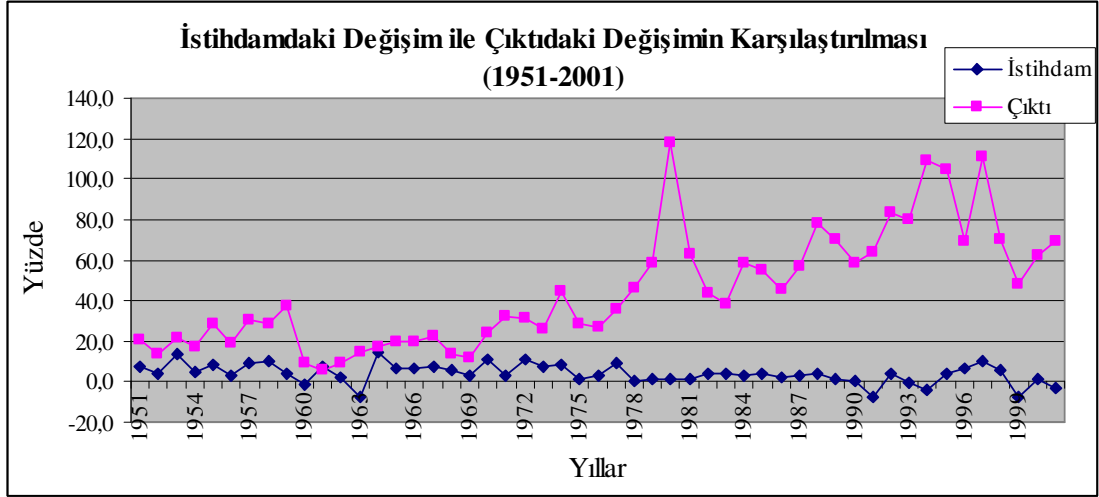
Grafik 3.14: Türkiye’de İmalat Sanayiinde Ücret-Katma Değer İlişkisi

Kaynak: 1950-1993 yılları, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996: 185-187; 1994-1999 yılları, <http://www.die.gov.tr/konular/IstTablolar/16im201t.xls>; 2000-2001 yılları, Türkiye İstatistik Kurumu, 2007: 303.

Ücretlerin katma değer içindeki payının gelişimini inceledikten sonra, imalat sanayiinde üretim artışlarının seyrini göstermemiz, üretim ilişkilerinin avantajlı/dezavantajlı taraflarını ortaya koyacağından, anlamlı olacaktır. Bu çerçevede, üretim artışının istihdama yansıyor yansımadığını görmek istiyoruz; Grafik 3.15’de, üretim-istihdam ilişkisi incelenmeye çalışılmıştır. Grafikten izlenebileceği gibi, imalat sanayiindeki üretim artışları ile istihdam artışı arasındaki “ilişki” 1970’li yılların başından itibaren kopmaya başlamıştır. 1970’li yılların sonu, üretim-istihdam artışı ilişkisinde bir kırılmaya işaret etmektedir.

Grafik 3.15: Türkiye’de İmalat Sanayiinde Üretim ve İstihdam Artışı İlişkisi

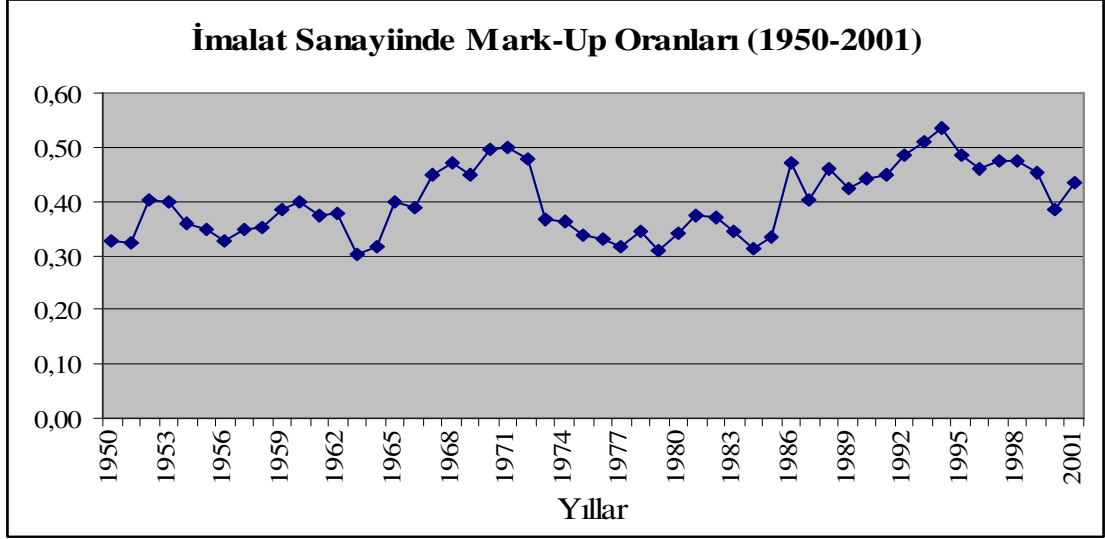

Kaynak: 1950-1993 yılları, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996: 185-187; 1994-1999 yılları, <http://www.die.gov.tr/konular/IstTablolar/16im204t.xls>; 2000-2001 yılları, Türkiye İstatistik Kurumu, 2007: 303.

Türkiye’de imalat sanayiinde ücretlerin katma değer içindeki payı, ihracatı teşvik politikalarının uygulandığı dönemde, 1980 yılından başlayarak 1988 yılına kadar hızla düşürülmüştür. Diğer yandan, mark-up oranları 1973-1985 yıllarındaki görece dalgalı seyri dışında “düzenli” olarak yükselmektedir. (bkz. Grafik 3.16).

Buraya kadar ortaya koymuş olduğumuz verilerden hareketle, özellikle 1980 yılı sonrasında Türkiye’de gelir bölüşümü açısından çarpıcı bir dönüşümün yaşandığını söylemek mümkündür. Türkiye’de imalat sanayiinin 1980 yılı sonrasındaki gelişimini inceleyen Yeldan (2001: 85), emek sömürsünün, rekabetçi sektörlerle oranla, eksik rekabetçi sektörlerde daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu çalışmaya göre, özellikle mark-up oranlarının yüksekliği açısından eksik rekabetçi sektörler lehine önemli farklar söz konusudur.

Grafik 3.16: Türkiye’de İmalat Sanayiinde Mark-Up Oranları

Kaynak: 1950-1993 yılları, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996: 185-187; 1994-1999 yılları, <http://www.die.gov.tr/konular/IstTablolar/16im201t.xls>; 2000-2001 yılları, Türkiye İstatistik Kurumu, 2007: 303.

Türkiye’de mevcut/ulaşılabilir veriler arasında en süreklisi olan imalat sanayii verilerinden yola çıkarak, yukarıda ortaya koymuş olduğumuz temel göstergeler ışığında, 1970’li yılların ikinci yarısından sonra ve özellikle 1980’li yıllarla birlikte üretim artışının istihdama yansımadığını görmekteyiz. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, sermaye birikimi sürecinin özellikle 1980 sonrasındaki seyrinde, emek gelirleri aleyhine ciddi bir gerileme yaşanmıştır.

Türkiye’de emekgücü ve sermaye arasındaki bölüşüm ilişkilerini analiz edebilmek için; imalat sanayiinde ücretlerin, kârlar⁸ ile ilişkisi incelenmiştir. Bu amaçla, ücret-katma

⁸ Mark-up oranları dikkate alınmıştır. Mark-up oranı = $(VA - W) / (C + W)$; VA = Katma değer; W = Ücretler; C = Girdi. (Köse ve Yeldan, 1998: 50; Şahinkaya, 1992: 229).

değer oranları ile mark-up oranları arasında tam logaritmik kalıpta regresyon analizi yapılmıştır.⁹ Buna göre,

y = ücret-katma değer oranı (bağımlı değişken);

x = mark-up oranı (bağımsız değişken) olmak üzere regresyon denklemi aşağıdaki gibidir:

$$\ln y = \alpha + \beta \ln x$$

ÖZET ÇIKIŞI

Regresyon İstatistikleri						
Çoklu R	0,721319					
R Kare	0,520302					
Ayarlı R Kare	0,510708					
Standart Hata	0,172634					
Gözlem	52					
ANOVA						
	Df	SS	MS	F	Anlamlılık F	
Regresyon	1	1,616247	1,616247	54,23218	1,62E-09	
Fark	50	1,490118	0,029802			
Toplam	51	3,106366				
	Katsayılar	Standart Hata	t Stat	P-değeri	Düşük 95%	Yüksek 95%
Kesişim	7,377146	0,563556	13,09035	8,92E-18	6,24521	8,509082
X	-1,12828	0,15321	-7,36425	1,62E-09	-1,43601	-0,82054

1950-2001 yıllarını kapsayan regresyon analizi sonuçlarına göre, imalat sanayiinde ücretlerin katma değer içindeki payı ile mark-up oranları arasındaki ilişki negatif yönlüdür. Ücretlerin katma değer içindeki payında meydana gelen değişimin yüzde

⁹ Şahinkaya (1992: 225-232) tarafından, Türkiye imalat sanayiinde 1963-1988 yılları için ücret-katma değer oranları ile mark-up oranları arasında logaritmik kalıpta regresyon analizi yapılmış; mark-up oranında meydana gelen yüzde 1 düzeyindeki bir artışın ücret-katma değer oranında yüzde 0,82'lik bir azalmaya neden olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

52'sini, mark-up oranında meydana gelen değişimlere bağlı olarak açıklamak mümkündür. Mark-up oranında meydana gelen yüzde 1 düzeyindeki bir artış, ücret-katma değer oranında yüzde 1,12'lik bir azalmaya neden olmaktadır.

Buraya kadar yapmış olduğumuz analiz çerçevesinde, sermaye ve emekgücü arasındaki bölüşüm ilişkilerinin önemli bir göstergesi olan ücret gelirlerinin üretilen katma değer içindeki payı dikkate alındığında, ithal ikameci birikim modelinin uygulandığı dönemde, toplam imalat sanayiinde ücretlerin katma değere oranının yüzde 30,7 olduğu; takip eden iki alt dönemde, sermaye birikiminin yükünü giderek ağırlaşan bir biçimde ücretlilerin üstlenmiş olduğu görölmektedir. Ticari ve finansal serbestleştirme dönemlerinde, ücretlerin katma değer içindeki payı, sırasıyla yüzde 22,4 ve yüzde 19,4 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönüşüm, gerek ihracatın teşvik edildiğı 1980-1988 yılları arasındaki dönemin, gerekse 1989 sonrasının en çok dikkat çeken unsuru olmuştur. Mark-up oranlarının; 1970-1979 yıllarındaki ortalaması yüzde 38,4; 1980-1988 yıllarındaki ortalaması yüzde 37,9; 1989 sonrasındaki ortalaması yüzde 46,2 olarak gerçekleşmiştir. (bkz. Ek 3.1). Toplam borç faizi ödemeleri dikkate alındığında ise, iç ve dış borç faiz ödemelerinin GSMH içindeki payının, 1980 yılından itibaren artmaya başladığı; 1980-1988 yıllarındaki ortalamasının yüzde 1,9; 1989 sonrasındaki ortalamasının ise yüzde 9,1 olduğu görölmektedir. (bkz. Ek 3.4).

Bölüşüm ilişkileri açısından, 1980'li yıllardan itibaren imalat sanayiinde ücret geliri elde edenlerin önemli kayıplara uğradığını, buna karşılık aynı sektörde kâr geliri elde edenlerin ve genel olarak faiz geliri elde edenlerin özellikle 1989 sonrasından kazançlı çıktıklarını söylememiz mümkündür. Türkiye'de 1970 sonrasındaki sermaye birikimi süreci boyunca ve özellikle 1980 sonrasında, sermayenin sadece bir alt grubunun (mali sermaye) değil, bütünüünün çıkarları sağlanmıştır.

SONUÇ

Bu tezde, sermaye birikimi sürecinin tarihsel arka planında, 1970 sonrası için birikim süreci ve bölüşüm dinamikleri incelenmiştir. Kapitalist sermaye birikiminin seyri boyunca yaşanan uzun dönemli dalgalar sonucunda, mevcut üretim biçimleri değişikliğe uğramış; kâr beklenti ve gerçekleştirmelerindeki artış ve azalışlarla belirlenen söz konusu süreçte bölüşüm ilişkileri yeniden düzenlenmiştir. Uzun dalgaların, iş çevrimleri olarak da adlandırılan konjonktürel dalgalarla karıştırılması oldukça yaygın bir hatadır. Ancak, konjonktürel dalgalanmalardan ziyade, ortalama kâr oranında görülen dalgalanmalar, sermaye birikimi süreci ve bölüşüm ilişkileri üzerinde belirleyici olmaktadır. Diğer bir ifade ile, konjonktürel dalgalar, üretim biçim ve ilişkilerinde köklü değişiklikler meydana getirmemektedir; söz konusu değişiklikleri zorunlu hale getiren faktör, üretken sermaye birikiminde görülen dalgalanmalardır. Kapitalist gelişmenin genişleyen ve depresif evrelerinin başlangıç ve bitiş tarihleri ile genel süreleri üzerindeki görüşler tartışmalı olmakla birlikte, çeşitli ekonomik göstergeler dikkate alındığında, uzun dalgalar kuramı, sermaye birikimi sürecinin açıklanmasında incelemeye değer bir hareketin varlığına dikkat çekmektedir.

Birikim sürecinin doğrudan en önemli sonuçlarının bölüşüme ilişkin unsurlar olması nedeniyle, birikim ve bölüşüm süreçlerinin birlikte ele alınmaları gerekmektedir. Sermaye birikimi sürecinin önemli bir boyutu, yedek işgücü kitlesinin oluşturulması ve birikim arttıkça çapının giderek genişletilmesidir. Bu olgu karşısında, emek piyasasında arz-talep yasalarından söz etmek ya da emeğin marjinal verimliliği oranında gelirden pay aldığını ileri sürmek gerçekçi değildir.

Çalışmamızda, yukarıda açıkladığımız genel çerçeve içerisinde, kapitalist sermaye birikimi sürecinin çelişkili niteliği; tekelci kapitalizm, uzun dalgalar ve birikimin sosyal

yapıları kuramları açısından ele alınmıştır. Temel tezimiz, 1970 sonrasında ve özellikle 1980’li yıllarla birlikte hızla yaygınlaşan finansallaşma olgusunun, sermayenin aşırı birikim krizine bir çözüm arayışı olduğudur. Diğer bir ifadeyle, günümüzde oldukça geniş bir kesim tarafından iddia edilmekte olan finansallaşma sürecinin birikim hızının azalmasının nedeni olduğu yaklaşımının tam tersi benimsenmektedir. Yatırım kararları açısından belirleyici olan kâr beklenti ve gerçekleştirmeleridir; finansallaşma süreci, tek başına, özel yatırımlar üzerinde “caydırıcı” etkide bulunmamaktadır. Belirttiğimiz kapsam çerçevesinde, 1970 sonrasında kapitalist birikim süreci kavramsal ve betimsel açılardan ele alınarak bölüşüm ilişkilerinin seyri incelenmiştir. Bu dönemde dünya kapitalizminin önemli bir özelliği birikim sürecinin finansallaşmasıdır; söz konusu süreçle bağlantılı olarak giderek artan istikrarsızlık ve borçluluk olguları dikkat çekmektedir. Çalışmamızda, Türkiye’deki birikim sürecinin özgül koşullarının incelenmesinin ardından, ücret, kâr, faiz gelirlerinin seyri dikkate alınarak, uluslararası kapitalist sermaye birikimi sürecinin, ona eklenme çabası içerisindeki gelişmekte olan kapitalist bir ekonomide, birikim sürecini ve gelir bölüşümünü ne yönde etkilediği araştırılmıştır. Bu amaçla, emekgücünün sermaye karşısındaki göreceli konumunu gösteren ücret gelirlerinin üretilen katma değer içindeki payı ve mark-up oranları karşılaştırılmıştır; Türkiye’de 1970’li yılların başından 1979 yılına kadar ücretlerin katma değer içindeki payı hızla yükselerek, 1950’li ve 1960’lı yıllar ortalamasının üzerine çıkmıştır. Ancak, ücretlerin katma değer içindeki payı 1980 yılından itibaren, 1989-1991 yılları arasındaki göreceli ücret artışlarını saymazsak, neredeyse düzenli olarak düşürülmüştür. Mark-up oranları ise, özellikle 1980’li yılların ikinci yarısından başlayarak hızla yükselmiştir. Ayrıca incelediğimiz dönem boyunca, mark-up oranlarının kriz yıllarında dahi yükselmeye devam ettiği ve 1994 kriz yılında ise en yüksek düzeyine ulaşmış olduğu dikkat çekmektedir.

Kapitalizmin krizleri 1929 yılında olduğu gibi Büyük Bunalım ya da 1970 sonrasında olduğu gibi stagflasyon şeklinde çeşitli farklı isimlerle adlandırılrsa da, 19. yüzyıldan başlayarak günümüze dek çeşitli aralıklarla yaşanan uzun durgunluk dönemlerinin işaret

ettiği en önemli nokta, kapitalist sermaye birikiminin kriz üreten, çelişkili bir süreç olduğudur. Diğer bir ifadeyle, kriz, dışsal faktörler tarafından belirlenen ya da uygulama hatalarından kaynaklanan “teknik” bir olgu değildir; kapitalizme içseldir. Sermaye birikimi sürecinde gelir bölüşümü de, “teknik” olarak değil; “toplumsal” olarak belirlenen sosyal nitelikli bir ilişkidir. Bağlantılı olarak, devletin üretim ve bölüşüm sürecinde kaynakların tahsisi ve gelirin bölüşümüne ilişkin politikaları, sermaye birikimi sürecinden bağımsız belirlenmemektedir. Devletin söz konusu işlevleri, bir bütün olarak kapitalist sistemin işleyiş yasaları doğrultusunda şekillenmektedir. Bu kapsamda, devlet ve piyasalar arasında “rekabet” ilişkisi olmadığı; tam tersine “tamamlayıcılık” ilişkisi olduğu gözden kaçmamalıdır.

Sermaye birikimi sürecinin 1970’li yıllarda başlayan depresif dalgası boyunca, krizlerin yanısıra, kısa süreli toparlanma dönemleri de yaşanmıştır. Söz konusu toparlanma dönemleri, genellikle, “kriz”in aşılmış olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bu yanılsama ile yakından ilişkili olarak, örneğin 2008 krizi incelenirken, tutsat kredilerini, düşük gelirli/yüksek risk grubunu oluşturan kesimlere arz edilen kredi miktarının arttırılmasını, spekülatif işlemlerin artışı ve bağlantılı olarak düzenleme konusundaki yetersizliği, politika ve uygulama hatalarını kriz nedeni olarak göstermek, gerçek nedene ilişkin bir açıklama getirmemektedir. Diğer bir ifadeyle, 2008 krizi beklenen bir sonuç olmasına karşın; sermayenin kârlılık krizini finansallaşma süreci aracılığıyla aşmaya çalıştığı dikkate alınmadığında, yukarıda belirtmiş olduğumuz olgular, krizi şiddetlendiren ve derinleştiren önemli etkileri gözardı edilmemekle birlikte, kriz nedeni olarak gösterilebilmektedir. Dünya kapitalizminin krizinin Türkiye ile ilişkisi bağlamında, Türkiye’nin 2001 kriz deneyimini ve söz konusu süreçte oluşturulan çeşitli düzenleme/denetleme kurumları ile gerekli önlemlerin alınmış olduğunu ileri sürmek gerçekçi bir yaklaşım değildir.

Sonuç olarak, 1970 yılı sonrasında giderek yaygınlaşan finansallaşma süreci, kapitalist sermaye birikimi sürecinin işleyiş bütünlüğü içinde, sermayenin hareket yasaları

temelinde değeriendirilmelidir. Bağlantılı olarak, finansal kriz, tek başına, uluslararası finansal sistemin reformu ya da kısa vadeli spekülatif nitelikli sermaye hareketlerinin düzenlenmesi temelindeki öneri ve uygulamalarla çözümlenebilecek bir sorun değildir. Finansallaşma süreci ve finansal kriz olgusu, kapitalist sermaye birikimi sürecinin çelişki ve krizinin bir “görüngü”sü olarak değeriendirilmelidir.

Dünya kapitalizminin son uzun dalgasının depresif evresi boyunca, kâr oranlarının düşmesi ve birikim hızının yavaşlaması ile belirlenen finansallaşma sürecinde; sermayenin akışkanlığının arttırılması yolu ile değersizleşme sorununa çözüm aranmıştır. Finansallaşma süreci ile birlikte artan borçluluk olgusu sonucunda, artı-değerin paylaşımında finans kesiminin payının ve baskısının giderek artmasına bağlı olarak, kâr düzeyinin korunabilmesi, ancak, ücret paylarının düşürülmesi ile mümkün olmuştur. Finans sermayesi ile sanayi sermayesi arasındaki ayrımın aslında çok da keskin olmaması ve sermayenin bu iki alt grubu arasında bir rekabetten çok işbirliği olması nedeniyle, artı-değerin bölüşümünde faiz ödemelerinin payı arttıkça, ücret gelirleri üzerindeki baskılar arttırılmış; sermayenin sadece bir alt grubunun değil, bütünüünün çıkarları sağlanmıştır.

KAYNAKÇA

Adelman, Irma, Erinc Yeldan: “Is This the End of Economic Development?”, **Structural Change and Economic Dynamics**, 11, 2000, pp. 95-109.

Aglietta, Michel: **A Theory of Capitalist Regulation**, London, Verso, 2000.

Agosin, Manuel R., Ricardo Mayer: “Foreign Investment in Developing Countries: Does it Crowd in Domestic Investment?”, **UNCTAD Discussion Papers**, No. 146, 2000.

Akyüz, Yılmaz, Andrew Cornford: “Capital Flows to Developing Countries and the Reform of the International Financial System”, **UNCTAD Discussion Papers**, No: 143, 1999.

Akyüz, Yılmaz, Korkut Boratav: “The Making of the Turkish Financial Crisis”, **World Development**, 31 (9), 2003, pp. 1549–1566.

Altwater, Elmar: “Financial Crises on the Threshold of the Twenty-First Century,” **Socialist Register 1997**, Ed. by. Leo Panitch, London, Merlin Press, 1997, pp. 48-74.

Altwater, Elmar, Birgit Mahnkopf: “The World Market Unbound”, **Review of International Political Economy**, 4 (3), 1997, pp. 448-471.

Amin, Samir: **Accumulation on a World Scale: A Critique of the Theory of Underdevelopment**, New York, Monthly Review Press, 1974.

Amsden, Alice H., Rolph van der Hoeven: “Manufacturing Output, Employment and Real Wages in the 1980s: Labour’s Loss Until the Century’s End”, **The Journal of Development Studies**, 32 (4), 1996, pp. 506-530.

Argitis, George, Christos Pitelis: “Global Finance, Income Distribution and Capital Accumulation”, **Contributions to Political Economy**, 25 (1), 2006, pp. 63-81.

Baldwin, Richard E., Philippe Martin: “Two Waves of Globalisation: Superficial Similarities, Fundamental Differences”, **National Bureau of Economic Research, Working Paper Series**, No: 6904, 1999.

Balkan, Erol ve Erinç Yeldan: “Peripheral Development under Financial Liberalization: The Turkish Experience”, 2001, (Çevrimiçi)
http://academics.hamilton.edu/economics/home/Workpap/01_01.pdf, 2 Mart 2006.

Balkan, Erol, F. Gül Biçer, A. Erinç Yeldan: “Patterns of Financial Capital Flows and Accumulation in the Post-1990 Turkish Economy”, **International Development Economics Associates**, 2002, (Çevrimiçi)
<http://www.networkideas.org/feathm/oct2002/Balkan.pdf>, 2 Mart 2006.

Balkan, Neşecan: **Kapitalizm ve Borç Krizi**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1994.

Baran, Paul A., Paul M. Sweezy: **Monopoly Capital**, England, Penguin Books Ltd., 1973.

Barsoc, Christian: **Kapitalizmin Çarkları**, Çev. Bülent Tanatar, İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1997.

Başkaya, Fikret: **Borç Krizi Üzerine Bir Deneme**, Ankara, Yargı Kitabevi, 1986.

Bello, Walden: “The Capitalist Conjuncture: Over-Accumulation, Financial Crises, and the Retreat from Globalisation”, **Third World Quarterly**, 27 (8), 2006, pp. 1345-1367.

Boratav, Korkut: **Kamu Maliyesi ve Gelir Dağılımı**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No: 196-178, 1965.

Boratav, Korkut: “İktisat Politikası Alternatifleri Üzerine Bir Deneme”, **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu**, Korkut Boratav, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, 2. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1987, s. 70-110.

Boratav, Korkut: **Türkiye’de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1991.

Boratav, Korkut: **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2002**, 7. bs., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003.

Boratav, Korkut: “Some Recent Changes on the Relations Between the Metropoles and the Periphery of the Imperialist System”, **International Development Economics Associates**, 2004, (Çevrimiçi) http://www.networkideas.org/feathm/feb2004/Korkut_Boratav_Paper.pdf, 15 Mart 2006.

Boratav, Korkut, Erinc Yeldan, Ahmet Köse: “Globalization, Distribution and Social Policy: Turkey, 1980-1998”, **Center for Economic Policy Analysis Working Paper Series I**, No: 20, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.newschool.edu/cepa/publications/workingpapers/archive/cepa0120.pdf>, 16 Şubat 2005.

Boyer, Robert: “Is a Finance-Led Growth Regime a Viable Alternative to Fordism? A Preliminary Analysis”, **Economy and Society**, 29 (1), 2000, pp. 111-145.

Breen, Richard, Cecilia García-Peñalosa: “Income Inequality and Macroeconomic Volatility: An Empirical Investigation”, **Review of Development Economics**, 9 (3), 2005, pp. 380–398.

Brenner, Robert: “The World Economy at the Turn of the Millennium Toward Boom or Crisis?”, **Review of International Political Economy**, 8 (1), 2001, pp. 6-44.

Brenner, Robert: **The Economics of Global Turbulence**, London, Verso, 2006.

Calvo, Guillermo A., Leonardo Leiderman, Carmen M. Reinhart: “Inflows of Capital to Developing Countries in the 1990s” **Journal of Economic Perspectives**, 10 (2), 1996, pp. 123-139.

Chang, Ha-Joon: **Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective**, Anthem Press, 2002.

Cornia, Giovanni Andrea: “Liberalization, Globalization and Income Distribution”, **UNU/WIDER Working Paper**, No: 157, 1999.

Crotty, James: “Structural Contradictions of the Global Neoliberal Regime”, **Review of Radical Political Economics**, 32 (3), 2000a, pp. 361-368.

Crotty, James: “Trading State-Led Prosperity for Market Led Stagnation: From the Golden Age to Global Neoliberalism”, **Political Economy Research Institute Working Paper Series**, 2000b.

Crotty, James: “The Neoliberal Paradox: The Impact of Destructive Product Market Competition and Impatient Finance on Nonfinancial Corporations in the Neoliberal Era”, **Review of Radical Political Economics**, 35 (3), 2003, pp. 271-279.

De Brunhoff, Suzanne: “Financial and Industrial Capital: A New Class Coalition”, **Anti-Capitalism**, Ed. by. Alfredo Saad-Filho, London, Pluto Press, 2003, pp. 142-151.

Demir, Firat: “The Rise of Rentier Capitalism and the Financialization of Real Sectors in Developing Countries”, **Review of Radical Political Economics**, 39 (3), 2007, pp. 351-359.

Diwan, Ishac: “Labor Shares and Financial Crises”, The World Bank, 1999.

Diwan, Ishac: “Debt as Sweat: Labor, Financial Crises, and the Globalization of Capital”, **Mimeo**, The World Bank, 2001.

Duménil, Gérard, Dominique Lévy: “Costs and Benefits of Neoliberalism: A Class Analysis”, **Review of International Political Economy**, 8 (4), 2001, pp. 578 – 607.

Epstein, Gerald A.: “Introduction: Financialization and the World Economy”, **Financialization and the World Economy**, Ed. by. Gerald A. Epstein, Northampton, Edward Elgar, 2005, pp. 3-16.

Ercan, Fuat: “Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi (1)”, **Praksis**, 5, 2002, s. 25-75.

FitzGerald, E. V. K.: “Short-Term Capital Flows, the Real Economy and Income Distribution in Developing Countries”, **Queen Elizabeth House Working Paper Series**, No: 8, 1999.

Foster, John Bellamy: “Monopoly Capital and the New Globalization”, **Monthly Review**, 53 (8), 2002, (Çevrimiçi)
<http://www.monthlyreview.org/0102jbf.htm#discussion>, 14 Mayıs 2007.

Foster, John Bellamy: “Monopoly-Finance Capital”, **Monthly Review**, 58 (7), 2006, pp. 1-14.

Foster, John Bellamy, Harry Magdoff, Robert W. McChesney: “The New Face of Capitalism: Slow Growth, Excess Capital, and a Mountain of Debt” **Monthly Review**, 53 (11), 2002, pp. 1-14, (Çevrimiçi) <http://www.monthlyreview.org/0402editr.htm>, 5 Haziran 2006.

Gallagher, John, Ronald Robinson: “The Imperialism of Free Trade”, **The Economic History Review**, 6 (1), 1953, pp.1-15.

Gordon, David M., Richard Edwards, Michael Reich: **Segmented Work Divided Workers**, Cambridge University Press, 1988.

Gordon, David M., Richard Edwards, Michael Reich: “Long Swings and Stages of Capitalism”, **Social Structures of Accumulation**, Ed. by. David M. Kotz, Terrence McDonough, Michael Reich, Cambridge University Press, 1994, pp. 11-28.

Harvey, David: **Yeni Emperyalizm**, Çev. Hür Güldü, İstanbul, Everest Yayınları, 2004.

Harvey, David: **Postmodernliğin Durumu**, Çev. Sungur Savran, 4. bs., İstanbul, Metis Yayınları, 2006.

Harvey, David: “In What Ways Is ‘The New Imperialism’ Really New?”, **Historical Materialism**, 15 (3), 2007a, pp. 57-70.

Harvey, David: “Neoliberalism as Creative Destruction”, **The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science**, 610 (1), 2007b, pp. 21-44.

Heap, Shaun Hargreaves: “World Profitability Crisis in the 1970s: Some Empirical Evidence”, **Capital&Class**, 12, 1980, pp. 66-84.

Hein, Eckard: “Shareholder Value Orientation, Distribution and Growth – Short- and Medium-Run Effects in a Kaleckian Model”, **Vienna University of Economics and Business Administration Department of Economics Working Paper Series**, No:120, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.wu-wien.ac.at/inst/vw1/papers/wu-wp120.pdf>, 4 Haziran 2008.

Hilferding, Rudolf: **Finance Capital**, Ed. by. Tom Bottomore, London, Routledge & Kegan Paul, 1981.

Hobsbawm, Eric: “Tarihi Perspektif İçinde Kapitalizmin Bunalımı”, **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satlıgan, Sungur Savran, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1988, s. 71-89.

İnandım, Şeyda: “Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği”, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, 2005, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr/kutuphane/TURKCE/tezler/seydainandim.pdf>, 2 Haziran 2008.

İnsel, Aysu, Nesrin Sungur: “Sermaye Akımlarının Temel Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği – 1989: III–1999: IV”, **Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni**, 2003, (Çevrimiçi) <http://www.tek.org.tr>, 16 Ocak 2008.

Keyder, Çağlar: “İthal İkameci Sanayileşme Stratejisi ve Çelişkileri”, **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu**, Korkut Boratav, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, 2. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1987a, s. 13-36.

Keyder, Çağlar: “Yeni Birikim Modeli, Gelir Dağılımı ve Dışlanma”, **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu**, Korkut Boratav, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, 2. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1987b, s. 179-199.

Keynes, John M.: **The General Theory of Employment, Interest, and Money**, London, Macmillan, 1936.

Kleinknecht, Alfred: “Long-Wave Research: New Results, New Departures – An Introduction”, **New Findings in Long-Wave Research**, Ed. by. Alfred Kleinknecht, Ernest Mandel, Immanuel Wallerstein, New York, St. Martin’s Press Inc., 1992, pp. 1-12.

Kondratieff, Nikolai D.: “The Long Waves in Economic Life”, **The Review of Economic Statistics**, 17 (6), 1935, pp. 105-115.

Kotz, David M.: “Long Waves and Social Structures of Accumulation: A Critique and Reinterpretation”, **Review of Radical Political Economics**, 19 (4), 1987, pp. 16-38.

Kotz, David M.: “Interpreting the Social Structure of Accumulation Theory”, **Social Structures of Accumulation**, Ed. by. David M. Kotz, Terrence McDonough, Michael Reich, Cambridge University Press, 1994a, pp. 50-71.

Kotz, David M.: “The Regulation Theory and the Social Structure of Accumulation Approach”, **Social Structures of Accumulation**, Ed. by. David M. Kotz, Terrence McDonough, Michael Reich, Cambridge University Press, 1994b, pp. 85-97.

Kotz, David M.: “Neoliberalism and the Social Structure of Accumulation Theory of Long-Run Capital Accumulation”, **Review of Radical Political Economics**, 35 (3), 2003, pp. 263-270.

Köse, Ahmet Haşim, Ahmet Öncü: “İşgücü Piyasaları ve Uluslararası İşbölümünde Uzmanlaşmanın Mekansal Boyutları: 1980 Sonrası Dönemde Türkiye İmalat Sanayii”, **Toplum ve Bilim**, Güz, 86, 2000, s. 72-90.

Köse, Ahmet Haşim, Erinç Yeldan: “Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997”, **Toplum ve Bilim**, Yaz, 77, 1998, s. 45-67.

Köymen, Oya: **Sermaye Birikirken**, İstanbul, Yordam Kitap, 2007.

Lapavitsas, Costas: “Money as Money and Money as Capital in a Capitalist Economy”, **Anti-Capitalism**, Ed. by. Alfredo Saad-Filho, London, Pluto Press, 2003, pp. 59-72.

Lapavitsas, Costas: “Financialised Capitalism: Direct Exploitation and Periodic Bubbles”, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.soas.ac.uk/economics/events/crisis/43939.pdf>, 3 Ağustos 2008. (30 Mayıs 2008 tarihinde Londra’da gerçekleştirilen “A Crisis of Financialisation?” başlıklı konferansta sunulan tebliğ).

Luxemburg, Rosa: **Sermaye Birikiminin Tarihsel Koşulları**, Çev. Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1984.

Maddison, Angus: “Phases of Capitalist Development”, **Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review**, No: 121, June, 1977, pp. 103-137.

Maddison, Angus: “Business Cycles, Long Waves and Phases of Capitalist Development”, (Çevrimiçi) http://www.ggdc.net/Maddison/ARTICLES/Business_Cycles.pdf, 1 Kasım 2006. (Söz konusu yayın; Maddison, Angus: **Dynamic Forces in Capitalist Development**, Oxford University Press, 1991, içindeki 4. Bölümün kısaltılmış halidir.)

Maddison, Angus: **The World Economy**, Volume 1: A Millennial Perspective, Volume 2: Historical Statistics, Development Centre Studies, OECD Publishing, 2006.

Magdoff, Fred: “The Explosion of Debt and Speculation”, **Monthly Review**, 58 (6), 2006, pp. 1-23.

Magdoff, Harry, Paul M. Sweezy: **Stagnation and the Financial Explosion**, New York, Monthly Review Press, 1987.

Magdoff, Harry, Paul M. Sweezy: “Globalization - To What End?” Part I, **Monthly Review**, 43 (9), 1992a, pp. 1-18, (Çevrimiçi) http://findarticles.com/p/articles/mi_m1132/is_/ai_11832054, 14 Mayıs 2007.

Magdoff, Harry, Paul M. Sweezy: “Globalization - To What End?” Part II, **Monthly Review**, 43 (10), 1992b, pp. 1-19, (Çevrimiçi) <http://find.galegroup.com>, 25 Mayıs 2007.

Mandel, Ernest: **Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları**, Çev. Doğan Işık, 2. bs., İstanbul, Yazın Yayıncılık, 1991.

Mandel, Ernest: “The International Debate on Long Waves of Capitalist Development: An Intermediary Balance Sheet”, **New Findings in Long-Wave Research**, Ed. by. Alfred Kleinknecht, Ernest Mandel, Immanuel Wallerstein, New York, St. Martin’s Press Inc., 1992, pp. 316-338.

Mandel, Ernest: **Late Capitalism**, Çev. Joris De Bres, 5th ed., Verso, 1993.

Marazzi, Christian: “Measure and Finance”, 2007, (Çevrimiçi) http://www.generation-online.org/c/fc_measure.htm, 20 Şubat 2008. (21 Eylül 2007 tarihinde Londra’da

gerçekleştirilen “Measure for Measure: A Workshop on Value from Below” konulu seminerde sunulan tebliğ.)

Marx, Karl: **Kapital**, Üçüncü Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, 4. bs., Ankara, Sol Yayınları, 2003.

Marx, Karl: **Kapital**, Birinci Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, 7. bs., Ankara, Sol Yayınları, 2004.

Metin-Özcan, Kıvılcım, Ebru Voyvoda, Erinç Yeldan: “Dynamics of Macroeconomic Adjustment in a Globalized Developing Economy: Growth, Accumulation and Distribution, Turkey 1969-1998”, **Economic Research Forum Working Paper**, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.erf.org.eg/uploadpath/pdf/2004.pdf>, 4 Nisan 2005.

Minsky, Hyman P.: **Can “It” Happen Again? Essays on Instability and Finance**, New York, M.E. Sharpe Inc., 1984.

Minsky, Hyman P.: “Finance and Stability: The Limits of Capitalism”, **The Jerome Levy Economics Institute of Bard College**, Working Paper No: 93, 1993, (Çevrimiçi) <http://www.levy.org/pubs/wp93.pdf>, 22 Eylül 2008.

Musgrave, Richard A.: **The Theory of Public Finance**, New York, McGraw-Hill, 1959.

O’Connor, James: **The Fiscal Crisis of the State**, New York, St.Martin’s Press, 1973.

O’Hara, Phillip Anthony: “Deep Recession and Financial Instability or a New Long Wave of Economic Growth for U.S. Capitalism? A Regulation School Approach”, **Review of Radical Political Economics**, 35 (1), 2003, pp. 18-43.

Onaran, Özlem: “Life after Crisis for Labor and Capital in the Era of Neoliberal Globalization”, **Vienna University of Economics and Business Administration Working Paper Series**, No. 43, 2005, (Çevrimiçi) <http://www.wu-wien.ac.at/inst/vw1/gee/workp.html>, 9 Ekim 2007.

Onaran, Özlem: “Speculation-Led Growth and Fragility in Turkey: Does EU Make a Difference or ‘Can It Happen Again’?”, **Vienna University of Economics and Business Administration Working Paper Series**, No. 93, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.wu-wien.ac.at/inst/vw1/papers/wu-wp93.pdf>, 24 Ağustos 2007.

Onaran, Özlem: “Capital Flows, Turbulences, and Distribution: The Case of Turkey”, 2007, (Çevrimiçi) http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/Yazilar_Uye/OnaranFeb07.pdf, 16 Şubat 2007.

Organisation for Economic Co-operation and Development: **OECD Economic Outlook**, No: 83, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.oecd.org>, 29 Eylül 2008.

Orhangazi, Özgür: “Financialization and Capital Accumulation in the Non-Financial Corporate Sector: A Theoretical and Empirical Investigation of the U.S. Economy: 1973-2003”, **Political Economy Research Institute Working Paper Series**, No: 149, 2007.

Önder, İzzettin: “Hedefler, Programlar, Bütçeler ve IMF ile İlişkiler”, **Almanak 2004 Analizleri**, İstanbul, Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2005, s. 17-34.

Pamuk, Şevket: “İthal İkamesi, Döviz Darboğazları ve Türkiye, 1947-1979”, **Kriz, Gelir Dağılımı ve Türkiye’nin Alternatif Sorunu**, Korkut Boratav, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, 2. bs., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1987, s. 37-69.

Power, Dorothy, Gerald Epstein, Matthew Abrena: “Trends in the Rentier Income Share in OECD Countries, 1960-2000”, **Political Economy Research Institute Working Paper Series**, No: 58 a, 2003.

Prebisch, Raul: “Commercial Policy in the Underdeveloped Countries”, **The American Economic Review**, 49 (2), 1959, pp. 251-273.

Ramey, Garey, Valerie A. Ramey: “Cross-Country Evidence on the Link Between Volatility and Growth”, **The American Economic Review**, 85 (5), 1995, pp. 1138-1151.

Satlıgan, Nail: “Günümüz Kapitalizminin Pamuk İpliği: Hayalî Sermaye Spekülasyonu”, **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satlıgan, Sungur Savran, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1988, s. 501-524.

Satlıgan, Nail: “Dünya Kapitalizmi: Bunalımı Bitirmeyen Toparlanma”, **Petrol-İş 1993-1994 Yıllığı**, İstanbul, Petrol-İş Yayını, No: 36, 1995, s. 520-528.

Saygılı, Şeref, Cengiz Cihan: **Türkiye Ekonomisinin Büyüme Dinamikleri: 1987-2007 Döneminde Büyümenin Kaynakları, Temel Sorunlar ve Potansiyel Büyüme Oranı**, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği, Yayın No: TÜSİAD-T/2008-06/462, 2008, (Çevrimiçi) <http://www.tusiad.org>, 2 Eylül 2008.

Sen, Amartya: “The Concept of Development”, **Handbook of Development Economics**, Ed. H.Chenery and T.N. Srinivasan, Volume 1, Elsevier Science Publishers B.V., 1988.

Shaikh, Anwar: “Bunalım Kuramlarının Tarihine Giriş”, **Dünya Kapitalizminin Bunalımı**, Der. Nail Satlıgan, Sungur Savran, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1988, s. 126-171.

Shaikh, Anwar: “The Falling Rate of Profit as the Cause of Long Waves: Theory and Empirical Evidence”, **New Findings in Long-Wave Research**, Ed. by. Alfred Kleinknecht, Ernest Mandel, Immanuel Wallerstein, New York, St. Martin’s Press Inc., 1992, pp. 174-195.

Shaikh, Anwar: “Explaining the Global Economic Crisis”, **Historical Materialism**, 5 (1), 1999, pp. 103-144.

Smith, Adam: **The Wealth of Nations**, 5th ed., New York, Bantam Dell, 2003.

Stiglitz, Joseph E.: “Capital Market Liberalization, Economic Growth, and Instability”, **World Development**, 28 (6), 2000, pp.1075-1086.

Stockhammer, Engelbert: “Financialisation and the Slowdown of Accumulation”, **Cambridge Journal of Economics**, 28 (5), 2004, pp. 719–741.

Stockhammer, Engelbert: “Some Stylized Facts on the Finance-Dominated Accumulation Regime”, **Political Economy Research Institute Working Paper Series**, No: 142, 2007.

Sweezy, Paul M.: **The Theory of Capitalist Development**, Monthly Review Press, 1970.

Sweezy, Paul M.: “The Triumph of Financial Capital”, **Monthly Review**, 46 (2), 1994, pp. 1-11.

Sweezy, Paul M.: “More (or Less) on Globalization”, **Monthly Review**, 49 (4), 1997, pp.1-4.

Syrquin, Moshe: “Patterns of Structural Change”, **Handbook of Development Economics**, Ed. by. H.Chenery and T.N. Srinivasan, Volume 1, Elsevier Science Publishers B.V., 1988, pp. 203-273.

Syrquin, Moshe, Hollis B. Chenery: “Patterns of Development, 1950 to 1983”, **World Bank Discussion Papers**, 1989.

Şahinkaya, Serdar: “ ‘Türkiye İmalat Sanayiinde Kâr Haddi’ Üzerine Bir Not”, **11. Tez**, 12, 1992, s. 225-232.

Şenses, Fikret: **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, 3. bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Taylor, Lance: “The Consequences of Capital Liberalization”, **Challenge**, 43 (6), November/December, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.epnet.com/ehost>, 12 Temmuz 2004.

Taylor, Lance: “Development Questions for 25 Years”, **UNU/WIDER Research Paper**, No: 14, 2006.

Tobin, James: “A Proposal for International Monetary Reform”, **Essays in Economics: Theory and Policy**, Cambridge, MIT Press, 1985.

Todaro, Michael P.: **Economic Development**, 7th ed., New York, Addison Wesley Longman Inc., 2000.

Türkiye Petrol Kimya Lastik İşçileri Sendikası: **Petrol-İş 1995-1996 Yıllığı**, İstanbul, Petrol-İş Yayını, No: 44, 1995.

United Nations Conference on Trade and Development: “Global Economic Growth and Imbalances”, **Trade and Development Report 2000**, Geneva, 2000, (Çevrimiçi) <http://www.unctad.org>, 12 Temmuz 2004.

United Nations Conference on Trade and Development: “Regional Cooperation for Development”, **Trade and Development Report 2007**, Geneva, 2007, (Çevrimiçi) <http://www.unctad.org>, 7 Haziran 2008.

Ülengin, Burç ve Nurhan Yentürk: “Impacts of Capital Inflows on Aggregate Spending Categories: The Case of Turkey”, **Applied Economics**, 33 (10), 2001, pp. 1321-1328.

Wolfson, Martin H.: “Neoliberalism and the Social Structure of Accumulation”, **Review of Radical Political Economics**, 35 (3), 2003, pp. 255-262.

World Bank: “The Challenge of Development”, **World Development Report 1991**, Washington, D.C., The World Bank, 1991, (Çevrimiçi) <http://www.worldbank.org>, 16 Şubat 2005.

World Bank: “Infrastructure for Development”, **World Development Report 1994**, Washington, D.C., The World Bank, 1994, (Çevrimiçi) <http://www.worldbank.org>, 10 Mayıs 2006.

World Bank: “Workers in an Integrating World”, **World Development Report 1995**, Washington, D.C., The World Bank, 1995, (Çevrimiçi) <http://www.worldbank.org>, 10 Mayıs 2006.

World Bank: “From Plan to Market”, **World Development Report 1996**, Washington, D.C., The World Bank, 1996, (Çevrimiçi) <http://www.worldbank.org>, 16 Şubat 2005.

Wyplosz, Charles: “How Risky is Financial Liberalization in the Developing Countries?”, 2001, (Çevrimiçi) <http://www.unctad.org/en/docs/pogdsmdpb24d14.en.pdf>, 24 Mart 2005.

Yalman, Galip: “Neoliberal Hegemony ve Siyasal İktisat: Latin Amerika Dersleri” **Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar**, Ed. A.H. Köse, F.Şenses, E. Yeldan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 453-474.

Yeldan, Erinç: **Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Yeldan, Erinç: “The Impact of Financial Liberalization and the Rise of Financial Rents on Income Inequality: The Case of Turkey”, **Inequality, Growth, and Poverty in an Era of Liberalization and Globalization**, Ed. by. G.A. Cornia, UNU/WIDER, Oxford University Press, 2004, pp. 355-375.

Yentürk, Nurhan: **Türk İmalât Sanayiinde Ücretler, İstihdam ve Birikim**, İstanbul, Friedrich Ebert Stiftung, 1997.

Yentürk, Nurhan: “Short-Term Capital Inflows and Their Impact on Macroeconomic Structure: Turkey in the 1990s”, **The Developing Economies**, 37 (1), 1999, pp. 89-113.

Yıldırım, Nuri: “Türkiye Ekonomisinin İthalata Bağımlılığı: 1968 ve 1973 Yılları”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, No: 20, Yaz, 1978, s.120-153.

İSTATİSTİKLER

İstanbul Sanayi Odası Dergisi: **Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu**, Ağustos, Sayı 497, 2007.

Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü: **Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri (1924-1995)**, Sayı: 1995/5, Ankara, 1995.

Saygılı, Şeref, Cengiz Cihan ve Hasan Yurtoğlu: **Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi, Verimlilik ve Büyüme: 1972-2003**, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Yayın No: 2686, 2005, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr>, 3 Mart 2008.

T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü: **İstatistik Göstergeler 1923-1995**, Ankara, 1996.

T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı: **Ekonomik ve Sosyal Göstergeler**, (Çevrimiçi) <http://www.dpt.gov.tr>, 22 Eylül 2008.

T.C. Merkez Bankası: **Elektronik Veri Dağıtım Sistemi**, (Çevrimiçi) <http://www.tcmb.gov.tr>, 22 Eylül 2008.

Türkiye Bankalar Birliği: **Bankalarımız Kitabı**, (Çevrimiçi) <http://www.tbb.org.tr>, 24 Eylül 2008.

Türkiye İstatistik Kurumu: **İstatistik Göstergeler 1923-2006**, Ankara, 2007.

U.S. Government Printing Office: **Economic Report of the President: 2008 Report Spreadsheet Tables**, (Çevrimiçi) <http://www.gpoaccess.gov/eop/tables08.html>, 10 Mayıs 2008.

World Bank: **Global Development Finance Database**, (Çevrimiçi)
<http://www.worldbank.org>, 22 Eylül 2008.

World Bank: **World Development Indicators Database**, (Çevrimiçi)
<http://www.worldbank.org>, 17 Aralık 2007, 22 Eylül 2008.

<http://www.die.gov.tr/konular/IstTablolar/16im201t.xls>

<http://www.die.gov.tr/konular/IstTablolar/16im204t.xls>

EKLER

Ek 2.1: GSYİH ve İthalatın Yıllık Artış Hızı Ortalama Değerleri (1970-2006)

Ülkeler	GSYİH Artış Hızı (Yüzde)	İthalat Artış Hızı (Yüzde)
Arjantin	2,50	8,37
Bolivya	3,06	5,68
Brezilya	4,78	7,64
Çin	9,67	14,86
Ekvador	4,33	6,70
Endonezya	6,21	9,81
Fas	4,37	6,45
Filipinler	4,13	6,09
Güney Afrika	3,05	4,70
Güney Kore	6,99	12,73
Hindistan	5,41	10,03
Kolombiya	4,17	6,99
Malezya	6,99	10,74
Meksika	4,16	9,38
Paraguay	4,74	9,64
Peru	3,57	4,35
Şili	4,68	7,82
Tayland	6,38	9,95
Tunus	5,64	6,47
Türkiye	4,47	11,13
Uruguay	2,30	6,31
Venezuela	2,75	9,42

(*) Bolivya için 1971-2006, Çin için 1979-2005, Hindistan için 1971-2005, Türkiye için 1988-2006, Venezuela için 1975-2006 yıllarını kapsamaktadır.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators Database.

Ek 2.2: Gayri Safi Özel Sermaye Akımları - Kişi Başına GSYİH Oynaklık Değerleri (1980-2005)

Ülkeler	Gayri Safi Özel Sermaye Akımları (GSYİH'nın Yüzdesi Olarak)	Kişi Başına GSYİH (Yıllık Yüzde Artış)
Arjantin	7,71	6,66
Bangladeş	0,76	1,27
Barbados	5,11	4,57
Bolivya	4,40	3,26
Botsvana	6,64	3,10
Brezilya	3,41	3,75
Bulgaristan	10,15	5,41
Çin	3,79	2,78
Dominik Cumhuriyeti	4,53	3,95
Ekvador	7,71	3,73
El Salvador	5,26	6,20
Endonezya	4,80	4,31
Fas	2,24	5,15
Fildişi Sahili	2,41	4,36
Filipinler	5,15	4,11
Güney Afrika	6,64	3,01
Güney Kore	4,35	3,87
Hindistan	1,87	1,88
Honduras	2,63	2,89
Kenya	2,26	2,37
Kolombiya	3,84	2,43
Kosta Rika	4,85	3,85
Macaristan	10,69	4,14
Malezya	6,46	3,93
Meksika	2,57	4,08
Mısır	2,81	1,67
Nepal	2,61	3,12
Nikaragua	5,02	4,42
Pakistan	1,32	1,82
Paraguay	3,53	4,27

Ülkeler	Gayri Safi Özel Sermaye Akımları (GSYİH'nın Yüzdesi Olarak)	Kişi Başına GSYİH (Yıllık Yüzde Artış)
Peru	4,16	6,81
Sri Lanka	4,41	2,20
Surinam	14,04	6,98
Svaziland	8,43	4,65
Şili	6,98	4,47
Tayland	4,69	4,41
Tunus	2,37	2,76
Türkiye	4,00	4,77
Uganda	1,51	3,24
Uruguay	16,41	6,49
Venezuela	9,32	6,46

(*) Barbados için 1980-1999, Bulgaristan ve Endonezya için 1981-2005, Çin ve Macaristan için 1982-2005, Hindistan için 1980-2003, Uganda için 1983-2005 yıllarını kapsamaktadır.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators Database.

Ek 2.3: Kısa Vadeli Borçların Ortalama ve Oynaklık Değerleri (1980-2005)

Ülkeler	Kısa Vadeli Borçlar (Toplam Dış Borcun Yüzdesi Olarak) - Ortalama Değerleri	Kısa Vadeli Borçlar (Toplam Dış Borcun Yüzdesi Olarak) - Oynaklık Değerleri
Arjantin	18,75	8,54
Bangladeş	2,46	1,32
Bolivya	7,53	3,14
Botsvana	3,09	2,06
Brezilya	14,95	4,46
Çin	26,09	12,62
Dominik Cumhuriyeti	16,60	6,58
Ekvador	14,69	6,96
El Salvador	16,38	9,72
Endonezya	16,70	3,31
Fas	5,64	3,12
Fildişi Sahili	13,93	6,85
Filipinler	19,68	12,66
Hindistan	7,01	2,81
Honduras	9,12	3,16
Kenya	11,22	2,37
Kolombiya	16,97	7,85
Kosta Rika	16,62	7,84
Macaristan	16,87	7,00
Malezya	17,38	5,75
Meksika	14,95	9,08
Mısır	13,24	4,27
Nepal	3,30	3,97
Nikaragua	15,01	3,96
Pakistan	8,91	4,41
Paraguay	17,64	6,48
Peru	18,68	6,21
Sri Lanka	7,15	2,15
Svaziland	7,25	7,58
Şili	15,42	4,15
Tayland	27,42	8,85
Tunus	9,97	5,86

Ülkeler	Kısa Vadeli Borçlar (Toplam Dış Borcun Yüzdesi Olarak) - Ortalama Değerleri	Kısa Vadeli Borçlar (Toplam Dış Borcun Yüzdesi Olarak) - Oynaklık Değerleri
Türkiye	17,99	4,57
Uganda	3,94	1,41
Uruguay	22,56	6,28
Venezuela	19,33	13,94

(*)Çin ve Macaristan için 1982-2005 yıllarını kapsamaktadır.

(**)Barbados, Bulgaristan, Güney Afrika, Güney Kore, Surinam için yeterli veri bulunamamıştır.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators Database.

Ek 2.4: Gayri Safi Özel Sermaye Akımları – Kısa Vadeli Borçlar Oynaklık Değerleri (1980-2005)

Ülkeler	Gayri Safi Özel Sermaye Akımları (GSYİH'nın Yüzdesi Olarak)	Kısa Vadeli Borçlar (Toplam Dış Borcun Yüzdesi Olarak)
Arjantin	7,71	8,54
Bangladeş	0,76	1,32
Bolivya	4,40	3,14
Botsvana	6,64	2,06
Brezilya	3,41	4,46
Çin	3,79	12,62
Dominik Cumhuriyeti	4,53	6,58
Ekvador	7,71	6,96
El Salvador	5,26	9,72
Endonezya	4,80	3,31
Fas	2,24	3,12
Fildişi Sahili	2,41	6,85
Filipinler	5,15	12,66
Hindistan	1,87	2,81
Honduras	2,63	3,16
Kenya	2,26	2,37
Kolombiya	3,84	7,85
Kosta Rika	4,85	7,84
Macaristan	10,69	7,00
Malezya	6,46	5,75
Meksika	2,57	9,08
Mısır	2,81	4,27
Nepal	2,61	3,97
Nikaragua	5,02	3,96
Pakistan	1,32	4,41
Paraguay	3,53	6,48
Peru	4,16	6,21
Sri Lanka	4,41	2,15
Svaziland	8,43	7,58
Şili	6,98	4,15
Tayland	4,69	8,85
Tunus	2,37	5,86
Türkiye	4,00	4,57
Uganda	1,48	1,41

Ülkeler	Gayri Safi Özel Sermaye Akımları (GSYİH'nın Yüzdesi Olarak)	Kısa Vadeli Borçlar (Toplam Dış Borcun Yüzdesi Olarak)
Uruguay	16,41	6,28
Venezuela	9,32	13,94

(*) Çin ve Macaristan için 1982-2005, Endonezya için 1981-2005, Hindistan için 1980-2003 yıllarını kapsamaktadır.

(**)Barbados, Bulgaristan, Güney Afrika, Güney Kore, Surinam için yeterli veri bulunamamıştır.

Kaynak: World Bank, World Development Indicators Database.

Ek 3.1: Türkiye’de İmalat Sanayiinde Ücret-Katma Değer ve Mark-Up Oranları

Yıllar	Ücret-Katma Değer Oranı (Yüzde)	Mark-Up Oranı (Yüzde)
1950	32,31	32,73
1951	31,75	32,30
1952	28,99	40,17
1953	29,99	39,85
1954	31,39	35,94
1955	30,38	34,88
1956	31,92	32,84
1957	30,88	35,03
1958	31,13	35,07
1959	28,97	38,61
1960	28,62	39,71
1961	30,41	37,36
1962	30,55	37,85
1963	31,27	30,25
1964	31,60	31,47
1965	28,16	39,95
1966	28,00	38,83
1967	25,55	45,00
1968	25,22	47,18
1969	25,17	45,07
1970	25,89	49,49
1971	25,46	49,92
1972	24,08	47,68
1973	28,22	36,81
1974	27,67	36,24
1975	30,03	33,87
1976	34,28	33,16
1977	37,07	31,50
1978	36,07	34,48
1979	38,28	31,05
1980	30,72	34,28
1981	27,07	37,54
1982	25,12	37,13
1983	24,84	34,56
1984	23,48	31,27
1985	21,23	33,36

Yıllar	Ücret-Katma Değer Oranı (Yüzde)	Mark-Up Oranı (Yüzde)
1986	16,08	47,15
1987	17,30	40,24
1988	15,43	45,83
1989	18,96	42,42
1990	21,81	44,01
1991	25,01	44,96
1992	22,43	48,53
1993	20,74	50,98
1994	16,12	53,63
1995	15,30	48,62
1996	17,11	45,92
1997	16,87	47,28
1998	18,45	47,49
1999	20,90	45,20
2000	22,28	38,37
2001	16,87	43,56

Kaynak: 1950-1993 yılları, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996: 185-187; 1994-1999 yılları, <http://www.die.gov.tr/konular/IstTablolar/16im201t.xls>; 2000-2001 yılları, Türkiye İstatistik Kurumu, 2007: 303.

Ek 3.2: Türkiye’de İmalat Sanayiinde Ücretle Çalışanların Yıllık Ortalama Sayısındaki ve Çıktıdaki Değişim

Yıllar	Ücretle Çalışanların Yıllık Ortalama Sayısındaki Değişim (Yüzde)	Çıktıdaki Değişim (Yüzde)
1970	11,0	24,2
1971	3,0	32,0
1972	10,6	31,4
1973	7,7	25,7
1974	8,5	44,6
1975	1,1	28,2
1976	2,6	26,8
1977	9,6	35,6
1978	0,6	46,2
1979	1,3	58,3
1980	1,2	117,6
1981	1,4	62,7
1982	3,8	43,9
1983	4,1	38,5
1984	3,3	58,2
1985	4,2	55,1
1986	1,7	45,8
1987	3,1	56,9
1988	3,7	78,0
1989	1,2	70,5
1990	0,2	58,8
1991	-7,9	63,7
1992	3,8	83,5
1993	-0,5	79,7
1994	-3,8	108,8
1995	4,0	105,0
1996	6,4	68,9
1997	9,9	111,0
1998	6,0	70,5
1999	-7,8	48,3
2000	1,3	62,6
2001	-2,9	68,9

Kaynak: 1950-1993 yılları, T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1996: 185-187; 1994-1999 yılları, <http://www.die.gov.tr/konular/IstTablolar/16im204t.xls>; 2000-2001 yılları, Türkiye İstatistik Kurumu, 2007: 303.

Ek 3.3: Türkiye’de İmalat Sanayii Sabit Sermaye Stoku ve Mali Varlıklar (Yüzde Değişim)

Yıllar	İmalat Sanayii Sabit Sermaye Stoku	Mali Varlıklar
1973	12,12	27,57
1974	11,56	20,83
1975	14,46	32,36
1976	14,01	28,38
1977	12,20	31,00
1978	8,52	32,21
1979	5,85	59,70
1980	4,50	74,04
1981	3,27	85,72
1982	2,04	56,44
1983	1,11	29,70
1984	0,61	73,22
1985	0,68	68,23
1986	0,61	57,47
1987	-0,42	60,77
1988	-0,76	62,02
1989	-1,30	77,73
1990	1,43	57,62
1991	1,20	84,20
1992	1,15	98,21
1993	3,08	73,86
1994	1,94	123,81
1995	3,21	105,37
1996	4,04	135,40
1997	3,78	105,56
1998	3,14	90,71
1999	0,82	96,66
2000	3,18	48,29
2001	-0,27	137,99
2002	-0,12	25,12
2003	1,16	22,66

Kaynak: İmalat sanayii sabit sermaye stoku, Saygılı, Cihan, Yurtoğlu, 2005: 46; Mali varlıklar, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

Ek 3.4: Toplam İ ve Dış Borç Faiz demelerinin GSMH Payı

Yıllar	Faiz demeleri (Yüzde)
1975	0,49
1976	0,45
1977	0,48
1978	0,46
1979	0,62
1980	0,59
1981	0,94
1982	0,82
1983	1,52
1984	1,99
1985	1,91
1986	2,60
1987	3,02
1988	3,85
1989	3,59
1990	3,52
1991	3,79
1992	3,65
1993	5,83
1994	7,67
1995	7,33
1996	10,00
1997	7,75
1998	11,54
1999	13,69
2000	16,27
2001	23,27

Kaynak: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

ÖZGEÇMİŞ

Doğum Yeri ve Tarihi:

İstanbul, 1975.

Orta Öğrenim:

Özel Cent Lisesi, 1993.

Lisans:

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İngilizce İktisat Bölümü, 1997.

Yüksek Lisans:

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı, 2002.

Doktora:

İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı.

İş Tecrübesi:

Türk Dış Ticaret Bankası A.Ş., Müfettiş Yardımcısı, 1997-1999.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Bölümü, Araştırma Görevlisi, 2000-

Akademik Çalışmalar:

“Azgelişmiş Ülkelerde Kamu Kesimi Borçları: Oluşum Nedenleri, Etkileri ve Sonuçları”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2002.

“Tobin Vergisi: Bir ‘Döviz İşlemleri Vergisi’ Önerisi”, İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, 52(2), 2002, 37-45.

“Türkiye’de Kamu Borç Servisinin Bütçe İçi Etkileri: 1950-2001”, Prof.Dr. Hülya Kirmanoğlu ile birlikte, 18. Türkiye Maliye Sempozyumu, Marmara Üniversitesi Maliye Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayın No: 16, 2003, 463-472.

“Gülten Kazgan İçin Bir Bibliyografya Denemesi”, Prof.Dr. Nihat Falay ile birlikte, Gülten Kazgan’a Armağan, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları 79, 2004, 481-520.

Çalıştay:

International Development Economics Associates (IDEAs) ve Bilkent Üniversitesi tarafından düzenlenen “Reclaiming Development in the Age of Financial Globalization” konulu çalıştay, Bilkent Üniversitesi, Ankara, 31 Ağustos 2005 – 03 Eylül 2005.

Araştırma Stajı:

United Nations University, World Institute for Development Economics Research, Helsinki / Finlandiya, 1 Mart 2006 - 31 Mayıs 2006.

Diğer Akademik Faaliyetler:

İktisat Dergisi Yayın Kurulu Üyesi, Ağustos 2007-